

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,

*De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.*

Cum indice in fine libri adjuncto.

---

*Editio ceteris correctior atque
emendatior.*

L O N D I N I,

Excudebat A. Maxwell, pro Societate
Stationariorum. 1669.

DE

OFFICIALS

MARGA JULIA

OFFICE OF THE

LIBRARY

1892

IN THE

LIBRARY

OF THE

LIBRARY

OF THE

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS,
LIBER. I.

AD
MARCUM FILIUM.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cui-
piam studio sese addicat; sed Græcæ cum Latinis, &
Orationis virtutes cum Philosophiæ scientiâ coniungat.
Deinde, quod eum reddat attentiores, hanc, quæ de
Officiis est, Philosophiæ partem, duobus potissimum
nominibus commendat, vel quod usus ad omnem vitæ
rationem latissimè pateat, vel quod hæc una sit Philo-
sophiæ omnibus inter se communis. Postremo, testatur
se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod hi
vel optime boni finem, ad quem officia omnia referun-
tur, constituerint: cum Epicurus voluptate metiens
summum bonum, atque Aristo, Pyrrho, & Hæcilius,
tollentes rerum delectum, officii quoque naturam
subverterint.

Quamquam te, Marce fili, annum jam *Triplex ar-*
audientem Cratippum, idque Athe- *mentum;*
nis, abundare oportet præceptis insi- *a nobili-
tutisque Philosophiæ, propter summam*
& doctoris auctoritatem, & urbis; quo- *to doctori;*
rum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis: *item loci,*
tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græ- *Tempore*
cis Latina conijungi, neque id in Philosophia solum, *diuturni;*
care.

sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem, discas tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & discas quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te quantum proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus, de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impediò: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies plenior

*Dicere; oratoris;
judicium
ferre de rebus, Philo-
sophi.*

orem Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornateque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnoperè te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui jam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque, & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

*Inter Philosophos
Græcos
nemo dicendi
studium secutus est.*

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere; & Demosthenem, si illa quæ à cendi ex- Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendideque facere potuisse. Eodèmq; moslheni modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum Philo- uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed phandi de- cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, fuit.

& multa posthac; ab eo exordiri volui maximè quod & ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ gravissimum. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioseque à philoso- phis disputata, latissimè patère videntur ea quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque fo- rensis, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est hone- stas omnis, & in negligendo turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosopho- rum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tra- dendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt non- nullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malo- rum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non ho- nestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non in- terdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque ami- citiam colere possit, nec justitiam, nec liberalita'em. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, sta- bilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

*Commen-
das officia
à persona
& sua &
filii, deinde
ab utilita-
te & com-
munitate.*

*Epicuræos
notat.*

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitriq; nostro, quantum, quòq; modo videbitur, hauriemus.

*Idem in
oratione
Lysiae no-
tavit So-
crates in
Phædro
Platonis.*

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panatio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex Officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum Fine boni conjunctum, neque in quenquam, præterquam in sapientem, competit: Alterum medium, sive inchoatum, quod per se neque bonum est neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; Depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Divus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt: posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

Omnis de officio duplex est quaestio. Unum genus *Divisio*
 est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, *officii*.
 quod positum est in praeceptis, quibus in omnes
 partes usus vitae conformari possit. Superioris gene-
 ris huiusmodi exempla sunt: Omnia officia per-
 fecta sint: Nunquid officium aliud alio majus sit:
 & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem offi-
 ciorum praecepta traduntur, ea quanquam pertinent
 ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia
 magis ad institutionem vitae communis spectare vi-
 dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
 Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
 quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
 autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod
 Graeci κατόρθωμα: hoc autem, Commune, quod ii
 καθήκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
 quod sit, id perfectum officium esse definiant: me-
 dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
 sit, ratio probabilis reddi possit.

Qua in deligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
 capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu
 sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem
 cadit; in quo considerando saepe animi in contrarias
 sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt,
 aut consultant, ad vitae commoditatem jucundita-
 temque, ad facultates rerum atque copias ad opes, ad
 potentiam, quibus & se possint juvare, & suos; con-
 ducat id necne, de quo deliberant: Quae deliberatio
 omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubi-
 tandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto
 id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se
 rapere, honestas contra revocare ad se videtur; sit ut
 distrahatur in deliberando animus, assuetq; ancipi-
 tem cura cogitandi. Hac in divisione (cum praeterea
 aliquod

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolum, Utrum honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itémque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ità quàm ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili; poſt de comparatione diſſerendum.

Ex veteris Academia & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum a natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundùm naturam vivere commemorant; docet quæ ſemina nobis natura inſeſerit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente induſtriâ ac uſu, ad felicitatem, quod referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, Omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod jure natura eſt hominum cum pecudibus commune; vocaturq; $\chi\tau\iota$ $\kappa\upsilon\varsigma$ $\tau\upsilon$ $\pi\rho\alpha\tau\omicron\nu$, id eſt, ſecundùm naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non ſolum e corpore conſtat, ſed etiam ex animo ut totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

PRincipiò, Generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe vitam corpùſq; tueatur declinétq; ea quæ nocitura videantur, omniâq; quæcunq; ad vivendum ſint neceſſaria, inquirat, & paret; ut paſtum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantiũ omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædam eorum quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum quod adeſt, quòdque præſens eſt, ſe accomodat,

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum : homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia & causas rerum videt, earumq; progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras ; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ societatem : ingeneratq; inprimis præcipuum quandam amorem in eos qui procreati sunt ; impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedere velit ; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppedient & ad cultum & ad victum ; nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisque quos charos habeat tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimisq; hominis est propria, veri inquisitio atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere ; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatæque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ iuste & legitimè imperanti ; ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaque eorum ipsorum quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo

Socrates in
Phad. Plat.
Proverbium.
Ex τῷ ὁρᾶν
τὸ ἐπαὶν γίγν-
ται.

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetq; nè quid indecorè effæminatè ve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus constat & efficitur id, quodd quærimus, honestum: quodd etiam si nobilitatù non sit, tamen honestù sit, quodq; verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientia.

De quatuor Virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo, & Temperantia; ac de materia singularum.

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta solertiâq; versatur; aut in hominum societate tuenda, Platon. Prudentia in veri fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, & implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex eâ parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendâq; quibus

bus actio vitæ continetur ; ut & societas hominum
 conjunctioq; fervetur, & animi excellentia magni-
 tudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusque & si-
 bi & suis comparandis tum multo magis in his ipsis
 despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, &
 moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo
 genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non
 solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractan-
 tur in vitâ, modum quendam adhibentes, & ordinem,
 & honestatem, & decus conservabimus.

*De Prudentiâ, virtutum omnium principe, & quid
 in ea fugiendum quidve sequendum.*

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam
 vimque divisimus : primus ille, qui in veri cog-
 nitione consistit, maximè naturam attingit huma-
 nam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cog-
 nitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere
 pulchrum putamus : labi autem, errare, nescire, de-
 cipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere
 naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt : Unum
 nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè
 assentiamur : quod vitium effugere qui volet (omnes
 autem velle debent) adhibebit ad considerandas
 res, & tempus, & diligentiam : Alterum est vitium,
 quoddam quidam nimis magnum studium, multamque
 operam, in res obscuras atque difficiles conferunt,
 easdemq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis,
 quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ
 exercitum Ro-
 curæque ponetur, id jure laudabitur : ut in astrolo-
 manum falsa
 gia C. Sulpitium andivimus, in geomerria Sex. Pom-
 formidine libe-
 peium ipsi cognovimus, multos in dialecticis plures
 injure civili : quæ omnes artes in veri investigatio-
 eclipsis ratio-
 ne versantur ; cujus studio à rebus agendis abduci,
 nem edisserens,
 contra officium est. Virtutis enim laus omnis in Liv. lib. 44.
 actione consistit : à qua tamen sæpe fit intermissio,
 multiq;

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Justitia.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt; *Justitia*, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta *Beneficentia*, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed *justitiæ* primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ; Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager *Arpinas* *Arpinatium* dicatur; *Tusculanus*, *Tusculanorum*. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque sit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc Naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in

in medium asferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuiusdam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt unde verba sint ducta, credamus que, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo iniustitiæ genera, ut iustitiæ: Unde oriantur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt: unum eorum qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus inferitur, si possint, non propellant injuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur asferre socio. Qui autem non defendit nec obsistit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deferat. Atque illæ quidem in injuriæ quæ nocendi causa de industriâ inferuntur, sæpe à metu proficiuntur; ut cum is qui alteri nocere cogitat, timet ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissime patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, * cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant enim magni
fieri

* qui suis.

*Nulla fides
regni sociis.
Lucan.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copiâ quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas eslet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda; sed fugienda semper injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium, *Nulla sancta societas, nec fides regni est*; id latius patet. Nam quicquid ejulmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quodd in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerunque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quod magis cavendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuriâ satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum
injustitiæ genus oriatur.*

Prætermittendæ autem defensionis, deferendique officii plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis, quibusdumve occupationibus sic impediuntur,

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ pleriq; vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos: æquius autem erat id Voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conlerunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facile quod cujusque temporis officium sit; poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In Heanton.

Τὸ δικαίον
αἰζη, ἀλ-
λοτρίον δ'
μὲλερ
Pindar.

Proverbium.

Quia dubitas,
nè feceris.

Docet

*Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officio sum-
erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis;
si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile prefera-
tur utiliori: quin interdum præter officium esse, ni-
miùm inherere juris apicibus.*

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime
videntur digna esse justo homine, eoque quem
virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque con-
traria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso
facere promissum, quæque pertinent ad veritatem,
& ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit
justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in
principio, fundamenta justitiæ; primum, ut nè cui
noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea
cum tempore commutantur, commutatur officium:
& non semper est idem. Potest enim accidere promissum
aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile,

*Tragicum ex-emplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuneo: ut Mino-
taurum con-
ficeret; ut sibi
ad inferos da-
retur aditus;
ut Hyppolytum
ulcisceretur.*

vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam
si (ut in fabulis est) Neptuneus quod Theseo promi-
serat, non fecisset; Theseus filio Hyppolyto non esse
orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc
erat tertium, quod de Hyppolyti interitu iratus op-
tavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec
promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus
promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam
ipsi prosint cui promiseris. Contra officium est, ma-
jus damnum anteponi minori: ut si constitueris te
cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum,
atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non
sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque
ille cui promissum sit, ab officio discedat, si se desti-
tutum queratur. Jam illis promissis non standum esse
quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus
dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure præ-
torio liberantur, nonnulla legibus.

*In juridicialibus officiis equitas spectanda,
non verbis inhaerendum.*

EXistunt etiam saepe injuriæ calumniæ quædam, & nimis callida & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quoddam dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus si verum est Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nè appeterent, atque ut regredi, quam progredi mallerent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores. *Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.*

Ex Heautontimorumenos.

Id. Platum.

*Quod in puni-
enda injuria
officium.*

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denunciata: ut rite gerantur, ne serviamus supra modum in viâ: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priusquam præstetur, non modo in conventis sole-

B

nitas

nibus. Propria vero sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

Atque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem receperissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure præscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scip. Amiliano funditus eversa.

Corinthus item in Achaia à L. Mummiò sublata, quod in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportunum.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacra-menti militaris religio majoribus.

litabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: aded summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quodd qui proprio nomine perduellis esset is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AUT STATUS DIES CUM HOSTE.** Itemq; **ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS.** Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contra, remansit. Cum verò de imperio decertatur, bellòq; quaritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerendæ sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdis fragi, crudelis Annibal, reliqui justiores, Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

Enninaï ver-
sus.

*Nec mī aurum posco, nec mī pretium dederitis :
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes
Ferro non auro vitam cernamus utrique ;
Vosne velit, an me regnare heri, quidve ferat fors,
Virtute experiamur : Et hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercis,
Eorundem me libertati parcere certum est.*

*Dono ducite : doque volentibus cum magnis diis,
Regalis sanè & digna Æacidarum genere sen-*

*Pyrrhus rex ad
Pyrrhum Achil-
lis filium genus
suum referebat
cui Æacus
proavus.*

*tentia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus
adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides
servanda: ut primo Punico bello Regulus captus
à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam
missus esset, jurâissetque se rediturum ; primum,
ut venit, captivos reddendos in Senatu non
censuit; deinde, cum retineretur à propinquis &
ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm
fidem hosti datam fallere. Secundò autem Pu-
nico bello, post Cannensem pugnam, quos decem
Annibal Romam adstrictos misit jurejurando,
se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti
erant, impetrâssent : eos omnes censores, quoad
quisque eorum vixit qui pejerâssent: in ærariis
reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi
fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibal
permissu exisset è castris, redit paulo post, quidd
se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è
castris, jurejurando se solutum putabat : & erat
verbis. re non erat. Semper autem in fide, quid
fenseris, non quid dixeris, cogitandum. Maxi-
mum autem exemplum est justitiæ in hostem à
majoribus nostris constitutum. Cum à Pyrrho
perfuga Senatui est pollicitus, se venenum regi
daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabri-
cius perfugam Pyrrho dedit: Ità nè hostis qui-
dem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum
scelere interitum approbavit. Ac de bellicis qui-
dem officiis satis dictum est. Meminerimus autem
etiam*

*Tanta taliquos
affecerunt
ignominia, ut
statim mortem
sibi consciscer-
ent ; autore
Liv. decad. 2.
lib. 3.*

etiam adversus infirmos justitiam esse servandā. *Officium domini in servos.*
 Est autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non malè præcipiunt qui ita jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est, *Triplex nocendi genus: vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona,* aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur; utrumque, alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

De liberalitate, secunda justitiæ parte, quam tamen

Aristoteles modestia videtur annexere, in qua tria possimum spectanda docet Cicero. Primum, ne quid demus, quod accipienti sit nociturum; neve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut proficuum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honesta benevolentia sequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum favore beneficium remunerandum. Porremo, societatis humanæ gradus, a summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimo scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quā quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

Quomodo dandum, quā a iis & quibus.

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui-
piam, quod obsit illi, cui prodesse velle videan-
tur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi
assentatores judicandi sunt: & qui aliis nocent,
ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia

Ut si, pro ac si: ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt
Terentius, Ut si autem multi & quidem cupidi splendoris & glo-
esset frater. riæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur:

*Tyrannica libe-
ralitas Caesaris
& Sylla.*

Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos
visum iri, si locupletent eos quâcunque ratione.
Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis
officio possit esse contrarium. Videndum est igitur,
ut eâ liberalitate utamur, quæ profit amicis,
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pec-
cuniarum translatio à justis dominis ad alienos,
non debet liberalis videri. Nihil est enim libe-
rale, quod non idem sit justum. Alter erat locus
cautionis, nè benignitas major esset, quàm facul-
tates; quodd, qui benigniores volunt esse quàm
res patitur, primum in eo peccant, quodd injuri-
osi sunt in proximos: quas enim copias his &
suppeditari æquius est, & relinqui, eas transfe-
runt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate
cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per
injuriam, ut ad largiendum suppetant copiar.
Videre etiam licet plerosque non tam naturâ
liberales, quàm quadam gloriâ ductos, ut bene-
fici videantur, facere multa, quæ videntur ab
ostentatione magis quàm à voluntate proficisci.
Talis autem simulatio vanitati est conjunctior,
quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, ut in beneficentia delectus esset
dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectan-
di, in quem beneficium conferetur, & ani-
mus erga nos, & communitas ac societas vitæ, &
ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut
concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures
causæ majorésque ponderis plus habebunt.

Mores

*Dandum pro-
bis viris, claris,
aliquo vinculo
nobis conjun-
ctis, bene meri-
tis.*

*Mores non ad exactam illam sapientis Stoici ratio-
nem spectandos, sed ad civilem virtutis imaginem.*

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quemq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatùs; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de quâ jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo consideranda sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis *Beneficia cum* utenda, majore mensurâ, si modò possis, *facere remeti-* jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio *enda.* Nunc provocati facere debemus? Annon imitari *ἐν ἑρδονίας* agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm ac- *ἐπὶ πλεόνεσ-* ceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis *σικαθήκει.*

*Beneficia potis-
simum animo
dantis merien-
da.*

*Non dandum
ut recipias, sed
ut pro sis amico.
Fuxta illud
καὶ δόξαν ὅς
κεν δῶ, καὶ μὴ
δῶμεν ὅς κεν
μὴ δῶ.*

*Primi societatis
humanae fon-
tes, ratio, &
oratio.*

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus neque, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen imprimis, quò quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa, temeritate quidam, sine judicio, vel modo; in omne sive repentino quodam quasi vento impetu animi incitati: quæ beneficia atque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constanterque delata sunt. Sed in ut recipias, sed collocando beneficio, & in referenda gratia (si ut pro sis amico. cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque que maximè opis indigeat, ita ei potissimum oportet. Καὶ δόξαν ὅς pitulari; quod contra sit à plerisque. A quo κεν δῶ, καὶ μὴ enim plurimum sperant, etiam si ille his non δῶμεν ὅς κεν eget, tamen ei potissimum inserviunt: μὴ δῶ.

In conjunctione vitæ quis ordo: ac primum de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitalis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. E jus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando; conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate: Neque ullâ re longius absumus à natura ferarum; in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; e quibus ipsis cætera sic observentur ut in Græcorum proverbio est; **AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA.** *Τὰ τῶν φίλων πάντα κοινὰ.* Omnia autem communia hominum videntur ea que sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in unâ re, transferi in permultas potest.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit;

Nihilominus ut ipsi luceat, cum illi accenderit.

Bellissimi Ennii versus.

Unâ enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, mine communicanda. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvarum singulorum sunt; eorum autem, qui his egent, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, **NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT;** ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

GRadus autem plures sunt societatis hominū *ab illa prima* Ut enim ab illa discedatur infinitate, pro *communitate* prior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ *at contrastiores* maxime homines conjunguntur. interior etiam *societates des-* cendit. ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, sana, por- *Quæ commu-* ticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, *nica civibus* consuetudines; præterea & familiaritates, *inter se.* multæque cum multis res, rationesque con- *tactæ.*

Cognatio.

Affinitates ex
conjugiis.Amicitia vir-
tute conciliata.Ὅμοιοι ὁμοι-
οις φίλοι.Σώματα μὲν
ἴσα, ψυχὴ δὲ
μὴ.

Hinc Ovid.

Qui duo corpo-
ribus mentibus
unus erant.

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas pro-
pinquorum. Ab illâ enim, immensa societas hu-
mani generis in exiguum angustumque conclu-
ditur. Nam cum sit hoc naturâ commune omni-
um animantium, ut habeant libidinem procre-
andi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est Rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iidem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est nulla firmitior, quam cum viri bonimoribus similesunt familiaritate conjuncti illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernamus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur, tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulantiùs, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eademque voluntates, in his sit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citroque datis, acceptisque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animoque iustraveris, omnium societatum

societatum nulla est gratior, nulla charior quàm ea quæ cum rep. est unicuique nostrum. Chari *Patria debemus* sunt parentes, chari liberi, propinqui, familia- *plurimum.* res: sed omnes omnium charitates patria una *Oppetere mor-* complexa est; pro qua quis bonus dubitet mor- *tem,* id est, tem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est de- *ultra mori.* testabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in eâ funditus delendâ occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps benè convenientes propin- *Convenientes,* qui, quibus communis etiam plerunq; fortuna *pro concordi-* est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia de- *bus. Quid san-* bentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem *guine conjun-* victusque communis, consilia, sermones, cohor- *tis, quid ami-* tationes, consolationes, interdum etiam objur- *cis potissimum,* gationes in amicis vigent maximè. Estque ea *debeamus.* jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus socie-
tatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari
oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis viden-
dum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, &
quid quisque nobiscum vel sine nobis aut possit
consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt
necessitudinum gradus qui & temporum: suntq;
officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: ut
vicinum citius adjuveris in frugibus percipien- *Vicinis quid*
dis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in *debeatur.*
iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm
vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circum-
spicienda sunt in omni officio: & consuetudo,
exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores
officiorum

*Quæ reliqui,
Et. id est.
quantum re-
linquatur, de-
ductis & addi-
tis quæ oppor-
tuit.*

officiorum esse possimus, & addendo deducen-
dòque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo
quantum cuique debeatur intelligas. Sed, ut nec
medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis
artis præcepta perceperint, quicquam magna
laude dignum sine usu & exercitatione consequi
possunt: sic officii conservandi præcepta tra-
duntur illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei
magnitudo usum quoque, exercitationemque desi-
derat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in iure socie-
tatis humanæ, quemadmodum ducatur honestus,
ex quo ortum est officium; satis ferè diximus.

*Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum
humanarum contemptu, & animi amplitudine
quidam nascitur: declaratur autem potissimum
in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis.
Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immani-
tas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas,
ira, savitia, ambitio; ad lavam, timiditas, ignavia,
Apor, & id genus vitia. Exercetur autem magna-
nimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in
negotiis urbanis, denique & privata in vita: de
quibus omnibus variè differit Cicero.*

*Commenatio
fortitudinis.*

*Exprobratio
pusillanimita-
tis. Ex Ennio,
verba Impera-
toris exemplo
clælic militum
ignatiam in-
crepantis.*

*In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons
potus, vires effaminare dicitur.*

Intelligendum est autem, cum proposita sint
genera quatuor, è quibus honestas officiumque
manaret, splendidissimum videri, quod animo
magno, elatoque, humanæque res despiciæte,
factum sit. Itaque in probris maximè in promp-
tu est, si quid tale dici potest,

*Vos etenim juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi:*

Salmaci da spotia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & for-
titer excellenterque gesta sunt, eanescio quo modo

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc nosier (ocles hinc Decii, hinc Cneius & Publius Scipiones: hinc Marcus Marcellus, innumerabilisq; alii; maximèq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu serè militari.

*Fortitudinem, si ab honesto recedat,
nomen suum amittere*

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro aequitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis, & malitiâ, laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices veritatis amicos, minimèque fallaces esse volumus, quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud adiosum est, quod in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum insani matum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maxime vult princeps omnium esse, vel

*Fortitudinis
definitio
secundum Stoicos*

*Magnanimitas
à iustitia
pendet.*

Pertinacia elati animi comes.

Χαλεπὰ τὰ
καλὰ.

Proverbium

Socratis,

Difficilia quæ
pulchra.

Qui gloriæ spe
pericula susci-
pit, ambitiosus,
non fortis.

Lubricus i.e.
inceps, & peri-
culosus.

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existuntque in rebus plerumque largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitiâ pares. Sed quod difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitiâ vacare debeat. Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè Natura sequitur, in factis positum non in gloria, judicat, principemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pëndet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cûpido. Qui locus est sanè lubricus, quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita: in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientiâ ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affectus animo, ut suprâdixi, res geras magnas illas quidem & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenasq; laborum & periculorum cum vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum re-

rum

cum
uita-
quo
ullo
tque
opes
otius
cili-
pus,
ur &
sed
iens
axi-
n in
vult
eri-
non
im-
pria
in-
ditis
eret

fita:
in

re-
re-
um
ne-
re,
ni,
uc-
a-
em
le-
ta-
re-
um

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque; & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque; contemnere, fortis animi, magnique; ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaque; versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui in victum se à labore præstiterit, mirari divitias. vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque; quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque; conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam, ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ; ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque persugerunt. In his & nobilissimi Philosophi, longèque principes, & quidam homines severi, & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quam à dolore. Humilis animi, mirari divitias. Aequabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre

Ut ne, pro ne,

ut Plato.

ut Scipio.

*Non satis constanter, id est, alibi contem-
nunt, alibi mi-
nime.*

ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris
delectati re suâ familiari. His Idem propositum
fuit quod regibus, ut nè quæ re egerent, nè cui
parèrent, libertate uterentur; cujus proprium
est, sic vivere ut velis. Quare cum hoc commune
sit potentix cupidorum cum iis, quos dixi, otio-
sis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes
magnas habeant; alteri, si contenti sint, & suo, &
parvo. In quo quidem neutrorum omnino con-
temnenda est sententia. Sed & facilius & tutius
& minus aliis gravis aut molesta vita est otioso-
rum: fructuosior autem hominum generi, & ad
claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui
se ad rempub. & ad res magnas gerendas accom-
modaverunt. Quapropter & iis forsitan conce-
dendum sit rempublicam non capeissentibus, qui
excellenti ingenio doctrinæ sese dediderunt.
& iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ
graviore causâ impediti, à repub. recesserunt,
cum ejus administrandæ potestatem aliis, lau-
démque concederent. Quibus autem talis nulla
sit causa, si despiciere se dicunt ea, quæ plerique
admirantur, imperia, & magistratus; iis non mo-
do non laudi, verum etiam vitio dandum puto.
Quorum judicium in eo, quoddam gloriam con-
temnant, & pro nihilo putent, difficile factum est
non probare: sed videntur labores, & molestias,
tum offensionum, tum repulsarum, quasi quan-
dam ignominiam timere, & infamiam. Sunt
enim qui in rebus contrariis parùm sibi con-
sistent; voluptatem severissimè contemnant, in
dolore sint molliores; gloriam neglegant, fran-
gantur infamiâ: atque ea quidem non satis con-
stanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta
rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione,
adipiscendi magistratus sunt; & gerenda respu-
blica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut
declārari animi magnitudo potest. Capescenti-
bus

bus autem repub. nihilo minus quam philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantique victuri. Quæ ed facillora sunt philosophis, quod minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna seriat; & quod minus multis rebus egent; & quia siquid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causâ majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda repub. gerentibus, quam quietis; quod magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modo consideret, quam illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longe fortius esse civilibus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet: nonnihilque de se.

SED cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bellasæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniique plerumque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, Salaminam multæ res extiterunt urbanæ majores clariorèsq; quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles xem prælio vi-jure laudetur, et sit ejus nomen quam Solonis cit. Solon Sallustius, citeturque Salamis clarissimæ testis vi-ctoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo leges maxime primum constituit Areopagitas: non minus salutares. præclarum hoc, quam illud judicandum est. II

Majora virtibus aggredi; temeritatis est: quæ possis inibi tibi diffidere ignavia.

Lycurg. legum- lud enim semel profuit, hoc semper proderit ci-
latoꝝ Pausania vitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc
ac Lyfandro, majorum instituta servantur. Et Themistocles
ducibus, multis quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum
victoriis nobi- adjaverit: ab illo verum est adjutum esse The-
libus, antefer- mistoclem. Est enim bellum gestum consilio Se-
tur. M. Scau- natũs ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet
rus eloquentia eadem de Pausaniâ Lyfandroque dicere: quo-
jurisſcientia rum rebus gestis quanquam imperium Lacedæ.
commendatus, moniis dilatatum putatur; tamen nè minima
Q. Catulus quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ
in rebus civili- conferendi sunt: Quinetiam ob has ipsas causas
bus floruerunt; & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores.
Marius & Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus
Pompeius belli C. Mario, neque cùm versaremur in republicâ
gloriâ. Scipio Q. Catulus, Cn. Pompeio cedere videbatur: Par-
Emilianas vi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi.
Numantiam Nec plus Africanus, singularis & vir, & impera-
ſustulit. Scipio tor, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm
Nasica, Tiber. eodem tempore P. Nasica privatus, cùm Tiberi-
Gracchum per- um Gracchum interemit. Quanquam hæc qui-
nicioſas leges dem res non solum ex domestica est ratione; at-
ferentem pri- tingit enim & bellicam, quoniam vi, manũque
varus occidit. confecta est: sed tamen id ipsum gestum est con-
Hic est invidi- silio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum
osus ille verſi- est, in quo me solere ab improbis & invidis invadi
culus, quo Ci- audio: Cedant arma toga, concedat laurea lingua.
cero gloriatus Ut enim alios omittam, nobis rempublicam
est, ſe in toga gubernantibus, nõnne togæ arma cessere? Neq;
Caſilinariam enim in repub. periculum fuit gravius unquam,
conjuratiõem nec majus odium. Ità consiliis, diligentiaque
oppreſſiſſe. Ter nostrâ celeriter de manibus audacissimorum ci-
triumphavit viũ delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur
Pompeius de A. gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus
fris, & iterum conferendus? Licet enim mihi, Marce fili,
de Hispanis, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus
tertio de Mi- gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi
ſtridate. quidem certè vir abundans bellicis laudibus
 Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut
 diceret

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rempub. beneficio ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quam in his operæ studique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque: quarimus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id quod exquirimus, totum est positum in animi curâ & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsent, quam qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo. Sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsitâ videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò ante constituere, quid accidere possit in utramque partem; & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram: Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiâ consilioque; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus est, necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudini; anteponenda.

C 2

Alienam

M. Cato fuit, quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensâ persuasit ut tertium bellum Punicum susci-peretur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequentis anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasica, ne everteretur suadentem. Turpe est dicere, Non putâram, Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sciendum in victos. Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus valdè illud considerandum est, nè quid temerè, ne quid crudeliter fiat; idq; est v^ori magnanimi, rebus agitat^{is} punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortunâ recta atq; honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphoræ.

Quæ res potius periclitanda. Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privata gloriæ jactu-ram facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendoriora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidiq; videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quarè, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est; subvenire autem tempestati quâvis ratione, sapientis: eòq; magis, si plus adipiscere re explicatâ boni, quam addubitatâ mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemq; alii de vita, alii de gloriâ & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicarèq; paratius de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profunderè pro patriâ parati essent; iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, nè reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregie verit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginufis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum, putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocri: fuit illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invidiam timens, temerè cum Epaminondâ conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. **Quanto Qu.** Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

*Cleombrotus
Lacedæmonius
ab Epaminonda
Thebanorum
duce victus,
magna suorum
clade. Fabius
cunctator: hi-
storia notissi-
ma. Fortis est
falsam infanti-
am contemnere.*

*Magnanimi
est publica
commoda suis
anteponere.
Magistratus
æquus omni-
bus, & partium
studio vacuus.
Optimum opti-
matem dicit.
Fortis ut non
recusat inveni-
am in loco. Na-
nec temere ar-
cessit.*

Omnino qui reipub. præfuturi sunt, duo Plato- nis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam re- ferant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, ne, dum partem ali- quam tuentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic ratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi quique videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostrâ repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia; quæ gravis & fortis ci- vis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum reipublicæ neque opes aut potentiam confectabitur, totamque eam

punit aliquem aut verbis castigat, sed ad reipub- Horatius,
licæ utilitatem referri. Cavendum est etiam *Virtus est me-*
nè major pœna quàm culpa sit; & nè iisdem de *dium vitiorum*
causis alii plestantur, alii nè appellentur qui *& utrinque*
dem. Prohibenda autem maximè est ira in pu- *reductum.*
niendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad *Stoici affectibus*
pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est *vacare, Peripa-*
inter nimium & parum, quæ placet Peripateticis; *tetici moderari*
& rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, *sapientem*
& dicerent, utiliter à naturâ datam. Illa verò *volunt.*
omnibus in rebus repudianda est; optandùmq;
ut ii qui præfunt reipublicæ, legum similes *sint,*
quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate
ducuntur.

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque dejici adversis.*

ATque etiam in rebus prosperis, & ad volun-
tatem nostram fluentibus, superbiam, fasti-
dium, arrogantiamque magnopere fugiamus.
Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè
ferre, levitatis est. Præclaraque est æquabilitas in
omni vitâ, & idem semper vultus, eademque
frons; ut de Socrate, itémque de C. Lælio acce-
pimus. Philippum quidem Macedonum regem,
rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate
verò, & humanitate video superiorem fuisse.
Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissi-
mus fuit; ut rectè præcipere videantur, qui
monent, ut quanto superiores simus, tanto nos
submissius geramus. Panætius quidem Africa-
num auditorem & familiarem suum solitum ait *Africani*
dicere: Sicut equos propter crebras contentio-
nes præliorum ferocitate exsultantes, domito-
ribus tradere solent, ut his facilioribus possint
uti: sic homines secundis rebus effrænatos,
sibi que præfidentes, tanquam in gyrum *Præfidere, i.e.*
rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspi- *nimiam fidere.*
cerent

*Magnanimus
assentationes
non recipit.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatēque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus patelaciamus aures, nec adulari nos esse putamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

*Vit. Pomponi-
ni.*

Illud autem sic est judicandum, maximas gereres, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant; quod eorum administratio latissimè pateat, ad plurimōsque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vitā otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suā familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiùsque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parita sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem, licet magnificè & graviter animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEM.

Qua
re
de
v
E
m
d
n
a
S
dar
que
dus
La
dic
at
qu
re
qu
de
ne
D
I
e
p
p
o

UM

TEMPERANTIA.

Quartus Officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnèq; vitæ officium cohonestet, divinitus tradit ihero.

Sequitur ut de unâ reliquâ parte honestatis dicendum sit: in quâ verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit Honesti & Decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de quâ hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, consideratè, omni; in re quid sit veri, videre & tueri decet;

Decorum imprudentia.

*Decorum ius-
titia.*

*Decorum ab
honestate non
separatur.*

*Decorum quo-
tuplex sit.*

*Decorum gene-
rale quid sit.*

*Decorum spe-
ciale quid sit.*

*Liberali, i. e.
honesti.*

*Horatius,
Reddere perso-
nae sit conve-
nientia cuique.*

cet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpes, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondit à quâdam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quam re separari: sicut venustas & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine; sic hoc de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic serè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat, cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quicquid personæ dignum est, & fit & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant, aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At Atreô dicente, plausus excitantur: est enim

enim

enī digna personā oratio. Sed poetæ, quid quem-
 que deceat, ex personā judicabunt: nobis autem
 personam imposuit ipsa natura, magnā cum ex-
 cellentiā, præstantiāque animantium reliquorū.
 Quocirca poetæ in magnā varietate personarum *Decorum poe-*
 etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, *tarum honestis*
 videbunt: nobis autem cū à naturā, constan- *ac turpibus*
 tiā, moderationis, temperantiā, verecundiā *coimune.*
 partes datæ sint; cūque eadem naturā doceat
 non negligere, quem ad modum nos adversus
 homines geramus: efficitur, ut ille, quod ad
 omnem honestatem pertinet, decorum, quā
 latè fufum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in
 unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo
 corporis aptā compositione membrorum movet
 oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes *Decorum in*
 partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc *ordine, con-*
 decorum, quod elucet in vita, movet approbati- *stantia, & mo-*
 onem eorum quibuscum vivitur, ordine, & con- *do, situm.*
 stantiā, & moderatione dictorum omnium atque
 factorum. Adhibenda est igitur quædam reve-
 rentia adversus homines, & optimi cujusque, &
 reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque
 sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam om-
 nino dissoluti. Est autem quod differat, in omni *Violamus in-*
 ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. *juriam, offendi-*
 Justitiæ partes sunt, non violare homines: Vere- *mus immodest-*
 cundiā, non offendere: in quo maximè per- *ia.*
 spicitur vis decori. His igitur expositis, quale
 sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omni-
bus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem, quod ab eo ducitur,
 hanc primum habet vim, quæ deducit
 ad convenientiam conservationemque Na-
 turæ: quam si sequemur ducem, nunquam
 aberrabimus: sequemurque & id quod acutum
 & perspicax naturā est, & id quod ad homi-
 num

num. confociationem accommodatum, & id quod vehemens atq; forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

**Oppus,
quam in libris
de finibus appeti-
tionem vocat,
unde oriun-
tur vitiæ,
id est, pertur-
bationes. Sic in
libris de finibus
Cato, Officium,
quod ita factum
est, ut ejus facti
probabilis ratio
reddi possit.*

*Indecorum &
in corpore à
perturbationi-
bus.*

Duplex est enim vis animorum atq; naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est *ôppus* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumq; sit. Ita sit, ut ratio præsit; appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia; nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq; neque propter temeritatem præcurrant nec propter pigritiam aut ignaviam deferant, sintq; tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisq; moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquant enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ; à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusq; mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) Appetitus omnes contrahendos, sedandòsque, excitandamq; esse animadver-

ver-
tuit-
enig-
jocu-
tius-
Luc-
cut-
bus-
nus-
ing-
om-
ho-
co

D
ele-
no-
co-
ru-
di-
vo-
st-
p-
a-
h

J
t-
t-
l-
a-
c

versionem & diligentiam, ut nè quid temetè ac fortuitò, inconsideratè negligentèrque agamus. Neque enim ità generatì à naturà sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen luceat.

*Gravitas
& urbanitas quatenus adhibenda, licentia non omnis aliena ab honestate.*

De scurrilitate, & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscænum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comædia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποδύματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscænitatis.

Et honesti lusus modum esse querendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatiquè voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quam parvissimè adhibenda.

Suppeditant, i. e. subministrant.

Sed

*Voluptas homi-
ne indigna.*

SED pertinet ad omnem officii questionem, semper in promptu habere, quantum naturā hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquiri, aut agit; videndi; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non fatis esse dignam hominis præstantiā, eamque contemni & rejici oportere; sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendū esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit naturæ excellentia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffuere luxuriā, delicatè ac molliter vivere; quamque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadvertet, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinde quid deceat unius cujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quā antecellimus bestiis; à quā omne honestum decorumque trahitur, & ex quā ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est attributa: Ut enim in corporibus

magnæ

em, magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus
 turā velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum
 ece- valere; itemq; in formis, aliis dignitatem ignede,
 ad aliis venustatem: sic & in animis existunt eti-
 tem am majores varietates. Erat in L. Crasso & in
 ali- L. Philippo multus iopas, major etiam,
 ndi magisque de industria in C. Cæsare Lucii filio.
 est At isdem temporibus in M. Scauro & in Marco
 ex Druso adolescente singularis severitas, in C. La-
 nes lio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione am-
 ior bitio major; vita tristior. De Græcis autem, dul-
 au- cem & facetum, festiviq; sermonis, atq; in omni
 ra. oratione simulatorem, quem *ἑρῶνα* Græci nomi-
 on naverunt, Socratem accepimus: contrā Pythago-
 ue ram & Periclem summam auctoritatem consecu-
 ui tos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex
 dū gente Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximū,
 ne accepimus facillè celare, tacere, dissimulare, insi-
 es, diari, præripere hostium consilia. In quo genere
 re Græci Themistoclem Atheniensem, & Phareum
 s, Jafonem cæteris anteponunt: In primisq; versu-
 ā, tum & callidum factum Solonis, qui, quod & tuti-
 n, or vita ejus esset, & plus aliquando reip. prodes-
 set, furere se simulavit. Sunt his alii multum di-
 d spares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto,
 . nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cul-
 . tores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis per-
 . petiantur, cuivis deserviant, dum quod velint,
 . consequantur: ut Syllam & M. Crassum videba-
 . mus. Quo in genere versutissimum & patientissi-
 . mum Lacedæmonium Lyfandrum accepimus;
 . contrāq; Calli-
 . *ἄντιδὲμ* idem, qui prefectus classis pro-
 . ximus post Lyfandrum fuit. Itēq; in sermoni-
 . bus alium quidem videmus, quamvis præpotens
 . sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod
 . in Catulo, & in patre, & in filio, itēque & in Q.
 . Mutio Numantino vidimus. Audiui & ex majoi-
 . ribus natū hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica:
 . contrāque

*Varietas inge-
 niorum à na-
 tura.*

contrâq; patrem ejus. illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum clarumq; fuisse. Innumerabiles alia dissimilitudines sunt naturæ, morumq; minime tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq; non vitiosa, sed tamen propria, quod facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atq; meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neq; enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ided, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causâ non debeat. Non enim aliâ in causâ M. Cato fuit, aliâ cæteri qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui, cæteris forsitan vitio datum esset, si sibi se interemissent; propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cum incredibilem irrisisset natura gravitatem, eamq; ipse perpetuâ constantiâ roborasset, semperq; in proposito susceptoque consilio permansisset; moriendum potius, quam Tyranni vultus aspicere.

*Non frustra
cum natura
pugnandum.
Horat. Tu nil
invita dices
faciêsvē Mi
nervā: Ut a-
piud Lucilium
à Mutio ridea-
tur Albutius:
Nā ipse Tite.*

*Cato Utic. sibi
mortem consci-
vit.*

aspiciendum fuit. Quàm multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & Circe solis filia, mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omphæ, quarum nibus affabilem & jucundum se esse vellet! Do-
 mi verò etiam contumelias servorum ancilla-
 rumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupi-
 ebat, perveniret. At Ajax (quò animo traditur) procos uxoris
 millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ma-
 lisset: Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari; nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrumque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram, semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Ælopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scenâ, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Scenici, i.e. histriones à scena.
Epigoni, clamosa. tragædia de Thebis capris. Medea nota.
Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscrivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem

*Alii alia
studia sequun-
tur.*

*Filii ut pluri-
mum parentum
suorum studia
sequuntur.*

*Timotheus eti-
am orator, Iso-
cratis discipu-
lus. Conon,
inclutus dux
Atheniensium.*

*Prodicus sophiste
de Hercule fa-
bula perquam
festiva refertur
apud Xeno-
phontem libro
secundo
Memorab.*

tem quam personam gerere velimus, à nostrâ voluntate proficiscitur. Itaq; se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque virtutum in aliâ alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliquâ gloriâ præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulat bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, ommissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quarimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

In primis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere, cursuque vivendi, quàm potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus à naturâ ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem dissecum multumque dubitasse, cum duas cerperet vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis sat-
edito

edito, potuit fortasse contingere; nobis non item qui imitatur quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem, siue felicitate quâdam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utraq; re ornatî, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In quâ deliberatione, ad suam cuiusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat exquirimus: tum in totâ vitâ constituendâ multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmitior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet, nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiûsq; faciemus; si minus, Quo modo sensim erit pedetentimq; facienda: ut amicitias, *commutandum* quæ minus delectant & minus probentur, magis *vita genus*.

decere censent sapientes, sensim diffuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primum illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis, non tam potuit patri similis esse, quàm illè fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defendere, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quò minùs ab eo id, quod decet, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur,

Alia ætas alia tur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; alia officia postulat. quid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentis officium.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Inuentis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiâque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem qua deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi; & exercitationes animi etià augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & iuventutem, & maximè remp. consilio & prudentiâ quàm plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæq; dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quodd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentiũ impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidia senectus: Luxuriosa turpior; Libidiosa turpissima.

Magistratûs personam qua deceant.

AC nè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur propriũ munus Magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, deberẽq; ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissã meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere; neq; submissum & abjectum, neq; se efferentem; tum in republicâ ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus: Peregrini autem & incolæ officiũ est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimẽq; in alienâ esse republicum curiosum. Ità serè officia reperientur, cum quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerendâ, consiliõq; capiendõ, servare constantiam.

Magistratus officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à statu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur;

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto; difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel aperte nominari.

PRincipio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmq; figuram, in quâ esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atq; turpem eas contextit atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remouent ab oculis: ipsiq; necessitati dant operam ut quàm occultissimè pareant: quarumq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quòdq; facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaq; nec aperta actio rerum illarum petulantia

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellamus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè; liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum; Pluraq; in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriumq; approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, cculi, manuum motus,

motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus *Gestus neque duo sunt maxime fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum rusticus.* sit. Neg. verò histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta: *Exemplum veterum Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere recundia à seculi disciplina verecundiam, ut in scena sine sublimi petito.* gaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem *Exemplum Romanæ verecundia.* more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim naturâ ipsa magistra & duce.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat; & quatenus utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

CUM autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem dicere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis virgo non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motuq; caveatur. Nam & Palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & Histrionum nulli gestus ineptiis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. *Forma & Venustas, virorum; Dignitas, mulierum.* Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita elegantiam nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut sumus moderatus, tarditatis utamur in gressu mollioribus, aut pomparum ferculis similes esse videamur; quibus sacra aut in festinationibus suscipiamus nimias simulacra lenoceleritates; quæ cum sunt, anhelitus motu incesso ventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex circumferuntur, quibus magna significatio sit, non adesse con-

*Animi motus
duplices;
Cogitatio;
Appetitus.*

stantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à naturâ recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

*Duplex orationis genus; rhetoricum
& quotidianum.*

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur; persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discipulorum studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à naturâ petendum est: verum, alterum exercitatio augebit; alterum imitatio pressè loquentium & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione, vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi

*Catulus pater
& filius, de
quibus in
Putidum, i.e.
odiosum & af-
fectatum.*

de Catulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vincerent. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIT igitur hic sermo (in quo Socratici maxime excellunt) lenis, minimèq; pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maxime tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèq; dicitur. Habentur autem plerunq; sermones, aut de domesticis negotiis, aut de rep. aut de artium studiis, & doctrinâ. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revoce-
tur oratio. Sed utcumq; aderunt res (neq; enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. sed quoniam in omni vitâ rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferamus, & veteri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae: in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

Sermo familiaris fit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtruncatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

Nec concitator, nec contumeliosus in amicis.

Objurgatio quatenus adhibenda.

maiore

*Ne tum qui-
dem referen-
dum maledict-
um, cum male
audiverimus.
Indecora, jact-
antia Thrafo-
nica.*

*Ignominiam
à consulatu re-
pulsus; cala-
mitatem quod
repetundarum
reus.*

maiore, & verborum gravitate acriore. Id agen-
dum etiam est, ut nè ea facere videamur iratis; sed,
ut ad urendum & secandum medici, sic nos ad
hoc genus castigandi raro invitique veniamus: nec
unquam nisi necessarid, si nulla reperietur alia
medicina. Sed tamen ira procul ablit, cum quã
nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magnã
autem ex parte clementi castigatione licet uti,
gravitate tamen adjunctã, ut le veritas adhibea-
tur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ip-
sum quod acerbitalis habet objuratio, significã-
dum est, ipsius causã, qui objurgetur, susceptum
esse. Rectum est autem, etiam in illis contentio-
nibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis
indigna audiamus, tamen gravitatẽ retinere, ira-
cundiã repellere. Quæ enim cum aliquã pertur-
batione fiunt, ea constanter fieri non possunt, nec
ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est
de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum ir-
risione audientium imitari militem gloriosum,

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus
quidem certè) dicendum est etiam, qua-
lem hominis honorati & principis domum
placeat esse, cujus finis est usus: ad quem ac-
commodata est ædificandi descriptio, & ta-
men adhibenda dignitatis commoditatisque di-
ligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illã fami-
liã Consul factus est, honori fuisse accepimus,
quod præclaram ædificasset in Palatio, & ple-
nam dignitatis domum: quæ cum vulgò vi-
feretur, suffragata domino, novo homini, ad
consulatum putabatur. Hanc Scaurus demoli-
tus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille
in suam domum consulatum primus intulit: hic
summi & clarissimi viri filius, in domum multi-
plicatam non repulsam solùm retulit, sed igno-
miniam etiam & calamitatem. Ornanda est enim
dignitas

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quaerenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliiter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: --- *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est: Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentia imitati sunt! Quorum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatèmq; revocandus; eadèmq; mediocritas * ad omnem usum cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hætenus.

Domus Optima, matum, neque angusta, neque vasta. Epoceta quopiam sumptus versiculus videtur. Antiquam autem nobilem dixit, & angustam.

* Ad communem usum.

Tria omni in vita servandum.

IN omni autem actione suscipiendâ, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; nè major, nè minor cura & opera suscipiatur, quàm causa possulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint: Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

De-

Decorum à loco & tempore.

*εὐταξία,
quæ eadem mo-
destia, quid sit.*

Ordo quid sit,

*εὐκαιρία,
quæ latine op-
portunitas,
quid sit.
καιρός,
occafio.
εὐκαιρος,
opportunus.
ἀκαιρος,
importunus.*

*Indecorum, aut
in re seria nu-
gari, aut in re
jocosa serium
esse.*

DEinceps de ordine rerum & temporum oportunitate, dicendum est: hæc autem scientiâ continetur ea quâ Græci *εὐταξία* nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quod in verbo modus inest: sed illa est *εὐταξία*, in quâ intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *εὐκαιρία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de quâ principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantiâ, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore debeat, dedecetque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione, constanti, sic in vitâ sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severâ convivio dignum, aut delicatû aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in præturâ Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophoclis, si in athletarum approbatione dixisset, justè reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut siquid aliud attentius cogitet non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandū. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vitâ, nè fortè quiddiscrepit: vel multò etiam magis, quo major & melior acti-
Athleta, qui virtutis exercenda gratia certant.
Harmonia, ut in fidibus, ita in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire.
 onū quàm sonorū concentus est. Itaq; ut in fidibus musicorū aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animi adversorèsq; vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorū obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia; ex hilaritate; ex risu, ex locutione, ex reticentiâ; ex contentione vocis, ex submissione; ex cæteris similibus facile judicabimus, quid eorū aptè fiat, quid ab officio naturâq; discrepet. Quo in genere non est incommodū, quale quòdq; eorū sit, ex aliis judicare: ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enī, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in discendo quorū vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienū est, ad ea eligenda, quæ dubitationē afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, & quid his de unoquoque officii

*Id de Apelle
refert Plinius:
de Marone
idem Literis
proditum.*

** mutanda.
Socrates reus
factus quod
Atheniensium
instituta con-
temneret.*

*Horatius, Om-
nis Aristipum
decur color.
Cynicorum in-
stitutum, quo-
niam abhorret
ab humana ve-
recundia, reji-
ciendum.*

*Quid erga
quamque per-
sonam deceat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars
ed ferè deferri solet, quò à naturâ ipsâ deduci-
tur. In quibus videndum est, non modò, quid
quisque loquatur, sed etiam quid quisq; sentiat;
atque etiam quâ de causâ quisq; sentiat. Ut enim
pictores, & ii qui signa fabricantur, & verò etia
poetæ, suum quisque opus à vulgo considerari
vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id
corrigatur; hique & secum, & cum aliis, quid in
eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio
permulta nobis & facienda & non facienda, &
* imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more
aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est
præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt.
Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si
quid Socrates, aut Aristippus contra morem
consuetudinèque civilem fecerint, locutivè
sunt, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim
illi, & divinis bonis hanc licentiam assequeban-
tur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est
enim inimica verecundiæ, sine quâ nihil rectè
esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum
vita perfecta in rebus honestis atque magnis est,
bene de republicâ sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affe-
ctos, observare & colere debemus; tribuere
etiam multum senectuti; cedere iis, qui magi-
stratum habebunt, habere delectum civis & pe-
regrini; in ipso quoque peregrino, privatimne
an publicè venerit. Ad summam, nè agam de
singulis, communem totius generis hominum
conciliationem & consociationem colere, tueri
servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contrà liberales.*

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales ha-
bendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus.
Primum improbantur ii quæstus, qui in odia
homi-

hominum incurrunt: ut portitorum* ut scenera-
 torum. Illiberales autem & sordidi quæstus mer-
 cenariorum, omniumque, quorum opera, non
 quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa
 merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam
 putandi, qui mercantur à mercatoribus quod
 statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi ad-
 modum mentiantur: Nec verò quicquam est
 turpius vanitate. Opificesque omnes in sordidâ
 arte versantur: Nec verò quicquam ingenuum
 potest habere officina; minimeque artes hæ pro-
 bandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii,
 lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius:
 adde his, si placet, unguentarios, saltatores, to-
 tumque ludum talarium. Quibus autem artibus
 aut prudentia major inest, aut non mediocris
 utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura,
 ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quo-
 rum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura au-
 tem, si tenuis est, sordida putanda est; Sin magna
 & copiosa, multa undique apportans, multisque
 fine vanitate impertiens, non est admodum vi-
 tuperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel
 contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic
 ex ipso portu se in agros possessionesque contule-
 rit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium
 autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, ni-
 hil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil
 dulcius, nihil homine libero dignius. De quâ
 quoniam in Catone majore satis multa diximus,
 illinc assumemus quæ ad hunc locum pertinebunt.

De duobus honestis utrum honestius.

SED ab iis partibus, quæ sunt honestatis,
 quemadmodum officia ducerentur, satis
 expositum videtur. Eorum autem ipso-
 rum, quæ honesta sunt, potest incidere
 sæpe contentio & comparatio, de duobus ho-
 nestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est
 præ-

* Et.
*Auctoramen-
 tum, id est,
 premium, aut
 obligatio.*

Circulatores.

*Opificinas:
 Ex Eunuchis.*

*Artes honestæ,
 Medicina,
 Architectura,
 Doctrina re-
 rum honesta-
 rum.*

*Mercatura
 copiosa, citra
 vanitatem. Ex
 alto, id est,
 mari.*

*Laus agricul-
 turæ.*

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia, rerum agendarum.

prætermisſus. Nam cùm omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarũ una ſit cognitionis, altera communitalis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæc in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur neceſſe eſt. Placet ergo aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idq; hoc argumento confirmari poteſt: Quod ſi contigerit ea vita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur, quamvis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſequi ipſe conſideret & contempletur, tamen ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit, excedat è vitâ. Princẽpsq; omniũ virtutũ eſt illa ſapientia, quæ *σοφία* Græci vocant: prudentiam enim, quam Gr. *φρόνησις* dicunt, aliam quandam intelligimus quæ eſt rerũ expetendarum fugiendarũq; ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarũ atq; humanarum ſcientia: in quâ continetur deorũ & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, (ut eſt certè) neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximũ. Etenim cognitio, contemplatiõque naturæ manca quodammodo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerũ conſequatur: ea verò actio in hominũ commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda eſt: atq; id optimus quiſque re ipſâ oſtendit & indicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpiciendâ cognoscendâq; rerum naturâ, ut, ſi ei tractanti contemplantq; res cognitione digniſſimas ſubitò ſit allatum periculum diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire opitularique poſſit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur: Atq; hoc idem in parentis, in amici re, aut in periculo fecerit.

rit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quæ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & com- *Antiquius, id est, charius.*
 modis non recesserunt. Nam & erudierunt mul- *Epaminondas*
 tos, quod meliores cives, utilioresque in rebus & su- *dux Thebanus*
 is, & publicis essent; ut Thebarum Epaminonda *dux Thebanus*
 Lysias Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, à *Lyfia Taren-*
 multi; multos: Nosque ipsi, qui quid ad rempub. *tino, philosopho*
 attulimus, (si modò aliquid attulimus) à docto- *Pythagoreo, phi-*
 ribus atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati *losophia pra-*
 accessimus. Neque solum vivi atque præsentibus, *ceptis institu-*
 studiosos discendi erudiunt atque docent: sed *tus; Dion Si-*
 hoc idem etiam post mortem monumentis lite- *ratus suus, à*
 rarum assequuntur. Nec enim locus ullus præter- *Platone.*
 missus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad *Eloquentia ad*
 disciplinam reipub. pertineret; ut otium suum ad *communitatis*
 nostrum negotium contulisse videantur. Itaque illi ipsi *commoda utili-*
 doctrinæ studiis, & sapientiæ dediti, ad hominum *or, quàm con-*
 utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelli- *templatio.*
 gentiamque potissimum conferunt. Ob eam etiam *Communita-*
 causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius *tem magis se-*
 est, quàm vel acutissimè sine eloquentia cogitare: *cum in natu-*
 quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia ve- *ram hominis*
 rò complectitur eos, quibus cum communitate jun- *esse, quam cog-*
 cti sumus. Atque, ut apud examina non fingen- *noscendi cupi-*
 dorum favorum causa congregantur; sed cum *ditatem: ideo e-*
 congregabilia naturâ, sint, fingunt favos: sic nimis discimus, *ut societatem*
 homines, ac multò etiam magis, naturâ congre- *adjuvamus;*
 gati adhibent agendi cogitandique solertiam. *non ideo con-*
 Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tu- *endis, id est, ex societate generis humani, attingat jungimur, ut*
 rerum cognitionem, solivaga cognitio, & jejuna vi- *cognoscamus &*
 deatur. Itaque magnitudo animi, remotâ commu- *idque acuti-*
 nitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam & *metaphora*
 immanitas. Ita fit, ut vincant cognitionis sit diu docet.

E

confoci-

Virgula divina,
id est, *citra*
nostram ope-
ram: prover-
biale.

Ne iustum
quidem quod
non idem deco-
rum.

Ex ipsius in-
stituti officio
aliud alio ho-
nestius.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam; Propter necessitatem vitæ, (quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus) idcirco ista esse cum hominibus communitatem, & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque; pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreretur: tum docere, tum discere vellet; tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Iustitiæ, an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causam; nec respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit; in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiâque sequetur considerata actio: ita sit, ut consideratè agere pluris sit quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa

ipsâ autem communitate sunt gradus officiorum ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, Honestumne an turpe sit, sed etiam, Duobus propositis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum

Dii primum.

2. Patria.

3. Parentes.

4. Pupilli

nobis crediti.

5. Clientes.

6. Hospites.

7. Cognati.

8. Affines.

De his apud

Gellium, lib. 5.

cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS Lib. II.

Argumentum per D. Erasmmum Roterod.

Superiore libro duas proposita initio divisionis partes absolvit, Quid honestum, quid contra; & in honestis, utrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantia reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulera, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur, ad Philosophiam potius, quam aliud studiorum genus; postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem; ad opes, ad copias: in quo tum quæri dixi, quid utile quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio

Propositio argumenti totius
hujus libri.

* Gerebatur.
Cæsaris tyrannidem notat.
Socios,
(atonem,
Milonem.

In agendo, id est, in dicendo.

Forenses in iudiciis, senatoria in consultationibus.

* amicorum
 & reipub.
 temporis.

meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdã bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in eã tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus nisi iis resistissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atq; utinam respub. stetisset quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidus incidisset. primum enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed Actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respub. in quâ omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non posset; in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum, adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; posteaquã honoribus inservire cœpi, meque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat * ab amicorum & reipub. temporibus: id autem omne confumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni affectu videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilis, sapien-

sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expectant, philosophi nominantur: nec quicquid aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapiencia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarumque; quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat; haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quaeritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatèque vivendum; siue ratio constantiæ virtutisque; quaeritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerat loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbi reipublice muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quaerentibus; Satisne constanter facere videamur, qui, cum præcipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere solemus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo

*Definitio
Philosophiæ.*

** In Hortensio:
qui desideratur
neque solus.*

*Id quod erat
Pyrrhoniorum
omnis de re ambigentium.*

quod me impediât ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contrâ, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientiâ dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quodd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utrâque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicerone, quanquam in antiquissimâ nobilissimâque philosophiâ, Cratippo autore, versaris, iis similimo qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque parta: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatēq; pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: Honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de viâ, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret Honestum esse aliquid, quod utile non esset; & Utile, quod non honestum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit asferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severe sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itēque quod honestum, * id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * prospici-

Confusa, i.e. inseparabilia re, Cogitatione, i.e. ratione distinguunt.
* idem
* perspiciunt.

spiciunt; hi sæpe versutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, omnique opinio ad eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, * speciem. justisq; factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Offendi: quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur; quæ Græci ἐν χρεσὶν μαλαῖα & δυσχρεσὶν μαλαῖα nominant: colligisq; quicquid est ferè in vita commodi aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QUæ ergò ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terrâ; & aliusejusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem, * animalia. alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad * opere: hominum usum atq; vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficit, & *Dii semper benefici piis.* sanctitas. Proximè autem & secundum deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumq; item rerum, quæ noceant & obfunt, eadem *Homini ab homine* divisio est. Sed quia deos nocere non putant; *mine plurimorum vel commodum vel incommodum.* his exceptis, homines hominibus plurimùm obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa *modi vel incommodi.* quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi *Artes ad usum* manus & ars accessissent, nec his sine hominum *vita excogitata.* administratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conservatio, sine operâ hominum, ulla esse potuisset. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, qui-

quibus egeremus inventio, certè nulla esset, nisi his muneribus hominesungerentur. Eademq; ratione nec lapides è terrâ exciderentur ad usum nostrum necessarii; nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominû labore & manu. Tecta verò, quibus & frigori vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri (si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vêtustate cecidissent) nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, mole; oppositas fluctibus, porti s manu lactos; quæ undefine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisq; aliis perspicuû est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atq; opere capere potuisse. Qui deniq; ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam, & qui principes inveniendi fuerunt quem ex quâq; belluû usum habere possemus, homines certè fuerunt; nec hoc tempore sine hominum operâ, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempeⁿivos fructus ex his capere possemus. Ab eis deniq; & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artiû multitudinē, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset?

* ministraret. Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio *Disiun*, id est, valentiû, qui victus aut cultos, nisi tâ multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus ex culta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésq; constituti. tum juris æqua descriptio, certâq; vivendi disciplina; per quas bene beatèque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

* equos.

* ministraret. *Disiun*, id est, valentiû, qui victus aut cultos, nisi tâ multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus ex culta hominum vita, tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésq; constituti. tum juris æqua descriptio, certâq; vivendi disciplina; per quas bene beatèque vivitur. Quas res & mansuetudo animo-

animorum consecuta, & verecundia est: effectumque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus & commodis, nullā re egeremus. Longiores hoc locosum quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cōmemorantur. Neminē neque ducē in bello, nec principē domi, magnas res & salutares sine hominū studiis gerere potuisse? Cōmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjuventis hominū tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubiā testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentia, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumptā: deinde comparat, quantum plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni reliquā calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis quin homines plurimum hominibus & profint & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiā & virtute excitantur. Etenim virtus lere omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum

*Themistocles,
Pericles, duces
Atheniensis:
Cyrus, Persarum
tyrannus:
Agesilaus, Lacedæmoniorum
dux:
Alexander,
Macedonum
rex.*

Παθόν
tum morbos,
tum perturba-
tiones, tum af-
fectiones, non-
nulli passiones
verterunt.

Trium Pom-
pei in Thef.
Petrei in Hissp.
filiorum Pomp.

Expulsus Ca-
nullus.
Phocion dam-
natus.
Cessit invidie
Scipio.
* ob eas.

Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos
Græci παθόν nominant; appetitionesque, quas illi
ἐπιμας, obediētes efficere rationi. Tertium, iis
quibuscū congregamur, uti moderatē & scienter;
quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta
cumulatq; habemus: per eos deniq; si quid im-
portetur nobis incommodi, propulsemus; ulcif-
camurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantq;
pœna afficiamus, quantam aq̃uitas humanitasque
patitur. Quibus autem rationibus hanc faculta-
tem assequi possimus, ut hominum studia com-
plectamur, eaq; teneamus, dicemus; neq; ita
multo pōst: Sed pauca antē dicenda sunt. Mag-
nam vim esse in fortuna in utramq; patrem, vel
ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam
& cum prospero flatu ejus utimur, ad optatos ex-
itus pervehimur; & cum reflavit, affligimur. Hæc
igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet:
primum ab inanimis procellas, tempestates, nau-
tragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus,
morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariores. At
verò interitus exercituum, ut proxime trium,
sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper
summi ac singularis viri; invidiæ præterea mul-
titudinis, atq; ab eis bene meritorum sæpe civi-
um expulsionēs, calamitates, fugæ; rursumq; se-
cundæ res, honores imperia, victoriæ, quanquam
fortuita sunt, tamen sine hominum operibus &
studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur
cognito, dicendum est, quonam modo ho-
minum studia ad utilitates nostras allicere atque
excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio,
cum magnitudine utilitatis comparetur; ita
fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam
magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcunq; igitur homines homini tribuunt ad
eum augendum, atq; honestandum; aut bene-
voler-

voler-
quen-
tem
amp-
rebu-
metu-
Stan-
giti-
tio,
quic-
tene-
Mal-
deb-
nun-
ad-
reb-
qu-
riu-
ni-
tu-
ut-
au-
st-
m-
U-

volentia gratia faciunt, cum aliqua de causa
quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtu-
tem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quam
amplissimam putant: aut cui fidem habent, & bene
rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes
metuunt: aut contra, a quibus aliquid expe-
ctant; ut cum reges, popularesve homines lar-
gitiones aliquas proponunt; aut postremo, pre-
tio, aut mercede ducuntur; quæ sordidissima
quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eam
tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur.
Malè enim se res habet, cum quod virtute effici
debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam non-
nunquam hoc subsidium necessarium est, quem-
admodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de
rebus quæ virtuti propriores sunt dixerimus. At-
que etiam subjiciunt se homines imperio alte-
rius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur e-
nim aut benevolentia; aut beneficiorum magni-
tudine; aut dignitatis præstantia; aut spe, sibi id
utile futurum; aut metu, nè vi parere cogantur;
aut spe largitionis promissionisq; capti; aut po-
stremo (ut sæpe in nostrâ republicâ videmus)
mercede conducti.

*Uilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus
amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.*

Rerum autem omnium nec aptius est quic-
quam ad opestandas actenendas, quam di-
ligi; nec alienius, quam timeri. Præclare enim
Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque*
odit, perisse epætit. Multorum autem odiis nul-
las opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nu-
per est cognitum. Nec verò hujus tyranni so-
lùm, quem armis oppressa pertulit civitas, inte-
ritus declarat, quantum odium hominum valeat
ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyran-
norum; quorum haud ferè quisquā interitum si-
milè effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-
tus.

*Mercenarius
homo turpissi-
mus.*

*Amor civium
tutela magi-
stratum, odi-
um pestis.*

*Cæsaris tyran-
ni interitus.
Malus diutur-
nitatis custos
metus.*

tus:

tus: contrâq; benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in liberâ civitate ita se instruunt, ut metuantur, nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt, intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum sed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: ita facillimè, quæ volumus, & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuantur eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illi Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros me uens tonsorios, candenti carbone

Dionysius, Syracusarum tyrannus. Alexander Phraus. sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phæfronem *stigmatibus compuncta*, scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubeat anteire; præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur relum, exquirerent. O miserum, qui fidelioem & barbarum, & *stigmatibus* putaret, quàm conjugem! Nec eum sefellit opinio; ab eo est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, què modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

* *stigmatiam.*

Nobilitata adeo, ut etiam in proverbium aheris. Phalaridis imperium. Cæsar.

Quid

Quid Macédones? Nonne Demétrium relique- *Defectio Ma-*
 runt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? *cedonum à*
 Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne *Demetrio rege*
 repente omnes ferè socii deseruerunt, spectato- *superbo ad*
 resq; se otiosos præbuerunt Leuêtricæ calamita *Pyrrhum bu-*
 tis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica *manum.*
 recorder. Veruntamen quamdiu imperium po- *Lacedæmonii*
 puli Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, ob *superbiam à*
 bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur; *sociis des-er-ri*
 exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij: *contraThebanos*
 Regum, populorum, nationum portus erat & re- *pugnaturi.*
 fugium, Senatus. Nostri autem magistratus impe- *P. R. imperium*
 ratorésque ex unâ hâc re maximam laudem ca- *charitate au-*
 pere studebant; si provincias, si socios æquitate *dum, savitia*
 & fide defendissent: Itaq; illud, patrocinium or- *amissum.*
 bis terræ veriùs, quàm imperium pterat nomi- *Sylla victoris*
 nari. sensim hanc consuetudinem & disciplinam *crudelitas in*
 jam antea minuebamus; post verò Syllæ victo- *Marianos.*
 riam, penitus amisimus. Desitum est enim videri *Desitum est,*
 quicquam in socios iniquum, cum extitisset etia *pro desit, ele-*
 in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est *ganter, ut*
 honesta causam non honesta victoria. Est enim cœptum est.
 ausus dicere, hastâ positâ, cum bona in foro ven- *Caesar Sylla*
 deret, & bonorum virorum, & locupletum, & *crudelior,*
 certè civium, prædam suâ se vendere. Secutus est
 qui in causâ impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non
 solum singulorum civium bona publicaret, sed
 universas provincias regionésq; uno calamitatis
 genere comprehenderet. Itaq; vexatis, & perdi-
 tis exteris nationibus, ad exemplum amissi Im-
 perii portari in triumpho Massiliam vidimus; &
 ex eâ urbe triumphari, sine quâ nunquam no- *Massilia,*
 stri Imperatores ex Transalpinis bellis trium- *Gallia Narbo-*
 phârunt. Multa præterea commemorarem nefa- *nensis urbis.*
 ria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset *P. R. amica,*
 indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim *cujus imago in*
 multorum impunita scelera tulissemus, nun *triumpho*
 quam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo *circumdata.*
 quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum *So vidisset,*
 proverbialiter.

ad

*Exemplum, à
majore.*

*Vide Lælium
Cic. de amici-
tia, & deus li-
bros Cic. de
gloria.*

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditæ hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hastâ eadem non recessit. Alter autem qui in illâ dictaturâ scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes Urbis modò stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes, Rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum enim ad propositum) dum metui quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Rom. injustè imperanti accidere poterunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentia vim esse magnam, metus imbecillum; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed eam non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque prope modum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentia civium fortasse non æquè omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloriâ; quanquam eam quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

Tribus

tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; Benevolentia, Fide, & Admirazione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quâdam honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi, Benevolentia præcepta videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximè. Secundo autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur; etiâ si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentia, justitia, fidei; omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinē morū ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium naturâ & specie suâ commovet, maximèque quasi pellicit ex iis quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à naturâ ipsâ diligere cogimur. Atq; hæc quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitiâ prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosque & futura prospicere credimus, & maximè prudentibus (cùm res agatur, in discriminēq; ventum sit) ex pedire rem, & consiliū ex tempore capere posse: justis.

Hang

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas gratissima populo.

Hanc enī omnes existimant utilē verāmq; prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidē faciendam justitia plus pollet, quippe cū ea sine prudentiā satis habeat autoritatis prudentia sine justitiā nihil valeat ad faciendam fidem. Quod enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractā opinionē probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta quantū volet habebit, ad faciendā fidem, virium: justitia sine prudentiā multum poterit, sine justitiā nihil valebit prudentia. Sed nē quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a mēq; ipso sæpè disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita se jungam, quasi possit quisquā, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cū veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cū ad opinionē communē omnis accommodatur oratio. Quamobrē, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cū loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

*Aliter in ex-
actis disputati-
onibus, aliter
in præcipiendo
aut cohortando
loquimur.*

*Quæ res multitudinis admirationem moveant ;
quæ contrā, contemptum.*

FRat igitur extribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium ; ut, cum admiratione hominum, honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaq; eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quædam & singu-
lares

lares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant.

Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii qui nec sibi nec alteri profunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Ad mirationem autem quadam afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam & voluptates, blandissima domina, sæpe majores partes animi à virtute detorquent; & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterruntur.

Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelsio animo, magnòq; despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorè pulchritudinemq; virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè Justitia, ex quâ unâ virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorè, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximèq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur:

quod in quo viro perspectum sit huic * dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia Justitia conficit; & Benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, Fidem, & Admirationem, tum, quod eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adju-

*Nec sibi nec
a iis uti is,
proverbium,
& sive & sive.
Admiratio à
continentia.*

*Voluptates,
domina blan-
dissima.*

*Admiratio
à magnanimitate.*

*Admiratio à
justitia.*

*A pecuniarum
contemptu.*

* igni spectat

*Instituta opinio
ad omnes vite
partes necessa-
ria.*

*A minore ex-
emplum.*

*Leges latronum
inter ipsos.*

*Bargulus &
Virgatus latro-
nes, ob æquita-
tis opinionem
ditißimi.*

Cesserunt.

*Verecundè cum
victos significet.*

** Usurpatur,
id est, vulgo
nominatur.*

*Herodotus in
Thalia & Clio.*

*Justitia opinio
primum reges
fecit.*

menta hominum desiderat: imprimisq; ut habe-
as quibusco possis familiares conferre sermones:
quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri
teras. Ergo etiam solitario homini, atq; in agro
vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est: eoque
etiam magis, quod, si eam non habebunt injusti
habebuntur, & nullis præfidiis septi, multis affi-
cientur injuriis. Atque iis etiam qui vendunt,
emunt, conducunt, locant, contrahendisq; ne-
gotiis implicantur, Justitia ad rem gerendam
necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi qui-
dem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint
sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eo-
rum cuiquam qui unà latrocinantur, clam fura-
tur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio
quidem relinquit locum. Ille autem qui Archi-
pirata dicitur, nisi æquabiliter prædā disparti-
at, aut occidetur à sociis, aut reliquetur. Quin-
etiā leges latronum esse dicuntur, quibus pareant,
quas observent. Itaque propter æquabilem
prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro
(de quo est apud Theopompum) magnas opes
habuit; multo majores Virgatus Lusitanus, cui
quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque
cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens * usur-
patur, prætor fregit & comminuit, ferocitatem-
que ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis
traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea
etiam latronum opes firmet atque angeat; quan-
tam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta
reipub. fore putamus? Mihi quidem non apud
Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud
majores nostros servandæ justitiæ causâ viden-
tur olim bene morati reges constituti: nam cum
premeretur initio multitudo ab iis, qui majores
opes habebant, ad unum aliquem confugiebant
virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ
tenuiores, æquitate constituendâ summos cum
inimicis pari jure retinebat: Eademq; constitu-
enda. um

endarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque aliter esset jus. Id si ab uno iusto & bono viro consequeretur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrantur. Omni igitur ratione colenda & retinenda Iustitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiâ collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios sed etiam liberales: sic gloria & quærenda & collocanda ratione est. Quanquam præclare Socrates hanc viâ ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse si quis id ageret ut qualis haberi veller talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modò sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atque etiam propagatur, ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatis causâ, familia erimus contenti unâ. Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtineant nomen iure cætorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed ut facillimè quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est ut simus ii qui haberi velimus; tamen quædam præ-

*Nihil fucatum
diuturnum.*

Nobilibus curandum, ne quid majorum imaginibus indignum committant.

danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicerone, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quem admodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi simulac juvenes esse cœperunt magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primis commendantur.

Cæsariana & Pompeiana.

Ciceronis filius alæ præfectus.

Prima igitur est adolescentis commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim sæpe bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, jaculando omniaque militari labore tolerando. Atque ea quidē tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæres, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

runt populo, eorum fore se similes, quos ipsi sibi *Familiaritas*
 delegerunt ad imitandum. Publii Rutilii *cum bonis lau-*
 adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & datur.
 juris scientiam, P. Mutii commendavit domus.
 Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum
 adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi
 ipse peperit maximam laudem ex illa accusati-
 one nobili & gloriosa. Et, quâ ætate qui exer- *Crassus adole-*
 centur, laudibus affici solent; ut de Demosthene *scens accusati-*
 accepimus; eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in *one C. Carbonis*
 foro optimè jam præmeditatum facere, quod *nobilissimi ci-*
 etiam tum poterat domi cum laude meditari. *vis nobilitatus.*
 Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in
 altera sit Sermo; in altera Contentio; non est id
 quidem dubium, quin contentio orationis majore
 vim habeat ad gloriam: ea est enim quam
 Eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu
 est, quantopere conciliet animos hominum comi-
 titas, affabilitasq; sermonis. Extant epistolæ & *Affabilitas.*
 Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad
 Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium
 prudentissimorum; (sic enim accepimus); quibus
 præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis
 animos ad benevolentiam alliciant, militisque,
 blandè atq; pellendo, sermone deliniant. Quæ au-
 tem in multitudine cum contentione habetur
 oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Mag-
 na est enim admiratio copiosè sapienterque
 dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam,
 & sapere plus quam cæteros arbitrantur. Si verò
 inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil
 admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt
 in adolescente. Sed cum sint plurima causarum
 genera, quæ eloquentiam desiderant; multique
 in nostra repub. adolescentes & apud iudices, &
 apud senatum dicendo laudè affecti sint; ma-
 xima admiratio est in judiciis: quorum ratio du-
 plex est. Nam ex accusatione & defensione con-

Maxima admiratio eloquentia excitatur in judiciis.

Raro accusandum & quatenus.

* Contra Albutium.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare inno-

centem: humanum, defendere aliquando nocentem.

stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata sæpe est. Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipub. causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, * pro Albutio Julius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fufii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certè. Sin erit cui faciendum sit sæpius, reipub. tribuat hoc muneris cuius inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut Accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, nè quem unquam innocentem iudicio capitis arceffas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm, Eloquentiam à natura ad salutem hominum & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, Nocentem aliquando, & nefarium impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi; Patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia, Defensionibus; eoque major si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alii-

cujus opibus circumveniri,urgerique videatur ;
ut nos, & sæpe alias, & adolescentes, contra L.
Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Ameri-
no fecimus : quæ (ut scis) extat oratio.

*Duplex liberalitatis genus & quatenus ad concili-
andam multitudinem adhibendum.*

Sed expositis adolescentiû officiis, quæ valeant
ad gloriam adipiscendam, deinceps de benefi-
centia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ra-
tio duplex. Nam, aut operâ benignè sit indigen-
tibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, lo-
cupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior,
& viro forti clarôq; dignior. Quanquam enim in
utroq; inest gratificandi liberalis voluntas; ta-
men, altera ex arcu, altera ex virtute depromitur;
largitiôq; quæ sit ex re familiari, fontè ipsum be-
nignitatis exhaurit; ita benignitate benignitas
tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in
multos uti possis. At qui operâ, id est, virtute & in-
dustriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò
pluribus proluerint, eò plures ad benignè facien-
dû adjuutores habebunt: deinde consuetudine be-
nificentiæ paratiores erunt, & tanquam exercita-
tiores ad bene de multis promerendum. Præclarè
in epistola quadam Alexandrum filium Philip-
pus accusat, quòd largitione benevolentiam Ma-
cedonum confectetur. Quæ te (malum!) inquit
ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles
putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id
agis, ut Macedones nonte regem suum sed ministrû
& præbitorem putent? Bene ministrum & præ-
bitorem quia sordidum regi! melius etiam, quòd
largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim
deterior qui accipit, atq; ad idem semper expe-
ctandum paratior. Hoc ille, filio: sed præceptum
putemus omnibus. Quamobrem id quidem non
est dubium, quin illa benignitas quæ constat
ex opera & industria, & honestior sit, & latius

*Largitiones
immoderate ex
re familiari
multis de causis
vitandæ.*

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquā tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari imperitendum, sed diligenter, atq; moderatē. Multi enī patrimonia effuderūt inconsultē largiendo. Quid autem est stultius, quā quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cū enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Itā, cū benevolentia comparanda causā, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec itā claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec itā referenda, ut pateat omnibus. Modis adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpiissimē usurpatum jamq; in pro verbi consuetudinem venit, *Largitionem fundum non habere*. Etenim quis potest esse modus, cū & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigii, qui epulis & viscerationibus & gladiatorum muneribus, ludorum, venationūq; apparatu, pecunias profundunt in eas res quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relinquiendi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus, aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt, amicorum causā; aut in filiarum collocati one adjuvant; aut opitulantur vel in re quærendā vel augendā. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem *De divitiis* scripsit, in quo multa præclare illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentiā & apparatione populari munerum; taliumq; sumptuum facultatē, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus

*Adagium à do.
liopertaso
translatum:
quod ut infusi
aqui nunquam
impletur; ita
nec populus
largitionibus.
Prodigi qui.*

Liberales qui.

cui
tur
rius
rum
deli
si e
pri
eui
in l
nil
ne
ip
pu
an
me
li
ve
m
p
in
ri
p
d
n
k
t
s

cujus exempla pauca posui, multò & major vide-
 tur & certior. Quantò Aristoteles gravius & ve-
 rius nos reprehendit, qui has effusiones pecunia-
 rum * non admiremur quæ sunt ad multitudinē
 deliniendam; at ii, qui ab hostibus obsidentur, * *Non admire-*
 si emere aquæ sextarium minā cogerentur, hoc *mur cum con-*
 primò incredibile nobis videri, òneq; mirari; sed temptu, aut
 cum * attenderimus, veniam necessitati dare: *lege admire-*
 in his immanibus jacturis, infinitisq; sumptibus *mur.*
 nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec * *attenderint.*
 necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur,
 ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breve tem-
 pus exiguumq; duratura sit, eaq; à levissimo quoq;
 animo; in quo tamen ipso, unà cum satietate me-
 moria quoq; moriatur voluptatis! Bene etiā col-
 ligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & ser-
 vorū simillimis liberis esse grata; gravi verò ho-
 mini, & ea quæ sunt, judicio certo ponderanti,
 probari posse nullo modo. Quanquam intelligo,
 in nostra civitate inveterasse jam bonis tempo-
 ribus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris
 postuletur. Itaq; & P. Crassus, cum cognomine
 dives tum copiis, functus est ædilitio, maximo
 munere; & paulò post, L. Crassus, cum omnium
 hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificen-
 tissimā ædilitate functus est; deinde C. Claudius *Honestis de*
 Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, *causis facienda*
 Silanus: Omnes autem P. Lentulus, me consule, *nonnunquam*
 vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Mag- *lagitationes, sed*
 nificentissima verò nostri Pompeii munera, *modica.*
 cundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi *Mos antiquitus*
 placeat, vides. Vitanda tamē est suspicio avaritiæ: *decimam par-*
 Nam Mamercus, homini ditissimo, prætermisso *tem Herculi*
 ædilitatis consularis repulsam attulit: Quare &, si *consecrare, ut*
 postulatur à populo, bonis viris si nō desiderāti. *discreverunt; un-*
 bus attamen pprobantib. faciendū est, modò pro *de decimam*
 facultatibus; nos ipsi ut fecimus: & si quando aliqua *Herculanam*
 res major aut utilior populari largiūde acquiritur; *partem Plu-*
 ut tus nominat;

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est, quodd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quodd, gladiatoribus emptis reipublicæ causâ, quæ salute nostrâ continebatur; omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem

Qui citra ulla largitiones honorem sint consecuti.

Nostro anno, Emphasis est. Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectius collocentur.

Propylæa Minervæ, id est, iis libris quos de Republica scripsi, diligenter Vestibula sumptuosius capta invidiam attulerunt Pericli, & tum.

ipsis mediocritatis regula optima est. Lapidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, Se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque; sicut in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiâ illæ impensæ meliores sunt; muri, navalia, portus aquarum ductus, omniâque quæ ad usum reip. pertinent. Quamquam enim quod præsens tantumquam in manu datur jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa verecundiù reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quodd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; & tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est,

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit; nullis suis rebus adversis. Pro- pensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volunt, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed in delendis idoneis, judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad nominationibus

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, cum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omni. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eumque qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omni re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando in vicinitatibus & consiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo con-

*& contrarium reciproca-
tioni decentis-
simum.*

*Paululum aliis
de suo jure com-
cedere, liberali-
tatis species.*

*Hospitalitas
publicè priva-
simque utilis
ad multā.*

*Cimonis hospi-
talitas in con-
tribules suos.*

*Antiquitus in
jreio habita
juris prudentia.*

concedentem; à litibus verò quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliare se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patère domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunq; Laciades in villam suam divertisset.

In altero Beneficiæ genere, quod operis constant, multum valere juris prudentiam, longè plurimum Eloquentiam.

QUæ autem, operâ non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam remp. tum in singulos cives conferuntur. Nam, in jure cavere, consilio juvare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quâ plurimis, vehemēter & ad opes augendas pertinet, & ad gratiā. Itaq; cum multa p. æclara majorum, tum quàm optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atq; intèpretatio; quam quidē ante hanc confusionē temporum in possessione suâ principes retinuerunt: nūc, ut honores, ut ōnes dignitatis gradus; sic hujus scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius quod d

quod eo tempore hoc contigit cum is esset, qui *Laudat Sulpitium.*
omnes superiores, quibus honore par esset, sci-
entiâ facilè vicisset. Hæc igitur opera grata
multis, & ad beneficiis adstringendos homines
accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi
gravior facultas, & gravior, & ornatior. Quid
enim Eloquentiâ laudabilius & præstabilius, vel *Eloquentia*
admiratione audientium, vel spe indigentium, *bonorum.*
vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque
ergo à majoribus nostris est in toga dignitatis
principatus datus. Diserti igitur hominis, & fa- *Turpis merce-*
cile laborantis, quodque in patriis est moribus, *naria eloquen-*
multorum causas & non gravatè, & gratuito de- *tia.*
fendentis, beneficia & patrocinia late patent.
Admonebat me res, ut hoc quoque loco inter-
missionem eloquentiæ, nè dicam interitum, de-
plorarem; nisi viderer, nè de me ipso aliquid vi-
derer queri. Sed tamen videmus, quibus extin-
ctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quàm
in paucioribus facultas, quàm in multis sit auda- *Ex levioribus*
cia. Cum autem omnes non possint, nè multi *quoque operis*
quidem, aut jurisperiti esse, aut disertis; licet *gratiam con-*
tamen operâ prodesse multis, beneficia peten- *ciliari.*
tem, commendantem iudicibus, aut magistrati-
bus, vigilantem pro re alterius; eos ipsos, qui
* aut consulunt, aut defendunt, rogantem.
Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequun-
tur; latissimèque eorum manat industria. Jam il-
lud non sunt admonendi (est enim in promptu)
ut animadvertant, cum alios juvare velint, nè
quos offendant. Sæpe enim, aut lædunt, quos *Aut vitanda*
non debent; aut eos, quos non expedit: si im- *aut mitiganda*
prudenter, negligentia est; si scientes, temerita- *offensio.*
tis. Utendum etiam est excusatione adversus eos
quos invitatus offendas quacunque possis, quare
id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere
potueris: cæterisque operis & officiis erit, quod * certis que.
violatum est, compensandum.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectius, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen, nisi iusta in re, præstandum esse.

In iuvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

Gratiam qui retulit, habet; & in eo quod habet, retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potius quàm fortunatos collocandum.

Sed cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaq; vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hæc oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in operâ dandâ gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eâ ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumq; dixit. Pecuniâ qui habet, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit habere, & qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes honoratos & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt; quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quavis aliquid magnum acceperint, æquè etiam aut à se postulari, aut expectari aliquid, suspicantur: patrociniò verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatû, non fortunam, putat, non modò illi qui est meritis, sed etiam illis à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis augeat suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndūq; illud est, quèd, si opulentum fortunatūque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen & modestum; omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrè melius apud bonos quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino ope-

ra est ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si *Contentionem* res in contentionem veniet, nimirū Themisto- id est *consul-*cles est autor adhibendus; qui cum consuleretur *tationem &* utrum bono viro pauperi, an minus probato di- *collationem.* viti filiam collocaret. Ego, inquit, malo virum, qui pecuniā egeat, quā pecuniā quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum, quarum magnitudo quid ad unumquēq; nostrū pertinet? Illum foras adjuvat, qui habet: nē id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanē sit, honestior verō quo modo? Quod si etiam bonus erit vir, nē impediāt divitiæ, quo minus juvetur, modō nē adjuvent: sitque omne iudicium, non quā locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operāq; dandū est, Nē quid contra æquitatem contendas, nē quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est Justitia: sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones non nisi iusta in necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorū dictū est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad universos, quæq; ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit utriusque; nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut profit, aut certē nē obsit reipub. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largito fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus, & reip. salutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Antiquari, id est, tolli & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectans.

* tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

* tamen.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; tenerentur, res pub. civitatèsque constitutæ sunt. Nam et si, duce naturâ, congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatèque bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Si qua necessitas hujus muneris alicui reip. obvenierit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantum de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessaria. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maxime valere Abstinentioniam: contraque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

C Aput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pelatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad ista tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ, illi quidem non multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim

hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea, tot leges, & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptiôq; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanû Patetius, quodd fuerit abstinens. Quidni laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ, non hominis est solum sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maximâ, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriæ nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam mauluit. Quanquam, Italiâ ornata, domus ipsa mihi videtur ornatio. Nullû igitur vitium est tetrius (ut ed, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia præsertim in principibus, & remp. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram; id videtur non solum Lacedæmonis, sed & omnibus opulentiis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsent, quàm abstinentiâ & continentia. Qui verò populares esse volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

*Ab hoc Tribuno
a pleb. primam
lata lex de
repetundis,*

*Censorino &
Manlio Coss.*

Africana ab-

stinentia.

*Val. Max. de
abstinentia.*

*Pauli Emili
in victoria*

Persei absti-

nentia.

*Lege Plutarch.
Scipio Emili-*

anus, qui Afri-

canus minor.

laudet.

Mummius.

Achaicus ever-

sa Corintho ab

omni præda

abstinuit.

Oraculum

Sparta reddi-

tum, Αχιλλο-

χρηματία.

Σπαρτανέλος

αλλο δ' δδεν.

Spartam cupi-

ditas expugna-

bit, aliud nihil

Condonantur
remittuntur.

Quæ calamita-
res & injustis
largitionibus.

Arati salutare
exemplum.

* alias, Me-
thodeum.

Historia extat
apud Polybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reip. Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atq; urbis ut sit libera & non sollicita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac perniciæ reip. nè illam quidē consequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam diffimulat se accipere voluisse, & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudiū, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lylandrum ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta resp. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manarunt latius. Quid? nostros Gracchos Tiberii Gracchi summi viri filios, Africanos nepotes, nonne agrariæ contentiones perdidierunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cum ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cumq; tyrannum * Nicoclem improvisè oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

tissimi, restituit, remque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnā animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniā, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat, alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, a Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniā adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitque æstimandis possessionibus, * ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallerent, & possessionibus cederent; aliis ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Itā perfectum est, ut omnes, constitutā concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendū putavit: Eaq; est summa ratio, & sapientia boni civis commoda civium defendere, non divellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis

* præfecitque
* & ut persuaderent.

*Stomochatur
Cicero non nihil
etiam privato
dolore.*

*Divisio agra-
rum indigna.
Exaggerat
condonationem
æris alieni.*

** nunc.
Cæsar acriter
taxatus.*

* ruenda.

in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim? ædifi-
carium, tuear, impendam, tu, me invito, fruar
meo? Quid est aliud aliis sua eripere, aliis dare
aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argu-
menti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & cum
tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quam-
obrem, nè sit æs alienum, quod rei p. noceat, pro-
videndum est: quod multis rationibus caveri
potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum per-
dant, debitores lucrentur alienum. Nec enim
ulla res vehementius rempub. continet, quàm
fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria
solutio rerum creditarum. Nunquam enim ve-
hementius actum est, quàm me consule, nè sol-
veretur. Armis & castris tentata res est ab omni
genere hominum, & ordine; quibus ita restiti, ut
hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nun-
quam nec majus æs alienum fuit; nec melius,
nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe
sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At ve-
rò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ
cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil inte-
resset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc
ipsum eum delectaret, Peccare etiam si causa
non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut
aliis detur aliis auferatur, aberunt ii qui remp,
tuebuntur; inprimisq; operam dabunt, ut juris
& judiciorum æquitate suum quisq; teneat; &
neq; tenuiores propter imbecillitatem circum-
veniantur; neque locupletibus ad sua vel * te-
nenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea
quibuscunq; rebus vel belli, vel domi poterunt,
remp. augeant, imperio, agris, vectigalibus. Hæc
magnorum hominum sunt; hæc apud majores
nostros factitata; hæc genera officiorû qui perse-
quuntur, cum summa utilitate reip. magna sibi
adipiscuntur & gratiam & gloriam. In his autem
utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus,
qui Athenis nuper est mortuus, duo præ-
pta

cepta censet esse à Panætio prætermissa; Vale- *Panætius à Ci-*
tudinis curationem, & Pecunia: Quas res à sum- *cerone defensus*
mo philosopho præteritis arbitror, quod essent *contra Antipa-*
faciles: sunt certè utiles. *trum.*

*Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum
paranda, tum tuenda.*

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis,
& observatione, quæ res aut prodesse soleant,
aut obesse: & continentia in victu ôni atq; cultu,
corporis tuendi causâ; & prætermittendis vo-
luptatibus; postremò arte eorum quorum ad
scientiam hac pertinent. Res autem familiaris
quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine:
conservari autem diligentia & parsimonia; iis-
dem etiam rebus augeri. Has res commodissime
Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro,

Oeconomicus
id est, de fa-
milia admini-
stranda.

*Quartum genus deliberationis, Inter utilia utrum
utilius, aut quid utilissimum.*

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus
erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est
necessaria. Nam & corporis commoda cum ex-
ternis, & externa cum corporis & ipsa inter se
corporis, & externa cum externis comparari so-
lent. Cum externis, corporis, hoc modo compa-
rantur. Valere ut malis, quam dives esse. Cum cor-
poris, externa, hoc modo: Dives esse potius quam
maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis
comparantur sic: Bona valetudo voluptati ante-
ponatur, vires celeritati. Externorum autem ut
gloria divitiis, vestigia urbana rusticis. Ex quo
genere comparationis illud est Catonis senis: à
quo cum quæreretur, quid maximè in re fami-
liari expediret, respondit. Bene pascere; Quid

*Quid in re
familiari uti-
lissimum sit
Catonis judici-
um.*

* vitire.

secundum, Satis bene pascere: Quid tertium? Bene vestire: Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri; rectèque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda; commodius à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. C I C E R O N I S

DE OFFICIIS Lib. III.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur:

Cessare, pro otiosi, aut nihil agere.

Acuere, pro acriorem facere.

Publium Scipionem, Marce filii, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minùs solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illū & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neq; cessaret unquam, & interdū colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ languorē afferunt cæteris, illū acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantā ingenii præstantiâ consequi possimus, voluntate certè proximè

proximè accedimus Nam & à repub. forensi,
 busq; negotiis, armis implis vique prohibiti, otium
 um persequimur; & ob eam causam, urbe relicta
 rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium
 hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum *Verecunde col-*
 illâ comparanda est. Ille enim, requiescens à *lationem in-*
 reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi su- *greditur.*
 mebat aliquando & à cœtu hominum frequen-
 tiâq; interdum, tanquam in portum, se in solitu-
 dinem recipiebat. Nostrium autem otium nego-
 tii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum
 est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis,
 quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in
 foro agere possimus? Itaque qui in maxima
 celebritate, atque in oculis civium quondam
 viximus, nunc fugientes conspectum scelerato-
 rum, quibus omnia redundant, abdimus nos
 quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic
 ab hominibus doctis accepimus, Non solum ex
 malis eligere minima oportere, sed etiam excer-
 pere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea
 & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is,
 qui quondam peperisset otium civitati; nec
 eam solitudinem languere patior, quam mihi
 affert necessitas, non voluntas. Quanquam Afri- *Latenter, suum*
 canus majorem laudē vel meo iudicio asseque- *otium com-*
 batur: nulla tamen ejus ingenii monumenta *mandat.*
 mandata literis, nullum opus otii, nullum soli-
 tudinis munus extat. Ex quo intelligi debet,
 illum mentis agitatione, investigationēque ea- *Sapiens neque*
 rum rerum, quas cogitando consequabatur, nec *otiosus un-*
 otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, *quam, neque*
 qui non tantum roboris habemus, ut cogitati- *solus.*
 one tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc
 scribendi operam omne studium curâque con-
 vertimus. Itaq; plura brevi tempore eversa, qua
 multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota
 philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa,
 nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit; ta-

Memoria, id est, atavis.

*Locum cohortandi primum capis à redeinde ab expectatio-
ne, quam à suâ Cratipolq;
persona; tum etiam à loco colligit.*

Novè dixit discendi, pro discere.

men nullus feracior in ea locus est nec uberior quam de officiis, à quibus constanter honestèq; vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen condncere arbitror, talibus aures tuas vocibus undiq; circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honesta ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepi i onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare, quantum conñiti animo pores, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas ut cum omnia supedit ata sint à nobis, tute tibi defuisse videre: Sed hæc hæcenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exsolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas: atque à Cicerone defensus.

PANætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos correctione quâdam adhibitâ potissimum sequuti sumus, tribus generibus propositis in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: uno cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilène, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile v
de du
cavit
sit di
Quo
ejus
tium
miro
quib
bat n
nece
gant
conf
quia
nare
adhi
one
alte
cept
trip
rest
tio
rū.
etia
sum
mo
ten
rit
tan
ter
per
Qu
tes
qu
or
un
se
m
x

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret :
 de duobus generibus primis, tribus libris expli-
 cavit ; de tertio autem genere deinceps se scrip-
 sit dicturum, nec id exsolvit quod promiserat.
 Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo
 ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panæ-
 tium, postquam eos libros edidisset. Quem locum
 miror à Posidonio breviter esse tractatum in
 quibusdam commentariis ; præsertim cùm scri-
 bat nullum esse locum in tota philosophia tam
 necessarium. Minimè verò assentior iis, quia ne-
 gant eum locum à Panætio prætermisum sed
 consultò relictū, nec omnino scribendum fuisse,
 quia nunquam posset utilitas cū honestate pug-
 nare. De quo alterum potest habere dubitationē,
 adhibendūne fuerit hoc genus, quod in divisi-
 one Panætii tertium est an planè omittendum :
 alterum dubitari non potest, quin à Panætio sus-
 ceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione
 tripartita duas partes absolverit, huic necesse est
 restare tertiam. Præterea, in extremo libro ter-
 tio de hac parte pollicetur se deinceps esse dictu-
 rū. Accedit eòdem testis locuples Posidonius, qui
 etiam scribit in quadā epistola P. Rutilium Ru-
 sum dicere solere, qui Panætium audiverat ; ut ne-
 mo pictor esset inventus, qui * Veneris eam par-
 tem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolve-
 rit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imi-
 tandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius præ-
 termisisset, & non perfecisset, propter eorū, quæ *
 perfecisset, præstantiā, neminem esse persecutū.
 Quamobrem de judicio Panætii dubitari non po-
 test ; Rectène autem hanc tertiam partem ad ex-
 quirendum officium adjunxerit an secus, de eo
 fortasse dubitari potest. Nam sive honestum so-
 lum bonum est, ut Stoicis placet ; sive, quod ho-
 nestum est, id ita summum bonum est (quemad-
 modum Peripateticis vestris videtur) ut omnia
 ex altera parte collocata vix minimi momenti
 instar

* annis.

* Cox.

*Nobilis illa**Venus Apellis,**capite tantum*** absoluta, reli-**quo corpore**delineata so-**lum.*

* fecisset.

instar habeant : dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere : Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturam coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile essent censerent ; nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset, Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset ; ut ii, qui res expetendas, vel Voluptate, vel Indolentiam metiuntur : liceret ei dicere, Honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet quod honestum sit ; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem : non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in quam, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter natura vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute naturam congruere semper ; cetera autem, quæ secundum naturam essent ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidem hanc comparisonem non recte esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest : in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudine honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant ; & ea communia sunt, & late patent : quæ ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est ; & ut iidem dicunt, omnes numeros habet, nec

* discessione.

Legere, pro sapere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente ; simulacra ejus, etiam in medicis.

Mesa, & adiphora.

Omnes numeros habet, id est. nulla pars deest.

nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia * compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: propterea quoddam vulgus quid absit à perfecto, serè non ex toto, intelligit; quatenus autem intelligit nihil putat prætermisum. Quod item, in poematibus & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quoddam insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem quid in unaquaq; re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt à sententiâ. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur; aut cum Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ tanquam à sapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hîc volumus; ne hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediocri officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quocirca nec id, quoddam verè Honestum est, fas est cum Utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quoddam colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandūq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur verèq; est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur

* comparantur.

De artibus nemo recte iudicat, nisi artifex: de virtute non nisi sapiens. Docti, participium:

Decii, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides Atheniensis, ob abstinentiam iusti cognomen meruit.

Cato & Lælius sapientes cognominati.

Epicurei.

*Exponit quem
habeat intelle-
ctum cum
honestas dici-
tur cum utili-
tate pugnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolu-
mentis & commodis, neq; ea volunt præponde-
rari honestate, hi solent in deliberando hone-
stum cum eo, quod utile putant, comparare; boni
viri non solent. Itaq; existimo Panætium, cum
dixerit homines solere in hac comparatione du-
bitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit Solere
modò, non etiam Oportere. Etenim non modò
pluris putare, quod utile videatur, quàm quod
honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &
in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò
quod nonnunquam dubitationem asserere solet,
considerandumq; videatur? Credo si quando du-
bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur,
Sæpe enim tempore sit, ut quod plerumq; turpe
haberi solet, inveniatur non esse turpe. Exem-
pli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius;
Quod potest esse majus scelus, quàm non modò
hominem sed etiam familiarem occidere? Num
igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occi-
dit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom.
non videtur, qui ex omnibus præclaris factis il-
lud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas
honestatē; imò verò, honestas utilitatē secuta est.

*Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatu
species ab honestate abducat: ut justitiam, vel so-
lum, vel maximum bonum statuamus: injustitiam
malorum maximum: nihilq; ad privatum commo-
dum, sed ad communem societatem referantur om-
nia.*

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possi-
mus, si quando cum illo quod honestum
intelligimus pugnare id videbitur, quod ap-
pellamus utile; formula quædam constituen-
da est: quam si sequemur in comparatione re-
rum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem
hæc formula Stoicorū rationi disciplinæq; max-
imè consentanea: quod quidem in his libris pro-
pterea

pterea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis vestris, qui quondam idem erant qui Academici, quæ honesta sunt anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab iis differuntur, quibus quicquid honestum est idem utile videtur, nec utile quicquam quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodum suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere aut rebus externis. Nam, principio tollit convictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliaret aut violet alterum; dirumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unusquodq; membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahaturque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisq; malit quod ad usum vitæ pertineat quàm alteri acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes, augeamus. Neque verò hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus resp. continentur, eodem modo constitutum est ut non liceret sui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt incolumè esse

*Olim iidem
Academici &
Peripatetici.*

*Quodvis in-
commodum po-
tius accipien-
dum, quàm
injustè quid
committendum.*

*Ratio natura,
jus gentium;
jus civile, quod
hic leges popu-
lorum vocant.*

se civium conjunctionem : quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa Naturæ ratio quæ est lex divina, & humana ; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assummat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo itémque * communitas. ram celsitas animi & magnitudo itémque * comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiarum. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est : Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem. Itémque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis, maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum famam, beneficiorum memor, in concilio Cœlestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis ; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimus quisque splendidissimòque ingenio longè illam vitam huic anteponebat. Ex quo efficitur hominem naturæ obediens homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat ut ipse aliquid commodi consequatur ; aut nihil se existimat contra naturam facere ; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis ; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat ? Sin, fugiendum id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem : errat in eo quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitium gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omni-
 bus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscu-
 jusq; & universorum: quam si ad se quisq; rapiat,
 dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si
 etiam hoc natura præscribit, ut homo homini,
 quicumque sit, ob eam ipsam causam quod is ho-
 mo sit, consultum velit; necesse est, secundum e-
 andem naturam omnium utilitatem esse com-
 munem. Quod si ita est, unâ continemur omnes,
 & eâdem lege naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè
 violare alterum lege naturæ prohibemur: Ve-
 rum autem primum; verum igitur & extremum.
 Nam illud quidem absurdum est quod quidam
 dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos
 commodi sui causâ; sed aliam rationem esse ci-
 vium reliquorum. Hi sibi nihil juris & nullam
 societatem, communis utilitatis causâ, statuunt
 esse cum civibus: quæ sententia omnem socie-
 tatem distrahit civitatis. Qui autem civium ra-
 tionem dicunt esse habendam, externorum ne-
 gant; hi dirimunt communem humani generis
 societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas,
 bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tol-
 lunt; etiam adversus Deos immortales impii ju-
 dicandi sunt; ab iis autem constitutam inter ho-
 mines societatem evertunt: cujus societatis ar-
 ctissimum vinculum est, magis arbitrari esse con-
 tra naturam, hominem homini detrahere sui
 commodi causâ, quàm omnia incommoda sub-
 ire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius
 animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una vir-
 tus, omnium est domina & regina virtutum.
 Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens,
 si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri
 homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non
 enim mihi est vita mea utilior, quàm animi
 talis affectio, neminem ut violem commodi
 mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem
 tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse fri-
 gore

*Societatis jus
 non modo cum
 propinquis sed
 etiam cum
 universis civi-
 bus, postremo
 cum hospitibus,
 est servandum.*

*Justitia est
 domina & regi-
 na virtutum.*

*Homini ad ni-
hil utili detra-
here licet, si eo
spoliatus, ut
societati profus
non propriè
sibi.*

*Causam id est,
prætextum, &
commentitiam
defensionem.*

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reip. atq; hominum societati, si in vita remaneas, asserre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atq; appetitio alieni: sed communis utilitatis detectio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & concinet, denerit profectò, ut ab homine inerti atque inutili ad sapientem bonum fortemq; virum transferantur res ad vivendû necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quàm sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, per facile judiciû est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic illa in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

res Panætiū persecuturū fuisse, nisi aliquis casus aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad * prævenisset quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quod facilius, quæ velint explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certe dabis, Quod honestum sit id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq; enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum, nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

Fastigium, id est, summam manuum: ab ædificiis translaturum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in summo Principia prima per se nota.

Marte nostro proverbialiter; à malitia translaturum, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliariis copiis adjuti committerent.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commo veri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum ubi turpitude sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm turpitude (recta enim & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quàm utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitude esse non potest. Itémq; si ad honestatem nati sumus; eaq; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia (quod Aristoteli placet); necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec foedius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas sæpe per-rumpunt, sed ipsius turpitudinis quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa

*Turpis utilitas
omnium scelerum parens.*

*Turpitude per
se fugienda,
etiam summa
impunitate
proposita.*

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad Turpi in re,
 id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omni- turpis etiam
 no non sunt, in quibus est turpis ipsa delibera- ipsa delibera-
 tio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi & tio.
 occultandi spes opinioque removenda est. Satis
 enim nobis (si modò in philosophia aliquid pro- Aurea praecep-
 fecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos tio & semper
 hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, in pectore ge-
 nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinen- stando. Lib. 2.
 ter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à de Rep.
 Platone, qui, cum terra discessisset magnis qui-
 busdam imbris, in illum hiatum descendit,
 æneúmque equum (ut ferunt fabulæ) animadver-
 tit, cujus in lateribus fores essent; quibus aper-
 tis, hominis mortui vidit corpus magnitudine
 inusitatâ, annulúmque aureum in digito: quem ut
 detraxit, ipse induit, (erat autè regius pastor): Fabula Gygis
 tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum Platonici.
 palam ejus annuli ad palmam converterat, à
 nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: Pala, Massa
 idem rursus videbatur cum in * lucem annulum qua annuli
 inverterat. Itaque hac opportunitate annuli gemma clau-
 usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice ditur.
 regem dominum interemit; sustulitque quos * locum.
 obstaré arbitrabatur. Nec in his quisquam eum
 facinoribus potuit videre: sic repente annuli
 beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur
 ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi
 licere putet peccare, quàm si non haberet. Ho-
 nestæ enim bonis viris, non occulta quærentur,
 Atq; hoc loco philosophi quidam minimè mali Gygis fabula
 illi quidem, sed non satis acuti, fictam & com- quem sensum
 mentitiâ fabulam dicunt prolatam à Platone: habeat.
 quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri po-
 tuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hu-
 jus exempli. Si nemo sciturus, nemo nè suspi-
 caturus quidem sit, cum aliquid, divitiarum, po-
 tentiæ, dominationis, libidinis causâ, feceris,
 si id diis hominibúsque futurum sit semper ig-
 notum,

*Collatinus
propter invidi-
am nominis
ejectus, neque
id injuriâ;
quia publica
utilitati con-
sultum est.*

*Romulus, ut
solus impera-
ret, Remum
fratrem occidit
hanc quidem
causam præ-
texens, quod
manus contra
legem transili-
isset.*

notum? si sine facturus: negant id fieri posse
quanquam potest id quidem. Sed quæro, quod
negant posse, id si posset, quidnam facerent?
Urgent rusticè sanè: negant enim posse, & in
eo perstant, Hoc verbum quid valeat, non vi-
dent. Cum enim quærimus si possint celare, quid
facturi sint, non quærimus possint ne celare; sed
tanquam tormenta quædam adhibemus: ut si
responderint, se impunitate propositâ facturos
quod expediat, facinorosos se esse fateantur:
si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse
concedant. Sed jam ad propositum revertamur.
Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant
animos utilitatis specie, non cum hoc delibere-
tur, relinquendane sit honestas propter utilita-
tis magnitudinem, (nam id quidem improbum
est) sed illud, Possitne id, quod utile videatur,
fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio
collegæ Brutus imperium abrogabat poterat
videri facere id injustè, fuerat enim in regibus
expellendis socius Bruti & consiliorum etiam
adjutor. Cum autem consilium hoc principes
cepissent, cognitionem Superbi, noménque
Tarquiniorum, & memoriam Regni esse tollen-
dam: quod erat utile patriæ consulere, id erat
ita honestum ut etiam ipsi Collatino placere
deberet. Itaque utilitas valuit propter hone-
statem sine qua nec utilitas quidem esse potuisset.
At in eo rege, qui urbem condidit, non ita:
Species enim utilitatis animum pepulit ejus
cui cum visum est utilius, solum se, quam cum
altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic
& pietatem, & humanitatem, ut id quod utile
videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen
muri causam opposuit, speciem honestatis, nec
probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur,
pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisq; tradendæ, cum his ipsi egemus: sed suæ cuique utilitati quod sine alterius injuria fiat, servandum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit; ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemq; petere quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici; fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Caterum, nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. At neq; contra remp. neque contra jusjurandū ac fidem amici sui causâ, vir bonus faciet, nè si judex quidē erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus quoad per leges liceat, accomodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitròr) mentem suā, quā nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarū à majoribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis sed

usque ad aras.

Perorandæ,

finiendæ.

Malim equidem ad ampli-

ficationem

quàm ad clep-

sydrarum nu-

merum referre.

Judex quod

salva fide

præstare non

possit, nè ro-

gandus quidem

est.

*Damon & Pythias, nobile
par amicorum.*

di iudicis, si eum teneremus. Quæ salvâ fide facere posset. Hæc rogatio ad eâ pertinet, quæ paulô antè dixi, honesta, amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinasset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset vas factus sit alter ejus sistendi ut si ille non revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent: Cum igitur id quod utile videtur in amicitia cum eo quod honestum est comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur; religio & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

*In Corintho
delenda falsa
utilitatis species
sefellit
Romanos: nihil
enim utiliter
fit, quod crudeliter
Ægina
insula è regione
Attica:
Piræus portus
Athenarum.
* Petronius.*

Sed utilitatis specie in republica sæpissime Speccatur: ut, in Corinthi disturbance non stri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminabat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Penæus apud patres nostros, Papius nuper.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, re-
 ctum est non licere : quam tulerunt legem sapi-
 entissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò
 urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est.
 Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species
 præ honestate contemnitur. Plena exemplorum
 est nostra resp. cum sæpe alias, tum maximè bel-
 l. Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate ac-
 ceptâ, majores animos habuit quàm unquam re-
 bus secundis. Nulla timoris significatio, nulla
 mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem
 utilitatis obscuraret. Athenienses cum Persarum
 impetum nullo modo possent sustinere, statu
 erentq; ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Trœ-
 zene depositis, naves conscenderent, libertatem
 que Græciæ classe defenderent : * Cyrillum
 quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xer-
 xemq; reciperent, lapidibus obruerunt. Atq; ille
 sequi utilitatem videbatur : sed ea nulla erat, re-
 pugnantem honestate. Themistocles post victori-
 am ejus belli ; quod cum Persis fuit, dixit in con-
 cione, se habere consilium reip. salutare, sed id
 sciri opus non esse postulavitq; ut aliquem popu-
 lus daret, quicum communicaret. Datus est Ari-
 stides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ
 subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse :
 quofacto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse
 esset. Quod Aristides cum audivisset, in concio-
 nem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile
 esse consilium quod Themistocles afferret, sed
 minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod ho-
 nestum non esset, id nè utile quidem putave-
 runt, totâmq; eam rem, quam nè audiverant qui-
 dem autore Aristide repudiaverunt. Melius hi,
 quàm nos, qui piratas immunes, socios vectiga-
 les habemus. Maneat ergò, quod turpe sit id
 nunquam esse utile : nè tum quidem cum id
 quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum
 utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

*In contradiſtibus communibus quæ formula honeſti
& utilis. Fingit autem ſpeciem quandam, juris-
conſultorum more, deque ea duos Stoicos diverſa
ſentientes: quorum alter ad Stoicam rationem
omnia refert, alter ex hominum conſuetudine &
jure civili moderatur.*

*Solviſſe neu-
traliter, id eſt,
navigaſſe.*

*Feflivus dialo-
giſmus inter
Diogenem &
Antipatrum.*

Sed incidunt (ut ſupra dixi) ſæpe cauſæ, cum
repugnare utilitas honeſtati videatur; ut ani-
madvertendum ſit, repugnétne planè an poſſit
cum honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt
quæſtiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus,
Alexandriâ profectus Rhodum, magnum fru-
menti numerum advexerit in Rhodiorum ino-
pia & fame, ſummæque annonæ caritate: ſi
idem ſciat complures mercatores Alexandriâ
ſolviſſe, navésque in curſu frumento onuſtas
petentes Rhodum viderit, dicturúſne ſit id
Rhodiis, an ſilentio ſuum quàm plurimo ven-
diturus? Sapientem, & bonum virum fingimus:
de ejus deliberatione & conſultatione quæri-
mus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe
judicet; ſed dubitet, an turpe non ſit. In ejus-
modi cauſis aliud Diogeni Babylonio videri
ſolet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro,
diſcipulo ejus, homini acutiſſimo: Antipatro,
omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod
venditor nôrit, emptor ignoret: Diogeni vendi-
torem, quatenus jure civili conſtitutum ſit,
dicere vitia oportere, cætera ſine inſidiis agere,
&, quoniam vendat, velle quàm optimè vende-
re. Advexi, expoſui, vendo meum non pluris
quàm cæteri, fortasſe etiam minoris, cum major
eſt copia. Cui ſit injuria? Exoritur Antipatri
ratio ex altera parte: Quid agis? tûte cum homi-
nibus conſulere debeas: & ſervire humanæ ſoci-
etati; eaque lege natus ſis, ut ea habeas principia
naturæ quibus parere, & quæ ſemper ſequi de-
beas ut utilitas tua, communis utilitas ſit: vicif-
ſimque communis utilitas, tua ſit; celabis homines,
quid

quid iis adsit commoditatis & copiarum? Respon-
 debit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare,
 aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non
 dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum;
 quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici
 vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est,
 id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille)
 necesse est: siquidem meministi esse inter homi-
 nes naturam conjunctam societatem. Memini, in-
 quit ille: sed num ista societas talis est, ut nihil
 suum cuiusque sit? Quod si ita est, nè venden-
 dum quidem quicquam est, sed donandum. Vides
 in hac tota disceptatione non illud dici: Quam-
 vis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faci-
 am: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera
 autem parte, eadem re, quia turpe sit, non esse faci-
 endum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vi-
 tia, quæ ipse non erit, cæteri ignorent; pestilentes
 sint & habeantur salubres; ignoretur in omnibus
 * cubiculis apparere serpentes; malæ materiæ, *Quidam cubi-*
 ruinosa: sed hoc præter dominum nemo sciat. *libus legunt*
 Quæro, si hoc emptoribus Venditor non dixerit *pro latebris.*
 ædesque vendiderit pluris multò quam se vendi-
 turum putaret; num * id justè an improbè fe-
 cerit; Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. ** Alias inju-*
 Quid enim est aliud erranti viam non monstra-
 bé. *stè aut impro-*
 re, (quod Athenis execrationibus publicis san-
 citum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere. *Publica exe-*
 & per errorem in maximam fraudem incurre-
 re? Plus etiam est, quam viam non monstrare: *crationes Athe-*
 nam est scientem in errorem alterum inducere. *nienfium in*
 Diogenes contrà; Num te emere coegit, qui nè *eos, qui viam*
 hortatus quidem est? Ille, quòd non placebat, *erranti non*
 proscripsit: tu, quòd placebat, emisisti. Quod si *monstrarent.*
 qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asse-
 runt, benèque ædificatam, non existimantur
 sefellisse, etiamsi illa nec bona est, nec ædifi-
 cata ratione multò minus, qui domum non lau-
 dârunt. Ubi enim judiciû emptoris est, ibi fraus
 ven-

*Præco austio-
narius.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergò in quibusdam causis dubiis, ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur ut id quod utile videatur, non modò facere honestum sit sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, Omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causâ; etiamsi mos, legesque civiles quædam reticere non vetent.

*Aliud celare
aliud reticere
* quicquid
retinent.*

Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare * cum quid recteas sed cum quod tu scias, id ignorare, emolumentum tui causâ, velis eos quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non justii, non viri boni: versuti potius, obsecuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otianti causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisse Pythyns

*Turpe celare
quod est, turpius
mentiri
quod non est.*

ei

ei
dix
lice
nan
die
ger
pi
ant
qu
Ca
co
Pr
Py
fo
ta
qu
hi
In
ut
p
q
fa
fa
l
q
r
c
c
l

ei quidam qui argentariam faceret Syracusis, *Fabula per-*
 dixit venales quidem se hortos non habere, sed *quam amana*
 licere uti Cannio, si vellet ut suis: & simul ad cœ- *quo astu Gra-*
 nam hominem in hortos invitavit in posterum *culus Cannio*
 diem. Cum ille promississet, tum Pythius, ut ar- *imposuerit.*
 gentarius qui esset, apud omnes ordines gratiosus,
 piscatores ad se convocavit, & ab iis, petivit ut
 ante suos hortulos postridiè piscarentur: dixitq,
 quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit
 Cannius: opiparè à Pythio * apparatus erat * *paratum*
 convivium. Cymbarū antè hortulos multitudo. *erat.*
 Pro se quisq; quod ceperat afferebat. Ante pedes
 Pythii pisces abiciebantur. Tum Cannius, Quæ-
 so, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium?
 tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, in-
 quit? hoc loco est Syracusis quicquid est piscium:
 hîc aquatio, hac villâ isti carere non possunt?
 Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio
 ut venderet. Gravate ille primò. Quid multa? im- *Gravate vel*
 petrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti *gravatim, in-*
 quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina *vitæ & vix.*
 facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridiè *Nomina facit.*
 familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nul- *debitorem se*
 lum videt. Quærit ex proximo vicino numerum *constituit.*
 quædam piscatorum essent, quod eos nullos vide-
 ret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hîc pis-
 cari nulli solent, itaq; heri mirabar, quid acci-
 disset. Stomachari Cannius: sed quid faceret; non-
 dum enim Aquilius collega, & familiaris meus,
 protulerat de dolo malo formulas: In quibus ipsis, *Formulas,*
 cum ex eo quæreretur quid esset *Dolus malus, re-*
 spondebat, cum esset aliud simulatum, aliud a- *juris regulas.*
 ctum: Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homi- *Quod dolo*
 ne perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes *est id in inte-*
 aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, impro- *gram restitui*
 bi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eo- *oportet.*
 rum potest utile esse, cum sit tot vitiis iniqui-
 natum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex
 omni

Tabula rerum venalium. *Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam Circumscribere, circum-* *omni vita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tu. tela xii tabulis & circumscriptio adolescentium venire, circum-* *lege * Latoriâ & sine lege, judiciis, in quibus Ex ducere.* ** Alias, Læ-* *fide bona * agitur. Reliquorum autem judicio-* *toria.* *rum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio* ** Alias addi-* *rei uxoriæ, Melius, Equius. In fiducia, ut Inter* *tur. Bonæ fidei bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod Meli-* *inducia. Inter us, Equius est, potest ulla pars inesse fraudis, aut* *bonos bene* *cum dicitur, Inter bonos bene agier, quicquā agi do-* *agier, Verba* *losè aut malitiose potest; Dolus autē malus simu-* *sunt solennia* *latione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, contine-* *quibus in ne-* *tur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis* *gotiis bonæ* *omne mendacium: Non licitatore venditor,* *fidei uteban-* *nec qui contra se liceatur emptor * opponet.* *tur.* *Uterque si ad eloquendum venerit, non plus,* ** apponet.* *quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P.* *Indicaretur* *filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emp-* *id est, aestima-* *tor erat, semel indicaretur idque venditor ita* *retur. Semel* *fecisset, dixit se pluris aestimare: addidit centum* *id est, ut sta-* *millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget;* *tim summum* *sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset,* *pretium elo-* *vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod* *queretur. Si* *alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo* *mile est vende-* *Ennius. Ne quicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi* *re, minoris* *prodesse nequiret: Verè id quidem, si quid esset* *quàm possis, &* *prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecato-* *emere pluris* *nem quidem Rhodium, discipulum Panæti, vi-* *quàm possis,* *deo in iis libris quos de officiis scripsit Q. Tibe-* *Mισω σοφιστην* *roni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores,* *δεις ἐχάρτα* *leges, instituta facientem habere rationem rei* *σόφος.* *familiaris. Neque enim solum nobis divites esse* *Euripid. in* *volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maxi-* *Medea.* *mèq; reip. Singulorū enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Hinc Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum compendii sui*

sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna *Compendium*
 tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simu- id est, *lucrum*
 latio & dissimulatio dolus malus est; perpau-
 cæ res sunt, in quibus iste malus non ver-
 setur; sive vir bonus est is, qui prodest quibus
 potest, nocet nemini, rectè istum virum bo-
 num non facilè reperiemus. Nunquam igitur
 est utile peccare, quia semper est turpe: Et,
 quia semper est honestum, virum bonum esse,
 semper est utile. Ac de jure quidem prædio-
 rum sancitum est apud nos jure civili, ut in his
 vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent
 venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis
 satis esset cautum, ea præstari quæ essent lin-
 guâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset dupli-
 puenam subiret: à Jurisconsultis etiam reti *Lingua nun-*
 centiæ pœna est constituta. Quicquid enim *pata veterum*
 inest prædio vitii, id statuerunt, si venditor *juris pruden-*
 sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari *tium sermo.*
 oportere. Ut, cum in arce augurium augures
 acturi essent, jussissentque Titum Claudium
 Centimalum; qui ædes in Coelio monte habe-
 bat, demoliri eas, quarum altitudo officeret
 auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendi- *Claudii reti-*
 dit; emit Publius Calpurnius lanarius. Huic ab *centia pro dolo*
 auguribus illud idem denuntiâtum est: itaque Cal- *malo damnata.*
 phurnius cum demolitus esset, cognovissetque
 Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset
 ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrium illum
 adegit * quid sibi de ea re facere oporteret *ex * quicquid*
fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri *sibi dare*
 Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic *facere oportet.*
 hic: qui illud lumen progeniuit, ex filio est no-
 minandus. Is igitur iudex ita pronuntiavit. Cum
 in venundando rem eam scisset, & non pro-
 nuntiasset, emptori damnum præstare oportere.
 Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum
 esse emptori vitium quod nôset venditor.
 Quod si rectè judicavit: non rectè frumenta-
 rius

Serviebant, id est, debebant servitutem.

Urgebat id est, premebat.

Quid inter leges & philosophorum dogmata.

* hominum inter homines, Jus gentium jus civile continet, non contra : juris formula à divina & naturali ratione ducta.

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt : quæ autem possunt diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster, C. Sergio Oratæ venderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat ; quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari : æquitatem Antonius : quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias : Leges, quatenus manu tenere res possunt, Philosophi quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simulatè, nè quid fallaciter. Sùntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt : sic, tu cùm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili : naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod et si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, * omnium inter omnes : interior eorum, qui ejusdem gentis sunt ; prior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continud gentiû; quod autem gentiû, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanæque justitiæ

justitiæ solidam & expressam effigiem nullam
 tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, easque ipsa
 utinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis * naturæ prin-
 * naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti cipiis & ver.
 verba illa! *Uti ne propter te, fidemve tuam, captus
 fraudatusve sum.* Quàm illa aurea! *Ut inter bonos
 bene agier oportet, & sine fraudatione.* Sed qui sint
 boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est.
 Q. quidem Scævola, pontifex maximus, sum-
 mam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, * *Alias agere.*
 in quibus adderetur, *Ex fide bona*; fideique bonæ *tur ex fide.*
 nomen existimabat manare latissimè; idque
 versari in tutelis, societatibus, fiduciis, manda-
 tis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis,
 quibus vitæ societas continetur. In his magni
 esse judicis, statuere (præsertim cum in plerisque
 essent judicia contraria) quid quemque cuique
 præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ
 sunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri se
 esse prudentiam sed abest ab ea, distatque pluri-
 mum. Prudentia est enim locata in delectu bo-
 norum & malorum: malitia (si omnia, quæ tur-
 pia sunt, mala sunt) mala bonis anteposit. Nec *In mancipiis*
 verò in prædiis solum, jus civile ductum à na- *id est, servis*
 tura, malitiam fraudemque vindicat, sed & in *aut ancillis,*
 mancipiorum venditione, venditorum fraus *quæri solet, an*
 omnis excluditur. Quæ enim scire debuit de fa- *sana, an fugi-*
 nitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædili- *tiva, an fura-*
 um. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, *racia.*
 quoniam juris natura fons sit, hoc secundum na-
 turam esse. Neminem id agere, ut ex alterius
 prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major
 inveniri potest, quàm in malitia simulatio intel-
 ligentiæ. Ex quo illa innumerabilia nascuntur,
 ut utilia cum honestis pugnare videantur.
 Quotus enim quisque reperietur, qui impunita-
 te, & ignorance omnium prepositâ, abstinere
 possit injuriâ? Periclitemur (si placet) & in
 iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus
 homi-

* fatigandi.

* civitatis

*Hæredipetæ
turpes.*

* quæsitæ.

* *Alias* pervi-
derit.

hominum fortasse non putat. Neque enim de fi-
cariis beneficiis, testamentariis, furibus, peca-
toribus, hoc loco differendum est: qui non ver-
bis sunt & disputatione Philosophorum, sed
vinculis & carcere * castigandi: sed hæc confide-
remus quæ faciunt ii qui habentur boni. L. Mi-
nutii Basilii, locupletis hominis, falsum testa-
mentum quidam è Græcia Romam attulerunt:
quod quod facilius obtinerent, scripserunt hære-
des secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homi-
nes ejusdem civitatis potentissimos, qui cum il-
lud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius
essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum
non repudiaverunt. Quid ergo? satin hoc est,
ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non
videtur; quanquam alterum amavi vivum, al-
terum non odi mortuum. Sed cum Basiliius,
Marcum Satyrium, sororis filium, nomen suum
ferre voluisset, eumque fecisset hæredem; hunc
dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem
notam temporum illorum!) Num erat æquum
principes * cives rem habere, ad Satrium nihil
præter nomen pervenire? Etenim si is qui non
defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum
potest, injustè facit, ut in primo libro disserui:
qualis habendus est is, qui non modò non repel-
lit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem
etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si
sint malitiosis blanditiis officiorum, non verita-
te, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus
rebus aliud utile interdum, aliud honestum vi-
deri solet. Falso; Nam eadem utilitatis, quæ ho-
nestatis, est regula, qui hoc non * præviderit, ab
hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim
cogitans: Est illud quidem honestum, verum hoc
expedit: res à natura copulatas audebit errore
divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum
scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc
vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locu-
pletum

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dâres hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres possit scriptus esse, qui re verâ non esset hæres, in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicaram notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit: noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno periciat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir non esse poterit. Fimbriam Consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto: cum is sponsonem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam se illam rem nunquam judicaturum: ne aut spoliaret famâ probatum hominem, si contra judicasset: aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono quem Fimbria, etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est, id quod jam tritum est veritate proverbium: cum enim idem alicujus, bonitatemq; laudans, * *Dignum esse, dicunt, quicum in re nobis mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem formam & speciem dicit.

* *Lusus genus erat micare dicitis repente motis Cic. De divinatione. Quid est enim fors? Idem propemodum quod micare, quod talos jacere, quod tesseras, Cicero idem adagium & in secundo De finib. lib.*

I

expe-

* *convertere.*

Notatus Marius, qui consularis gratia, ab officio recesserit.

* *illud.*

* *ducere.*

Notatus Gracianus, qui colle garum communem gratiam ad se proprie transtulit.

expedire, quid non deceat, etiam si id possis, nullo resellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hereditates omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum a spe consularis longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque periturus unquam consularium videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cum ab eo, in imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum illum producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul: sed a fide justiciæque decessit: qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit, nec noster quidem Gracianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiūque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena atque iudicio, constitueruntque ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius a subsellis in Rostra recta sedque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statutz factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa; nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id in quo violatur

violatur equitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo patitur, permagnum videtur: ut Mar-
rio præripere collegis et tribunis plebis popularem
gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri,
quod sibi tunc proposuerat valde utile videbatur. Sed
omnium una regula est, quam cupio tibi esse, notissi-
mam: Aut illud quod utile videtur, turpe nè sit, aut si
turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possu-
musque aut illum Marium virum bonum judicare aut
hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam: ut
videas, quæ sit in ea species, forma, & norio viri boni.
Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui
causâ, criminari, præripere, fallere! Nihil profecto
minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum
tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen
amittas? Quid est, quod auferre tantum utilitas ista,
quæ dicitur, possit quantum auferre, si boni viri no-
men eripuerit, fidem, iusticiamque; detraxerit? Quid
enim interest, utrum ex homine se convertat quis in
belluam, an in hominis figura immanitatem gerat
belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt,
dummodo potentiam consequantur, nonne idem fa-
ciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum,
cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur
plurimum posse alterius invidiâ, id quàm injustum in
patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non vide-
bat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus
Euripidis de fœnissis habebat, quos dicam ut pote-
ro, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum
solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exce-
perit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates,
mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi,
qui rex populi Romani, dominusque omnium gen-

*Explica: nam
superius compli-
catam dixit no-
tionem.*

*Pompeius nota-
tus, qui turpi
consilio Casa-
rem affinem ad-
junxerat, ducta
ejus filia. Euri-
pideum carmen
à Casare usur-
patum.*

*"Εἰ δὲ πᾶσι
καὶ τῶν, τυ-
ραννίδος ὅτι
καλίστου
ἀδικίαν τὰ λ-
αδ' εὐσεβῶν
χρῶν.*

*Cæsar Pater
patriæ appella-
tus, sed ab op-
pressis.*

*At Roma, Pa-
trem patriæ
Ciceronem libe-
ra dixit.*

* Adeo.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit amens est. Probat enim legum & libertatis interitum : earumque oppressiorem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare : sed ei qui id facere possit, esse utile : quæ hunc objurcatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere ? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile scelerissimum & teterrimum parricidium patriæ : quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Patrem nominetur ? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamén unum sonare videantur. Nunc * ab eo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit ? Nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cæpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculumque plenissima ?

Multi iniqui atque infidèles regno, pauci sunt boni inquit Accius. At cui regno ? Quod à Tantalò & Pelepe proditum jure obtinebatur. Nam quando plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset. Hunc tu quas conscientie labe in animo censes habuisse ? quæ vulnera ? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria ? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videmur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis : satis perhualum esse debet, nihil esse utile quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum sæpe alias tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo

populo Romæ bellum ultro intulisset, cūq; de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente: per fuga ab eo venit in castra Fabricii, cuique est pollicitus, si præmium ei propoluisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum, idq; ejus factum à se natu laudatum est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; querimus, magnum illud bellum per fuga unius & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit: vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate sejungit, armis cum hoste certare, an venenis? Si glorie causa impetum expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: si ipse opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii sententia: quas civitates L. Sylla pecuniâ accepta, ex senatus consulto liberavisset, ut hæc rursus vestigiales essent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta vestigialia, Utile igitur. Quosq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloria debet factum esse, & benevolentiam sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sepe discens. Nimis enim mihi videbatur præfractæ æra jura vestigialiaq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos beneficii esse deberemus; cum illis sic agere ut cum colonis nostris solemus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquum esse dicebat: semper autem

Historie à Pyrrhi medico epistolam Fabricio missam narrant.

Turpis, eoque nec utilis L. Philippi sententia.

Cato præfractus

Turpis oratio Ciceronis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas*. Potius dicitur non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogationes colligit non inanimas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLEnus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate purat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? erepietne suum? Minimè: non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in unâ tabulâ sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cujus magis inter sit vel suâ vel reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nul- lum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur; non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parenter. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patri salutem anteponet

* an.

Sumpta, con-
ducta.

* Vetus exem-
plar, sibi uter
capiat.

* in micando.

Agere cunicu-
los, ut antè,
agere rimas.

ponet salutis patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debetne dicere: Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuiquam dederit, ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento unquam postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incederit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit, ille, necne? Promississe nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisi, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi

Fugiens, quod
duraturum non
sit.

* Hæc contro-
versa jura.

* non dicenda.

A qua interi-
us, quæ hidrops
aut hidropisis.

*De Sole &
Phaethonte fi-
lio.*

* atque quâ
constitit.

*De Theseo &
Neptuno.*

*De Agamemno-
ne, & filia im-
molata.*

fontē eam pecuniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ con-
sulturus sit, turpe non sit. At ne illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus il-
la promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset :
Optavit, ut in currum patris tolleretur : sublatus est,
* atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagra-
vit. Quāto melius fuerat in hoc, promissum patris
non esse servatum ! Quid, quod Theseus exegit pro-
missum à Neptuno ? qui cum tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hipolyti filii sui, cum is
patri suspectus esset de novercâ quo optato impe-
trato, Theseus in maximis tuit luctibus. Quid Aga-
memnon ? cum devovisset Dianæ quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno immolavit Iphi-
geniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pul-
chrius. Promissum potius non faciendum, quàm
tam tetrum facinus admittendum fuit : Ergo & pro-
missa non facienda nonnunquam : neq; semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ men-
tis deposuerit, repetat insaniens : reddere, peccatum sit :
non reddere, officium, Quid si is, qui apud te pecu-
niam deposuerit, bellum interat patriæ : reddetne de-
positum ? Non, credo : Facies enim contra repub.
quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta :
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis qui-
dem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, si-
mulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quo-
niam à quatuor fontibus honestatis primo libro offi-
cia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus
ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quàm sint vir-
tutis inimica, ac de prudentiâ quidem, quam vult
imitari malitia : itēq; de justitiâ, quæ semper est
utilis, disputatum est.

De

De fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis : quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur : altera in confirmatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poëtae Tragici prodiderunt : nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est : sed insimulant cum tragœdiæ simulatione insanix militiam subterfugere voluisse ; Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hæc conferendum putas ? Ego verò istam contempnam, & abjiciendam : quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssiem, si in illâ simulatione perseverasset ? qui cum maximas res gesserit in bello tamen hæc audit ab Ajace :

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit.

Quod omnes scitis, solus neglexit fidem :

Furere assimulavit, nè * coiret, institit.

Quod si Palamedis perspicax prudentia.

Istius præcepset malitiosam audaciam,

Fidei sacratæ jus perpetuo falleret.

Illi verò non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed diinitamus & tabulas, & externa : ad rem factam, nostramque veniamus M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnibus captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem :

Is,

*Ulysses nè ad
Trojam iret,
Furorem simul-
lavit, agrum
proficissum sale
serens. Pala-
medes adoratus
ilius astutiam,
filium ejus,
quæ sulcus du-
cendus erat,
obje- it. Ulysses
arte aratrum
suspendit, ita-
que detecta
frans. Cujus
rei memor
Ulysses, postea
Palamedem
falsè crimina-
tus oppressit.
Ex tragædia
quapiam senarii
sunt.
* quò iret.*

Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam (ut res declarat) falsam judicavit, quæ erat talis: Manere in patria: esse domi suæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia: Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stultè, qui non modò non sensuervit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultè; etiàmne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse; Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus : utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando ? Num iratum simemus Jovem ? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus ? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Annè turpiter faceret ? Primum, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali tuerpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus ? Deinde illud etiam apud * Accium. *Fregist'ne fidem ? Neque dedisti, neq; do infideli cuiquam :* quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint : sic se dicere : videri quædam honesta, quæ non sint : ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse ; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valdè utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret : quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est : sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis !* Qui igitur jusjurandum

*Minima de malis eligenda.
Eclipsis usitata
in sermonibus
vulgò usurpatis,
* Artium.*

*Jusjurandum
quid.*

Fides in Capitolio Jovi proxima.

Certe conceditur.

* Recip.

Nervosius, ut Stoici; remissius ut Peripatetici.

* hinc.

Iustus hostibus pacta praestanda, latronibus nihil oportet.

Quid prejerat.

dum violatis Fidem violat : quam in Capitolio vicinam Jovis Op. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse, maximam auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiores quærimus, quam principem * pop. Rom. qui, retinendi officii causa, cruciarum subierit voluntarium ? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quam calamitose : An est ullum majus malum turpitudine ? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprivatio, & scditas turpificati animi debet videri ? Itaque, nervosius : qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit : qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco recte a poeta dicitur, quia, cum tractaretur Arreus, personæ serviendum fuit. Sed si * hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit : videant ne quærat latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi sepe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est : quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum communis. Non enim, falsum jurare, pej rare est, sed, quod ex animi sui sententiâ juraveris, sicut verbis concipitur;

tur,
enim

Regi
belli
enim
& t

Qu
dros

Spr
qui

on
tib

na
Q

ru
ni

P
id

ti
c

c
r

i
f

tar, more nostro, id non facere perjurium est. Scitè enim Euripides :

Juravi lingua, mentem injuratum gero.

Regulus verò non debuit conditiones practionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale & multa sunt jura communia.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus viatos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumus, cum iterum consules essent, quia cum male pugnatum apud * Claudium esset, legi-

onibus nostris sub jugum missis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injusta enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore T. Nunucius,

Q. * Æmilius qui tum Tribuni plebis erant, quod eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditiois ipse Posthumus, qui dedebatur suavior & auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numan-

tinis, quibuscum ~~finē~~ senatus autoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lucius Furius & sextus Atilius ex senatusconsulto fe-

rebant, quā acceptā, est hostibus deditus. Honesti-
us hic, quā Q. Pompeius, quo, cum in eadem cau-
sā esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea,

quæ videbatur utilitas, plus valuit, quā honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit

ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficisceretur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset. Quod maximum in eo est, id repre-

henditis. Non enim suo judicio stetit: sed suscepit causam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto pœnis redditi essent. Itā incolumis in patriā Regulus restitisset. Quod

In Hyppolito coronato.

*Ἡ γὰρ ἀνδρῶν
δυναμὸς, ἢ
οὐκ ἀνδρῶν
αἰσθ.*

* Claudium.

* Æmilius.

*Qua ita anti-
quitus jurisju-
randi religio.*

*Pomponius jus-
jurandum etiam
metu extortum
præstandum pu-
tauit.*

* cùm.

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: Illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad adstringendum fidem, jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: Indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jurejurando judicabat. L. Manlio, Aul. filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire: At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque se illum statim interfectorum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manium missum fecit, Tantum tempo-
ribus

ribus illis iurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cuius tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando iurejurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad carnatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui paulo post, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse iurejurando interpretabatur. Non rectè: Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus, ut ille veterator & callidus, victus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod serratus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisse. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur utilia, vincuntur: * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominiiis

Torquati cognomen unde.

* perindulgens. Indulgens in patrem quem acerbum in se, sic tamen amavit, idem filium securi percussit.

* acerbè severus.

* Asilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

De Temperantiâ.

*Cyrenaici,
Epicuri ab
Aristippo Cyre-
naico.*

*Annicerii, ab
Anniceo, qui
priorem sectam
emendavit.*

*Obsoletis id
est, obscuratis.
Velis equis-
que, proverbialiter.*

Restat quarta pars, quæ docere, moderatione, modestiâ, continentîâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, velis equisque (ut dicitur) si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certè hæc utilitas, & quidem summâ (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servi-entis voluptati! Quod autem murus prudentiæ! An legere intelliguntur voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dixit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bonâ voluptate terminaverit,

naverit, mala dolore; ut, si illum audiam de continentia & temperantiâ; dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica: libidines autem, consectetur voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiverfantur. Prudentiam introducunt, Scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, Rationem negligendæ mortis, perperendi quæ doloris. Etiam Temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, Voluptatis magnitudinem, doloris detractioe fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potius, omnesque ex virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hæcenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata: nunc ad propositum. Quem admodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret.
Proverb.

* Sed de hoc
(magna enim
res est) alio
loco pluribus.
De Fin. bono-
rum & malo-
rum.

volup-

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acciperis quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporibus quantum poteris, poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere; tum & presens tecum prope diem (ut spero) & dum abieris, absens loquor. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multo forrè chariorem, si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Ableg. monitis & melioribus.*

Marci Tullii Ciceronis libri tertii

De Officiis.

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Laelius*;
sive de Amicitia Dialogus ad
T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

Quintus Mucius Scævola augur multa *Laelius Scævo-*
narrare de C. Lælio, focero suo memo- *la augur, &*
riter & jucundè solebat, nec dubitare *Fan. focer.*
illum in omni sermone appellare sapi-
entem. Ego autem à patre ita eram
deductus ad Scævola, sumptâ virili togâ, ut, *Toga viriles*
quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam *mores exigebat.*
discederem. Itaque multa ab eo prudenter dispu-
tata, multa etiam breviter & commodè dicta,
memoriæ mandabam, herique studebam ejus pru- *Scævola ponti-*
dentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem *fex.*
Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis &
ingeniò, & * industriâ præstantissimum audeo di- ** justitiâ.*
cere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem.
Cum sæpe multa narraret, tum memini, domi in
hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego *Hemicyclus*
essem una, & pauci admodum familiares, in eum *cathedra in mo-*
sermonem illum incidere, qui tum fere omnibus *dum modii*
erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor) *circuli.*
Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare mul-
tùm, cum is tribunus pleb. capi ali odio à Q. Pom-
peio qui tum erat consul, diffideret, quicum conjun-
ctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum
esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola;
cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit
nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo
secum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio,
paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

C. Lælii & P.
Scipionis fa-
miliaritas.

Pius habet
gratitatis ser-
mo positus in
auctoritate ve-
terum & il-
lustrum viro-
rum.

tionis sententias memoriz mandavi, quas in hoc li-
bro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos intro-
dixi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interpo-
neretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus
coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe me-
cum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid;
digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostrâ
familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut
prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone ma-
jore, qui est scriptus ad te de Senectute, Cato-
nem induxi senem disputantem, quia nulla videba-
tur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur,
quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa
senectute præ cæteris floruisset: sic cum accepisse-
mus à patribus, maximè memorabilem C. Lælii &
P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea
mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differe-
ret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus
Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in
hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium,
plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq;
ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem,
non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem se-
nex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicis-
simus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo
erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo pru-
dentior: Nunc Lælius, & sapiens (sic enim est habi-
tus,) & amicitiz gloriâ excellens, de amicitia loqui-
tur. Tu velim à me animum parumper avertas, Læli-
um loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mutius ad
socerum veniunt post mortem Africani, ab his sermo
oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est
de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. *Fan.*
Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit
Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare
debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te
sapieq-

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud * Atilium. patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterq; alio quodam modo : Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur ; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu, & in foro vel provisâ prudenter, vel acta constant, vel responsa acutè, ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute Sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ & moribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapientem : nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem : qualem in reliqua Græcia neminem.

Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærun, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærun, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani teras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (at assolet) venissemus, tu non assuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus es obire. Scævola. Quærun quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum : sed ego id respondeo, quod animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderate; nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ : quod autem his Nonis in nostro collegio non assuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & vetè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

*Septem Græci
Sapientes.
Socrates Apol-
linis oraculo sa-
pientissimus ju-
dicatus.*

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit; hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem: quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinà: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum discessu, perique angustia solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angustia, non amicum, sed seipsum amantissimus est. Cum illo verò quis reget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium; quam de eo jam puero habuerant, continuo adulescens incredibili virtute superavit: qui consularum petiit nunquam, factus est consul bis: primum, antè tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitatì charus fuerit, maxore funeris indica-

* Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Scipionis mors
à tota Roma
deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Cætonem anno ante, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione differere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
 * tunc erat Scipio. Quamobrem vira quidem talis
 fuit, vel fortuna, vel gloriæ, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quàm excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt: magnamque Græciam (quæ nunc quidem delata est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore excessissent, redditum ad cælum, patere optimoque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi prælagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adessent, & alii plures, rûq; etiam Scævola, mecum venisses, triduum differuit de republica: Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate an no-

* nunc.

Quod anima sit immortalis.

Socratis.

* *veriora.*

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur,

rum : quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optinui cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis : cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni ? Quocirca morere hoc ejus eventum, vereor, nè invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec vilis sensus maneat : ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino : quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est : necum autem incommodius : quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitie sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim : quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit; quocum donus, & militia communis; &, id in quo est omnis vis amicitie, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientie, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quam quòd amicitie nostræ memoriam spero sempiternam fore : idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quò in genere sperare videor, Scipionis amicitiam & Lelii nòtam posteritati fore. *Fan.* Illud quidem, Leli, ita necesse est : sed, quoniam amicitie mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quem admodum soles de cæteris rebus cum ex te quaeruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit : atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteverit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum

mod
ipse
mis
qua
tud
dis
exe
ri d
pro
cit
est
ve
in
re
re
er
it
a
q
g
e
i

modum feceris. *Lael.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitò. Magnum opus est, egetq; exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis cenleo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res, vel secundas vel adversas: Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curius, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient; negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, Naturam, optimam recte vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sunt boni.

* spectare.

Pingui Minervâ. Prov.

Natura, optima recte vivendi dux.

cives

cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. - Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an acceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Bestiarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris conciliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem & consuetudinem vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet quantas vix queo dicere. Principio * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus

Amicitia definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

* Gallos.

* qui potest: alias, quis.

fructus
ac t
esset
ret.
na
ope
gau
fun
qu
nu
no
lo
vu
pr
qu
ip
c
x
n
c
l
c

fructus in prosperis rebus nisi haberet, qui illis æquæ,
ac tu ipse gauderet? Adversas verò res ferre difficile
esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, fer-
ret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportu-
næ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare;
opes, ut colare: honores, ut laudare; voluptates, ut
gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus
fungare corporis. Amicitia plurimas res continet;
quoquò te verteris, prædictò est: nullo loco excluditur;
nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque
non aqua, igni, non aere (ut aiunt) pluribus
locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de
vulgari aut de mediocri quæ tamen ipsa delectat, &
prodest, sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum,
qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res
splendidiores facit amicitia, & adversas partiens
communicansque, leviores. Cùmque plurimas & ma-
ximas commoditates amicitia contineat, tum illa
nimirum præstat omnibus, quòd bonâ spe prælu-
cet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere
patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tan-
quam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca &
absentes adsunt: & egentes abundant; & imbecilles
valent; & quòd difficilius dictum est, mortui vivunt:
tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur
amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, ho-
rum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura re-
rum benevolentia conjunctionem; nec domus ulla,
nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus perma-
nebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitia
concordiaque sit: ex dissensionibus atque ex discor-
diis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis,
quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque
dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum
boni sit in amicitia, judicare potest. Agrigentinum
quidam doctum quendam virum, carminibus Græcis
vati-

*Amicitia æquè
necessaria, ac
elementa.*

*Omnia sine
amicitia corrumpunt.*

*Empedocles,
Agrigentinus
poeta, dicebat
Omnes res &
mundum totum
constare ex
amicitia.*

*M. Pacuvii
tragedia de
Oreste & Pyla-
de.*

vatiginatum ferunt : quæ in rerum natura totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium existit, amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est qui id non maximis esserat laudibus ? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cum ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur ; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret ? Stantes plaudebant in re ficta : quid arbitramur in vera fuisse facturos ? Facile indicabat ipsa natura vim suam ; cum homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse : si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potius ; quanquam etiam ab istis sæpe quæsi, & audi, non invitus equidem : sed aliud quoddam experimus filum orationis tux. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republicâ disputatum, affuisses : qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Philii ? *Fan.* Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam ? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, iusticiâq; servatam, maximam gloriam ceperit ? *Lel.* Vim hoc quidem est asserre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis ? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum nè æquum quidem obfistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia ; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet : an esset hoc quidem proprium amicitia; sed, antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta, alia causa est. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitia; coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia; & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos irà amant ad quoddam tempus, & ab iis irà amantur, ut facile earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primum, ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes? quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nasti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute: nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum, propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non vimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quòd

Antiquior, id est, Nobilior.

Amicitia à natura potius, quàm ab imbecillitate orta. * indigentia

* *Alias, ut quisque minimum valetudinis in se.*

Non esse fœnerandum beneficium.

Amicitia non mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentix magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & maxime generosum, ut ita dicam, ortum amicitix, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seipso posita judicet: ita in amicitis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quandam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalis sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus : ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, facta significatione prohibitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus ; sintque pares in amore, & equales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Arque hæc inter eos sit honesta certatio, Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur ; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videris, nisi quid adhuc fortè vultis. Fax. Tu verò perge, Læli : pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. Scæv. Rectè tu quidem : quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest ; ita amicitia, quæ à natura est, perpetuo durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de amicitia diserebantur : quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpe ; vel ut de repub. non idem sentirent : mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque eorum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineventis ætatis : quod summi puerorum amores sæpe unâ cum prætexta * & toga deponeremur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterq. non posset. Quod si qui longius in amicitia projecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. * sumptâ togâ * vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

*Nulla major
pestis in amici-
tia, quàm pec-
cunia cupiditas.*

*Quatenus
amor in amici-
tia progredi de-
beat.*

* Vicellinum.

** Lænati.
Deprecari, id
est, à se crimen
removere.*

*Nefaria vox
C. Blossii.*

incidissent. Dessem enim majorem esse nullam in amicitia, quàm in plerisque pecuniae cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriae: ex quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri, omnia se amici causa esse facturos: eorum quae relata inveterata, non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni maxima atque semperpiterna. Haec ita multa, quasi fata, impendere amicitia, ut omnia subterfugere non modo sapientia, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Puberone, aequalibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scævola, cum ad me, qui aderam * cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc ut sibi ignoscerem, causam assererat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quam nefaria vox! & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed praestitit: nec se comitem illius furoris, sed ducem praebuit. Itaque hac amentia, quaestione

quæstione novâ perterritis, in Asiam profugit, ad hos-
tes se contulit, poenas reipublicæ graves justasque
persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici
causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitiae
virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere,
si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus,
vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare
ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapi-
entiâ * si sumus, nihil habeat res vitii: Sed loquimur de
iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de
quibus memoriâ accepimus, aut quos novit vita
communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda
sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam
proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C.
Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus)
bis unâ consules, & collegas in Censurâ: tum etiam
cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium
& T. Coruncanum, memoriâ * traditum est. Igitur
ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab
amico quippiam contendisse, quod contra fidem,
contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc
quidem in talibus viris quid attinet dicere? si conten-
dissent, scio impetraturos non fuisse; cum illi sanctis-
simi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid
& facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium
Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & mini-
mè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus
* inimicus.

Nulla est excu-
satio peccati, si
amici causâ
peccaveris.

* sumus, &
nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

Prima lex in
amicitia, ut
neque rogemus
res turpes, nec
faciamus roga-
ti.

Hæc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut
neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.
Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda,
cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub.
se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fan-
ni & Scævola, locari sumus, ut nos longe prospicere
oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam ali-
quantulum de spacio curriculôque consuetudo ma-

L

porum

* quoquo modo posuimus.

* alias, invidiam.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nausicum effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoque quem modo posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinuit. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antea, quanta sit facta labe, primo Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. a senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint: nè existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magnâ re aliquid in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem poena statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erant alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingratae patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xi annis antea apud nos fecerit Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensio, non modo excusatione amicitiae tegenda non est; sed potius omni supplicio vindicanda, ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiaë fanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem dum rogemus, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas, eaque adhibeatur ad monendum non modò aperte sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non perfectum suis argutus) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; Commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiaë, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiaz unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxim paulò ante) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiaë, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimûmque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm illi qui putantur beati. O præclaram Sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blandâ, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est contentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honestâ ab amicis petenda non nisi honestâ amicorum causâ faciendâ.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

*Proprium ani-
mi bene consti-
tuti.*

* cur.

Stoici.

*Morum simili-
tudo amicitiam
contrahit.*

*ὁμοίον ὁμοίῳ
φίλον.*

necesse est, cum aliquā curā res sibi contrarias aspernetur atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus iniustus iustos maxime dolere, imbecillis fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extirpata humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sape capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias asserunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) sicut significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat; id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut edificio, vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi pro-

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) Bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à naturâ constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisquæ optimè consulere, soleat: quod non fecerit profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parata per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximèque virtute præditi (in quâ plurimum est præsidii) nunimè alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atq; haud scio, anne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ, nec domi nec militiæ, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines, divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deum fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum, in quâ nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae, Quis enim aut cum diligat,

Tyrannorum vita qualis.

*In adversis
cognoscuntur
amici.*

*Fortuna cæca.
Inspiente fortu-
nato nihil into-
lerabilius.
* fieri.*

** indulgere.
* cùm.*

*Melius lauda-
biliusque est
amicos quàm
divitias pa-
rare.
* quodque.*

*Qui sint in
amicitia fines.*

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Co-
luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad tem-
pus: quòd si forte (ut fit plerunque) ceciderint;
tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum,
Quod Tarquinius dixisse ferunt tum, cùm exultas-
set, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quòsq;
infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset.
Quanquam miror in illà superbiâ & importunitate,
si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem
dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic
multorum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa
est. Itaque illi efferruntur fastidio fere, & contuma-
ciâ: neque quicquam inspiente fortunato intolerabi-
lius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutati, spernique ab iis
veteres amicitias & * indulgeri novis. Quid autem
stultius quàm * ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut
ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant,
cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus
enim est istorum * quicquid est, qui vincit viribus:
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa
possessio; ut, etiam si illa maneat, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini diligendi. De quibus tres video sententias
ferri quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum,
erga nos benevolentia pariter æqualiterque respon-
deat:

deat : Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum ! peccari ab indigno supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius : quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum sunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse vera amicitia : nec observare strictè nè plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, at nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpè enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum qualis ille in se est : sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, induratque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutendus est, si prius quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimicorum amicitia potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Irâ amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum puraretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem : sed impuricujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δὲ φίλον
ὡς μισήσονται,
ἄλλοι
μισῶν ὡς φί-
λῶντα.
Arist. Rhet.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quinetiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minùs felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ullà exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de viâ, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentionibus colligere, turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia produenda sit.

ria ; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsâ amicitia : ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut * cursum, sic impetum benevolentia, quò utamur, quasi * aquis tentatis, sic amicitia, aliqua parte periclitatis moribus amicum. Quidam sæpe in parvâ pecuniâ perspiciuntur, quàm sint leves : quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magnâ. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitia sordidum existiment : ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant ; ut, cum ex alterâ parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitia, non multo illa malint ? imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam : quam etiam, si, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magnâ causâ sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publicâ versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo ? Quid ? (hæc ut omitam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates ! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quamquam Ennius rectè,

*Difficile est,
amicum fidum
& constantem
invenire.*

* cursum.
* equis tem-
peratis.

* jus.
* Alias huma-
na natura.

*Graves plerisque
videntur ca-
lamitatum soci-
etates.*

Amicus certus in re incerta cernitur ;
tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt : aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, e-
ligi

*Fides, stabilis
amicitiæ fun-
damentum.
* Alias, id est,
qui rebus.*

* oblati.

* ingenui.

*Tristitia & se-
veritas abesse
debent ab ami-
citiâ.*

*Novi amici
non sunt veteri-
bus anteponen-
di.*

*Notandum pro-
verbium.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ab fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuolum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sineve simulatum: Apertè enim vel obesse, magis * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatèmq; proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros antepondere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modos salis simul edendos esse: ut amicitia manus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco censervanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò men-

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intructato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parere esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam * Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat suoque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos ad nos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè

* Rutilio.
*Superior etate
colendus est.*

Meminiſſe debet is, in quem collatum eſt beneficium ; non commemorare, qui contulit.

Ἐδεῖν λαβών μὲν ἄνθρωπο, δεῖ δὲ ἰσχυλάθῃ.
Provrb. Gr.

* Rupillium.
* Lelium.

Amicitia ætate prov: et a judicanda sunt.

Disparēs mores disparia studia ſequuntur.

ficioſe aut amicè, & cum labore ſuo aliquo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum, officia exprobrantium : quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ſi, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia : ſic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant : quod non ſerè contingit niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur : qui hæc opinione non modò verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum eſt, primum, quantum ipſe efficere poſſis : deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quantumvis licet excellas) omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere : ut Scipio P. * Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem ejus * Lucium non potuit. Quodſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitia, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis, & ætatibus, judicanda ſunt. Nec, ſiqui ineunte ætate, venandi aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentia poſſulabunt : qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitia ſtabiles permanere non poſſunt. Diſparēs enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias : nec ob aliam cauſam ullam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi, quod tanta eſt inter eos quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudioſiorumque diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiiis, ne quis intemperatâ quadam benevolentia (quod perſæpe fit) impediatur magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisque, naturâ & ob eam ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est; & quid postules ab amico, & quid petere à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitia dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione usitas elevandæ, & (ut Caronem dicere auctori) dissuendæ magis, quàm disciendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque faciendâ sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitia) cavendum erit, ne non solum amicitia deposita, sed inimicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello: utrumque egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum diffidia frant: sin tale aliquid evenierit, ut extincta potius amicitia, quàm oppressa esse videantur. Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias

conver-

*Neoptolemus.
Lycomedes.*

*Considerandum
est, quid ab
amicis petatur,
quid nos petamus.*

*Dissuenda magis,
quàm disciendâ
amicitia.*

*Fide, sed cui
vide.*

Βραδύς μὲν
φίλος γίγνεται,
καὶ τὰ ἐξ ἑῶν.
Isocr.

*Amicus alter
idem.*

* hominis sit
natura.

Arist. defin.

Amicitiam

μὴ ἀνὰ ψυχῇ
δυνάμει σωματι-
τικῇ ἐκείνου-
σιν.

Hinc Ovid. de
Pyl. & Orest.

*Qui duo corpo-
ribus, menti-
bus unus erant.*

convertant se amicitiz, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt : & hic honos veteri amicitiz tribuendus est, ut in culpâ sit qui faciat, non qui patitur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit : & amicos tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant, se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maxime naturali carent amicitia per se, & propter se expetendâ : nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiz qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est : quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, nantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsæ diligant : (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani : quanto id magis in * homine fit natura : qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pene unum ex duobus. Sed plerique perverse, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt : quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

num, tum alteram similem sui querere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentiam conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiæque gaudebunt, omniaque alter pro altero suspiciet, neque quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in his perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à naturâ data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est; sine quâ neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sapius) cum judicaveris, diligere oportet; non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentiam plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicari ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentem in medio cursu amicitias, exorta aliquâ offensione

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* consociata.

Apothegma. Jucundum est prius, quam diligamus. Actum agere. Proverb.

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis; de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itaque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & il, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi; postremo ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliquâ ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quomodo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepi-mus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem évomat virus acerbîtatis suæ. Atq; hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur id quod est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset, natu-ræque

*Timon Atheni-
ensis Anabropo-
misus.*

ramque mundi, & pulcritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei forte, quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitariam nihil amat, semperque ad aliquod *Natura nihil solitarium amat.*

tanquam adminiculum annitur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret quid velit, ac quærat quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab eo monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum, offensionisque dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.*

Molestia veritas est, si quidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assnatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. *Fugienda est assnatio.*

Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod si scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere

*Assentatio
amicitiæ pestis.*

* voluptatem.

*Amicitia unum
quasi animum
ex pluribus
facit.*

*Papyrus con-
sul blanditiis
in aures con-
cionis influebat.*

pere, non capiunt; eam capiunt, quâ debent carere; Peccasse enim se non anguntur; objurgari, moleste ferunt: quod contra oportebat; delicto dolore, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterum libere facere, non asperè alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiiis pestem esse majorem, quam adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad* voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem unus animus erit, idemq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperavi egomet mihi omnia assentari; ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere; omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortunâ, tamâ superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrus consul nuper influebat in aures concionis, cum fertet legeni de tribunis pleb.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me-
de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas!
ut facile ducem populi Rom. non comitem diceret:
sed affuisti, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
laris suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me
redeam) meministi, Q. Maximo fratre Scipionis & L.
Mancipio consulibus, quam popularis lex de sacerdo-
tiis C. Licinii Crassi * videbatur: cooptatio enim col-
legiorum populi ad beneficium transferebatur. Atq;
is primum instituit, in forum * versibus agere cum
populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
vincebat. Atque id actum est prætoris me, quinquen-
nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
quam autoritate, causa illa defensa est. Quod si in
scena, id est in concione, in qua rebus fictis & ad-
umbratis loci plurimum est, tamen verum valet; si
modo id patefactum & illustratum est: quid in ami-
cicia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in
qua nisi (ut dicitur) * apertum pectus videas, tuumq;
ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas; ne
amare quidem, aut amari possis, cum id quam verè
fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is
assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ip-
se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni-
no est amans sui virtus: optime enim se ipsa novit,
quamque amabilis sit intelligit. Ego autem non de
virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
tute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quam vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad-
eorum * voluntatem sermo cum adhibetur, oratio-
nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum
purant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter ve-

* jubebatur.

* Versus.

*Veritas in
scena valet;
multò magis in
amicitia.
* apertum
amici pectus.*

*Assentationem
amat, qui ipse
sibi assentatur.*

* voluptatem.

*Semper auget
Assentatio.*

Nota.

rum audire non vult, alter ad metiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi, *Magnas vero agere gratias Thais mihi?* Satis erat respondere, *Magnas Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod, is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allēctant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nē callidā assentatione capiantur. Apertē enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus nē se insinuet, studiosē cavendum est: nec enim tacillimē agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patriatur, ut is, qui illusit sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quā illud? Quod nē accidat, magis cavendum est, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris tantissimē:

*Aliās defluxit.
Epilogus dis-
putationis de
amicitia.
Virtus conciliat
amicitias &
conservat.*

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitias perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias * deflexit oratio. Quamobrem ad illam primum redeamus, eāquē ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat; in ea est enim convenientia rerum in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit live amor, live amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames,

*Quid sit ama-
re,*

ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis, equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate, delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem oprandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusdam tanquam e carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiaque sublata omnis est vita sublata jucunditas, Mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est, nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erat clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi quod quidem sentierim; nihil audiavi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes,

— *Amicitias
tu tibi junge
pares. Ovid.*

*Virtus ignis se-
pulcri est.*

nationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque dicendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne cælum tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi terre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breviter tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, ea exceptâ, nihil amicitiam præstabilius esse putetis.

[M. T. C. Lelii, seu De Amicitia.

FINIS.

M. T.

M. T. Ciceronis *Cato Major*,
 seu *De Senectute* ad T. Pom-
 ponium Atticum.

Dialogi Personæ:

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

O Tite, si quid ego adjuro, *curamve le-
 vâsso.*
*Que nunc te coquit, & versat sub pectore
 fixa,*
Ecquid erit * pretii.

* præmii.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, qui-
 bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
 fidei plenus: quanquam certo scio non, ut Flaminii-
 um, *Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diesque.*

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: *Attice,*
 teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
 humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen su-
 spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
 dum, gravius commoveri: quarum consultatio & ma-
 jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
 mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
 hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut
 jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, & te,
 & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
 ste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & latum esse
 certo scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
 lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

*Personarum
dignitas addit
orationi aucto-
ritatem.*

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ira jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abstinerem senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudare digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc vero librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quo majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat; iique eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attributio Græcis litteris, quam constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostrum omnem de senectute sententiam.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato
Interlocutores.

Scipio.

Sæpenumero admirare soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod senectutem tuam nunquam tibi gravem esse sentirim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est; ut omnes se ætate gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sane. Scipio, & Læli difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, is omnis gravis est ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere inprimis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant; eandem acculant adepti: Tanta eſt inconfiſtantia, ſtultitia, atq; perverſitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putarent. Primum, quis coegit eos falſum putare? Qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia, obrepi? Deinde, qui minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingeneſimum annum agerent, quam ſi octogeffimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cū effluxiſſet, nullā conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admirare ſoletis (qui utinam digna eſſet opinione veſtrā, noſtroque cognomine!) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem tanquam Deum ſequimur, eique paremus: A qua non veriſimile eſt, cū cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inertī poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræque frugibus, maturitate tempeſtivā, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum more bellare cū diis, niſi naturæ repugnare? Læli. Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi (quoniam volumus, & ſperamus quidem certē ſenes fieri) multo antè à te didicerimus, quibus faciliſſimè rationibus ingreſcentem ætatem ferre poſſimus. Cato. Faciam verò Læli, præſertim ſi utriq; veſtrā gratum (ut dicis) futurum ſit. Scip. Volumus ſane, niſi moleſtum eſt. Cato tanquam aliquam viam longam conſeceris, quā nobis quoq; ingreſcendum ſit iſtuc, quò perveniſti, videre quale ſit. Cato. Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis negotiorum æqualium (Pares autem cū paribus, Proverb. veteri proverbio, faciliſſimè congregantur) * quæ * quas.

Γῆρας ὅταν
ἰδῇ ἀπὸ πᾶς
ἐυχεται ὡς
πρὸς ἔλθον
Μάμμεται.

Cato ſapienter
dicebatur.
ἔπος δὲ τοῦ

Quid ſit gi-
gantes cū diis
bellare.
Οἰομαχίαν.

Proverb.
* quæ * quas.

C. Sa-

*In modis est
culpa, non in
etate.*

*Themistoclis
responsio ad
Seriphium
quendam.*

*Οτι ἂν δὲ
αὐτὸς Σερίφῳ
ἔειπε ὁνομα-
στὸς ἱππεύτο·
ἔτι ἐκείνῳ
Ἀδυναίῳ.
Plat.
Senectutis
arma.*

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent; sine quibus vitam nullam putarent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essent solliciti. Qui mihi non id videbantur accusare quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querelâ, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato; sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli* aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diùq; vixeris, mirificos asserunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, qui conscientia bene actæ vitæ, multorumq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoles-

scens

ſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem : erat enim in illo viro comitate condita gravitas ; nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum gradum natu, ſed tamen jam ætate provec-tum. Anno enim poſt, quàm primùm conſul fuerat, ego natus ſum, cùmque eo quartum conſule adoleſcentulus miles profeſtus ſum ad Capuam ; quintoque anno poſt ad Tarentum quæſtor : deinde ædilis : quadriennio poſt factus ſum prætor : quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cincix de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet : & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ ſuâ mollebat : de quo præclare familiaris noſter Ennius :

Unus homo nobis cuncta do reſtituit rem.

Non ponebat enim rumores ante ſalutem :

Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantia, quo concilio recepit ? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepiſti : Certè, inquit, ridens : Nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga ; qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quiſceſte, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit reſtituit agrum Picenum & Gallicum viritim contra ſenatus autoritatem dividenti. Augurque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur ; quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi, ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & conſularis. Eſt in manibus viri laudatio, quàm cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus ? nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus ; ſed intus, domique præſtan-

Capua apud civitas.

Cincia lex.

Cunctator Fabius.

Q. Fabii reſponſo ad Salinatore, de recepto Tarento.

*Εἰς διόρθε ἀπὸς Θ, ἀ-
μύνας τοῦ
παισῆς. Hom.*

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ omnia memoriâ tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde dicerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possent esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesque pugnas, ut bella a se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quiete & purè, & eleganter ætæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontius Gorgias, centum & septem complevit annos: neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur cur tam diu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hæc consules T. Flaminius & M. * Attilius facti sunt: ille autem * Scipione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx natus (tot enim vixi. Ennius) ita ferebat duo, quæ

Not. uno pro
primo.

* Acilius.

* Scipione.

Lex Voconia.

quæ maxima putantur onera, paupertatem & ſenectutem, ut iis penè delectari viderentur. Stenim cum complector animo, quatuor cauſas reperiō, cur ſenectus miſera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus ſerè voluptatibus; quartam, quod haud procul abſit à morte. Earum, ſi placeat, cauſarum quantum quæque valeat, quantumque juſta ſit unaquæque, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullane igitur res ſeniles ſunt quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? Cæteri ſenes, Fabricii, Curi, Coruncani, cum rempub. conſilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudi ſenectutem accedebat etiam ut cæcus eſſet: tamen is, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, & ſædus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius.

Cur ſenectus miſera videatur.

Senectutem impedimento non eſſe rebus gerendis.

Appius cæcus.

Quod vobis mentes, recte quæ ſtare ſolebant

Ante hac, * dementi ſe flexere ruinâ?

* dementis,

cæteraque graviffimæ. Notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius ppi extat oratio: atque hanc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum conſulatum, cum inter duos conſulatus anni x interſuiſſent, cenſorq; ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grande m ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur aſſerunt qui in re gerenda verſari ſenectutem negant: ſimilèſque ſunt, ut ſi qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſitent, alii ſentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, ſedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multo majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: aut senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reseruent! ut avi reliquias persequere; cuius à morte hic tertius & tricesimus est annus, sed memoriam illius viri accipient omnes auni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram remp. tantum amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alia, & hæc in primis.

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli, Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina percepérat: num igitur censes eum, cum ætate processisset; qui Aristides esset,

Lyfi-

Senectus à senio.

*Ἐσφορτε
senes unde
ἠσφορία
sumnum concilium, apud
Lacedæmonios.*

*Iambicus tetrameter
Memoriam in senectute
non minuit The-
misto les memo-
ria.*

Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modò eos quisunt novi, sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenuquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm multa meminerunt! Manent ingenia sensibus, modò permaneat studium & industria. Nec eò solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragædiaz fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesicorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgeam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus, possim nominare ex agro Sabino rusticos vicinos & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles
senex tragædiaz
fecit. In iudi-
cium à filiis
vocatus, ut qui
esset despiens.
Sententiis ju-
dicum libera-
tus.
Ejus apologia.
Εἰ μὴ οἶμι
Σοφοκλῆς, ὁ
τραγῳκῶν ὁ
παρὰ φρονῶ, οἱ
Σοφοκλῆς ἢ
οἶμι.
Catalogus se-
num studioso-
rum.

hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosunt.

ut ait Staius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex querenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de senæ alteri sæculo prospiciente, quam illud:

Ædopol, senectus, si nil quicquam aliud vitii

Opportet secum, cùm advenit, id unum est satis,

Quod quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Statii duo fuerunt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senectâ hoc deuto miserrimum,

Sentire eâ atate, esse se odiosum alteri.

Staius Cæcilius.

Jucundum potius quam odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur, sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid quod etiam addiscunt aliquid: ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videris. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antique, sed in literis certe elaboravi.

Nec

Solonis versus, Ἰνέδωκε δ' αἰεὶ πολλὰ δίδασκόμενος Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

Nec nunc quidem vires deſiderio adoleſcentis (ita enim locus erat alter de vitiis ſenectutis) non plus, quàm adoleſcens etiam vires tauri aut elephan- tis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter in- ſitum eſt, eo uti debet : & quicquid agas, agere pro vi- ribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniata? Qui cum ſenex eſſet, athletasq; ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymansq; dixiſſe, *At hi quidem jam mortui ſunt.* Non verò tam iſti, quàm tu ipſe, na- gator : neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmi- lius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Craſſus : à quibus jura civibus præ- ſcribebantur ; quorum uſque ad extremum ſpiri- tum provecta eſt prudentia. Orator, in tuo, ne lan- gueſcat ſenectute : eſt enim munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam, & virium. Omnino cano- rum illud in voce ſplendescit etiam, neſciò quo pacto, in ſenectute ; quod equidem non amici adhuc, & ta- men videtis annos meos : ſed tamen decorus eſt ſer- mo ſenis, quietus & remiſſus ; facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compra & mitis oratio. Quod ſi ipſe exequi nequeas ; poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſene- ctute, ſtipatà ſtudiis juventutis? Anne eas quidem vi- res ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? Quo quidem opere quid poteſt eſſe præclariùs? Mihi verò Cn. & P. Scipionis, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Afri- cænus, comitatu nobilium juvenum fortunati vide- bantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamvis conſenſerint vires, atque defece- rint : etſi illa ipſa defectio virium, adoleſcentiæ viti- is efficitur ſapius, quàm ſenectutis. Libidinola ete- nim, & intenſiperans adoleſcentia efficitur corpus

N

*Secunda viri-
peratio ſene-
ctutis. Senectu-
tem eo nomine
miſeram quòd
corpus infir-
mum reddat.*

*Milonis qua-
rimonia.*

* Elius.

*Senectutem
non officere.*

tradit

Cyri senis fortitudo.

Scipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

Proverb.

* voluit.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensitse senectutem suam imbecillio rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetatiq; nostrae conceditur, Videtisne, ut apud Homerum sapissimè Nestor de virtutibus suis praedicat? Tertiam enim jam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si accederit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura, sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus, non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatòque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occu-

pa-

patus: At minus habeo virium quam vestrum
utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
deratio modo virium adsit, & tantum, quantum quis-
que potest, nitatur: nam illa non magno desiderio
tenebitur virium. Olympia per studium ingressus
esse Milio dicitur, cum humeris sustineret bovem:
utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes
pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam
debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
una naturæ, eaque simplex; suaque cuique patri æta-
tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas pueror-
um est, est ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
ciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter
pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum
equo, ex equo non descendere: nullo imbres, nullo
frigore adduci, ut capite aperto sit, summam in eo
esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
officia & munerera. Potest igitur exercitatio, & tem-
perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
lantur quidem vires à senectute, ergo & legibus &
institutis, vocat ætas nostra muneribus iis, quæ
non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
do, quod non possumus, sed nè quantum possumus
quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli
senes, ut nullum officii, aut omnino viræ
munus exequi possunt. At id quidem non propri-
um senectutis est vitium, sed commune valetudi-
nis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is,
qui te adoptavit: quam tenui aut nulla potius vale-

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas se-
nectutis. Mas-
nissa Numidi-
arum regis ro-
bur & toleran-
tia in senectute.

* corrigenda.
Documenta ad
resistendum se-
nectuti.

Corpus exerci-
tatione ingra-
vescit, anima
levatur.

Deliratio.

Appius cecus.

rudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille exitisset
lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem
animi, de strina uberius accesserat. Quid mirum igitur
in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id
quidem adolescentes effugere possint? Resistendum,
Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia
compensanda sunt: Pugnandum tanquam contra
morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio
valetudinis: utendum exercitationibus modicis.
Tantum tibi & potionis adhibendum, ut reficiantur
vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum
subveniendum est, sed etiam menti atque animo
multo magis: nam hæc quoque, nisi tanquam
lumen oleum instilles, extinguuntur senectute. Et
corpora quidem defatigatione & exercitatione in-
gravescent: animi autem se exercendo levantur.
Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos
significat credulos, obliviosos, dissolutos; quæ vitia
sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ
senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adoles-
centum, quam senum; nec tamen omnium adolescen-
tum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia quæ
deliratio appellari solet, senium levium est, non
omnium: Quatuor robustos filios, & filias quinque,
tantam domum, tantas clientelas Appius regebat &
senex, & cæcus. Inentum enim animum, tanquam
arcum, habebat, nec languescens succumibebat senec-
tuti. Tenebat non modo autoritatem, sed etiam
imperium in suos: metuebant eum servi, vereban-
tur liberi, charum omnes habebant; vivebat in ea
domo patrius mos & disciplina. Irâ enim senectus
honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si
nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum
dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo
senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est ali-
quid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex
esse

esse
Or
m
def
aug
Gr
cen
aud
exe
des
nop
fre
eal
exe
ea
ut
lab
pa
sul

S
tat
sce
les
m
est
N
tâ
vo
po
hi
bi
lu
en
ve

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascumq; defendi, nunc quam maxime conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoræcorumque more, excendæ memoriæ gratia, quid quôque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperti. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultrôq; assero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus: ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrep- pat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senectus, nec subito frangitur, sed diurnitate extinguitur.

Originum libri
à Catone scrip-
ti.

Pythagoræcorum
mos.

Μηδ' ὁ γέρων
μαλακοῖσιν
ἐπ' ὀμμάτων
προσδ' ἔξασθ',
Πλεῖν γὰρ ἡμε-
τεῶν ἔργων
τεῖς ἔχασον
ὀπιλδοῖν,
Pythag.

SEquitur tertia viruperatio senectutis, quod eam ca-
rere dicunt voluptatibus. O præclarum munus æ-
tatis! siquidem id aufert a nobis, quod est in adole-
scentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adole-
scentes, veterem orationem Archytæ Tarentini,
magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita
est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo.
Nullam capitaliorem pestem, quam corporis volup-
tatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus
voluptatis avidæ libidines, temere & effrenate ad-
potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditores,
hinc rerumpublicarum evertores, hinc cum hosti-
bus clandestina colloquia nasci: nullum denique sce-
lus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipi-
endum non libido voluptatis impelleret: stupra
vero, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vitu-
peratio senectu-
tis. Senectutem
miseram non
esse, quod pri-
vet voluptati-
bus. Oratio
Archytæ contra
voluptatem.

Ἡ γὰρ γέρων
ἀπορ' ὧν κα-
κῶν.

Menti voluptas inimica.

*Plato quo tempore Terentium venerit.
* Comilio.
* intelligeretur.
* possemus.
* efficeret.*

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cùmque homini siue naturæ, siue quis Deus, nihil mente præstabilis dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi possit; fingere animo jubebat tantà incitatum aliquid voluptate corporis, quantà percipi posset maxima: nemini sensebar fore dubium quàm tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum; quàm voluptatem; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumus & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearcus Terentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani præmanerat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. * Emilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam fenecluti gratiam, quæ * efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium, invitus quidem feci, ut fortissimè viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium & T. Tullium ejicerem, septem annis postquam consul fuisset. Sed notandam libidinem putavi. Ille enim cum esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco nequitiam

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probo privato conjungere imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porro pueros à senibus audivisse dicebant, mirare solitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thesselo Cineæ, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare solitus, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet; quod facilius vinci posset, cum se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulari devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii factis, judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte pateretur; quodque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile oblitus sumus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quod eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classis devicerat, redeuntem à cena senem sæpe videbam puer: delectabatur cæto funerali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum esca.

*Δέλεα ἐστὶ κακῶν ἡδονή.
C. Duilius, primus Pœnos classe devicit.*

semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quæ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: melius quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potationis & cibi suffulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidem naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposi Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producemus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desidero quidem. Nilul autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dji meliora, inquit: libenter verò isthinc, tanquam

*Convivium
dicitur à con-
vivendo:*

*συμπόσιον, à
συμπίσιον, id
est, à compo-
tando.*

* modus.

*Συμπόσιον
χίαι.*

*Xenophontis
Symposium.*

* vicissim in
hyemè, aut
sol.

*Pulchra Sopho-
clis responsio.*

à dom
rerum
rere:
quàm
rat.
frui-
tur li
mus
potit
mag
statu
volu
dele
tùm
tanc
con
secu
hab
stri
del
C.
illu
no
ba
an
m
vi
V
a
th
se
C
d
f
a
v

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quànquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd istis ipsis voluntatibus bona ætas fruitur libentius: primum, parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illi quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum, omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere! Si vero habet aliquid tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties Gallus astro-illum lux, noctu aliquid describere ingressum quoties nox oppressit, cum cœpisset manè! Quàm delectabatur, cum defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædicaret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Trunculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cum septem annis antequam ego natus sum, fabulam* edidisset, Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantés senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suædæ medullam dixit Enni-

*Proverbium,
Senectus studi-
ose jucunda.*

*Quoties Gallus astro-
logus.*

*Livius Andro-
nicus,
* docuisset
legit Gaza.*

*Suædæ medul-
la M. Cethgus
dictus.*

*Vide super à
versic. Græc.
Solonis.*

*Agriculturæ
laus.*

** requiem
legit Priscia-
nus, lib. 2.*

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem. Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ. Atque hæc quidem studiâ sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) senescere se multa indies addiscentem: quâ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium: nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum grenio mollito ac subactò semen sparsum excepit, primum id occatum cohibet, ex quo, occatio quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepesactum vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmòque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsum munitur vallo aristarum. Quid ego virum satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis * requiem oblectamentumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino cinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramòsque procreat: malleoli, plantæ, fermenra, vivi radices, propages, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca est, & nisi fulta sit,

ad

ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quicquid eſt naſta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſylveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque inenſe vere in iis, quæ relictæ ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva ſeſe oſtendit; quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit, veſtitæque pampinis, nec modico tempore caret; & nimios ſolis defendit ardores. Quâ quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolum (ut antè dixi) ſed etiam cultura & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid agri ſeſſiones, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multò terra ſœcundior? Quid de utilitate loquor ſtercorandi? dixi in eo libro quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus nè verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & cum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomariis etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſciones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertiùs. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoscetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiiſ videar vindi-

* defugit,
legis Gæza.

Cato de re Ruſtica.
Homerus ante
Heſiodum.

Senatores
senes.

*A villa in senatum accer-
sebantur senes.*

*Viatores unde.
* No. Marcellus legit, agri-
cultione, dua-
bus dictioni-
bus: an vitio
scriptoris nescio.*

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè a me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterant tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, cum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villâ in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hæc an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi; & saturitate, copiâque omnium rerum quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduâque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villâque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiора facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi expediam

diam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe nec uſu uberius, nec ſpecie ornatus: ad quem fruendum non modo non retardat; verum etiam invitat atque alleſtat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas aut melius, aut æque caleſcere, vel apricatione, vel igni? vel viciffim umbris, aquisſque refrigerari ſalubrius? Habeant igitur alii ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, & pilam, ſibi natationes & curſus, nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum tamen, ut libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quaſo, ſtudioſe, ut facitis. Quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur! Atque, ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtantem ingenio, atque imperii gloriâ, cum Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eiſque dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum atque humanum, fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſecrum, oſtendiſſe. Cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuavitatem odorum, qui aſſarentur è floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: Et ei Cyrum reſpondiſſe. Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio, multæ etiam iſtarum arborum meâ manu ſunt ſatæ: Tum Lyſandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro, multiſque gemmis, dixiſſe; Recte verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt. Hæc igitur fortu-

Ἀγροὺς ὅς τις
λέγει
Ἀμαλθίας
κίρας ἔχει.

Ager bene cultus quanti ſit.

Laudat Xenophontis omnes libros.

Xenophontis laudat Oeconomicum. Cyrus minor agricultura ſtudioſus.

nâ

nā frui licet senibus : nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus, ad centesimum annum viam perduxisset, cùm esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret : cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spacium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit : atque enim extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metellò ! quanta in Attilio Colatino ! in quem illud elogium unicum.

Elogium.

uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.

Περὶ τοῦ αἵματος
ὅδ' ἔλεγε ὁ Σέως
ἐν τοῦτο ἔλεγε.

Notum est ejus carmen incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificum maximum ! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus ! Quid de Paulo aut Africano loquor ? aut, ut jam antè, de Maximio ? quorum non in sententia solum, sed etiam in natu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione memento, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem asserre possunt : sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia ; salutari, apperi, decedi, assurgi, deduci, redu-

ci,

ci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiffimè obſervantur. Lylandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt ſolium, Lacedæmonia eſt honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Atenis, ludis quidem in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur & ſenem illum * ſeſſum decepiſſe. Quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nollent. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neque enim ſolum honore, antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe; nec, tanquam inexercitati hiſtriones in extremo actu corruiſſe. At ſunt, moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illud præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt, quæ tamen omnia dulciora ſunt, & bonis moribus & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelpis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic ſe res habet. Ut enim non omne vinum, ſic non omnes ætas vetuſtatis coaleſcit.

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

* ſeſſum.

Athenienſes ſciunt quæ recta ſint, ſed facere nollunt.

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbiter nullo modo. Avaritia verò senilis, quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

*Senectutem
hoc miseram
non esse, quod
haud procul
absit à morte.*

*οἱ πρεσβύτεροι
τὴν θάνατον
μὴ πολλὰ νο-
σέειν ἴσονται.
Hippocrat.*

*Omni ætati
mortem esse
communem.
Melior senis
quàm adole-
scæntis conditio.*

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur: appropinquo mortis, quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui certius certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm nostra mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi ita accideret, melius & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, ullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nē, quod speret, habet quidem. At est eo meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere:

hic

hic diu vixit. Quanquam (ô diu boni!) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem; fuit enim (ut scriptum video) Argarthonius quidam Gadibus qui octoginta regnavit annos, centum & vixit. Sed mihi nē diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum; cum enim id advenerit, tunc illud, quod præterit, effluit: tantum remanet, quod virtute & recte factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modo, in quocunque fuerit actu probetur nec sapienti usque ad Plaudite * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritæ verni temporis suavitatē, æstatem, autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in præteriti partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundum naturam sunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante naturâ. Itaque adolescentēs mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimatur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & coacta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mortem

Tartessiorum
rex regnavit
annos 80.
vixit 120.

* veniendum
Veri similis
adolescentia
adolecentia

Adolescentis
acerba, senis
verò matura
mors.

*Mors seni con-
demnenda.*

*Solonis respon-
sum: Herodis
Sophist. non
dissimile re-
sponsum apud
Philostr.*

*Ἰγών ὁ λ' ὕα
ποδείκται.*

*Solonis elogium
extat apud
Plutarchum.*

Ennius versus.

*Non est lugen-
da mors, quam
immortalitas
consequatur.*

tem accedam, eò citius quasi terram videar videre; aliquandòque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus, rectèque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cum illi quærenti, Quà tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus; cum, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facile divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum sensibus, nec sine causa deferendum sit. Veratque Pythagoras, in iussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu

Faxit Cur? Volito òbra per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-

non

tionem opus esse videtur, cum recordet non solum L. Brutum; qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolascenscentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certâ studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, qui dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis, Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quid cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod melius cernere mihi videor, quod, ab ea proprius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungemur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram; locum divinæ naturæ, æternitatisque contra-

Qui pro patria mortui sunt.

Οἱ ἀνδρες
ἐν τῷ δευτέρῳ
τῆς ἐπιστολῆς
ἡρώδης τῆτος,
ὅς ἐστι δὲ ἀπολλωνίου
ἀπὸ φιλοσ.
Ἀνὴρ ἐστὶν αἰ-
σθητικὸς ὁρίων.

*Quare animus
immortalis in
corpora humana
infusus sit.*

Σοφὸς Σοφο-
κλῆς, σοφώτε-
ρος Ἐυεπί-
δης, πάντων
ἡ σοφώτατος
Σωκράτης.
*Verba oraculi.
Animorum im-
mortalitas pro-
batur.*

*Verba Cyri
morientis,
octavo Padie,
apud Xeno-
phontem.*

tium. Sed credo Deos immortales sparsisse animo in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum discessisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnôque esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt verba. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum viro-
rum

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus vivere; cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem; cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnū. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut Deum: tunc una interiturus est animus cum corpore; vos tamen Deos videntes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviolatèque servabitis; Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patrui, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum gloriè) me tantos labores diurnos nocturnosque, domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriàm meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σάμα μὲν ἐν
γαίῃς ἔχουσιν
& πάντες ἐς
αὐτὸν Διὸς
ἰσχύς.

Phocyl.

Nihil tam morti
simile, quàm
somnus.

Stulte, quid est
somnus gelida
nisi mortis ima-
go?

Ovid.

*Stulti iniquo
animo mortem
ferunt, sapien-
tes verò aquis-
simo.*

*Sic vixit Cato,
ut frustra se
natum non ex-
istimaret.*

*Commorandi,
non habitandi
diversorium ha-
bemus.*

** Ω η δ ο ι α
α μ ε ρ α .*

*Apollon. ad ty-
ran. mortem
minibantem.*

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique visurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, vivendi. Neque eos vero solum convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficientem haud sanè quis facile retraxerit, nève tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem; nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex dono; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinorum animorum concilium cœtūmq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum: quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi gernebat esse veniendum. Quem

ego

ego
quod
exist
disce
cum
nec
in h
cre
dele
(u
am
ph
fut
est
sic
et
de
d
n
b

ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum ; non
quòd æquo animo ferrem : ſed me ipſe conſolabar,
exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum &
diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te
cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis eſt ſenectus,
nec ſolùm non moleſta, ſed etiam jucunda. Quòd ſi
in hoc erro, quòd animos hominum immortales eſſe
credam libenter erro : nec mihi hunc errorem, quo
delector, dum vivo, extorqueri volo : ſin mortuus
(ut quidam minuti philoſophi cenſent) nihil ſenti-
am ; non vereor, nè hunc errorem meum mortui
philoſophi irrideant. Quòd ſi non ſumus immortales
futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile
eſt. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum
ſic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis
eſt tanquam fabulæ : cujus defatigationem fugere
debemus, præſertim adjunctâ ſatietate. Habui hæc
de ſenectute, quæ dicerem : ad quam utinam perve-
niatis ! ut ea, quæ ex me auდიſtis, re experti pro-
bare poſſitis.

*Senectus per-
actio ætatis eſt,
tanquam fa-
bule,*

M. T. Ciceronis De Senectute.

FINIS.

© 4

M. T.

M. T. Ciceronis *Paradoxa*,

Ad Marcum Brutum.

A Nimadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophiâ tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophiâ plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresis, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogativunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum irâ putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoris ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in oratio Stoici probant, lubens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appellantur

Paradoxa, id est, præter opinionem.

antur, maximè videntur esse Socratica, longèq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lubricatum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mentium, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *ὑπερεκτά*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiae, tale tamen est, ut ex eadem officinâ exisse appareat.

* Ex ebore,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

* *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν*, id est,
Quod solum bonum honestum.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam meherculè ego neque pecunias istorum, neque recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas quibus maxime, adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut expetendis, duxi: quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes; ea tamen considerare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longè aliter judicassent. Potestne bonum cuiquam malo esse, aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, aut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia est id genus alia non sunt in bonis numeranda.
* esse numerandas duxi.
Πλάτῳ δ' ἔστιν τέμνα
Theolog.

* *Ὅν ὅματα πράγματα ἐστὶν α.*
Ποιοὶ μὲν σωτῆσι κακοὶ, ἀγαθοὶ δ' ἀντιταί.
Theolog.

*Epiphonema,
quo concludit
Biantis sen-
tentiam.*

*Inductione pro-
bat divitias à
veteribus Ro-
manis non habi-
tas in albo bo-
norum.*

** delicatas.
Enumeratio
vehemens &
copiosa.*

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus ad supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes : cujus cum patriam Prienem cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent ; cum esset admonitus à quodam, ut idem faceret : Ego verò, inquit, facio : nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ nē sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum ? Si quid recte sit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur : & quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur : vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius quàm factis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, ut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo ? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis qui liberaverunt eam ? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum ? iisne, quæ isti bona appellant ? an rebus gestis atque virtutibus ? Quid autem Numa Pompilius ? minusne gratas diis immortalibus capedines, at fictiles urnulas fuisse, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur ? Omitto reliquos : sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quis egerit in patria liberanda ; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid securi sint : nam quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-
um

um fortis & magni viri quicquam aliud propositum
fuisse videatur ? Quæ res ad necem Porſenæ Q.
Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ ? Quæ vis
Horatium Coelitem contra omnes hostium copias
tenuit in ponte solum ? Quæ vis patrem Decium, qui
filium devovit, ac immisit in armatas hostium copias ?
Quid continentia C. Fabricii ? Quid tenuitas victus
M. Curii sequebatur ? Quid duo propugnacula belli
Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium ad-
ventum corporibus suis intercludendum putaverunt ?
Quid Africanus minor ? quid major ? Quid inter
horum ætates interjectus Cato ? Quid innumerabiles
alii ? Nam domesticis exemplis abundamus. * An
cogitasse quicquam puramus in vita sibi expetendum
nisi quod laudabile esse & præclarum videretur ? Ve-
niant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ ; &
jam vel ipsi judicent, utrùm se horum alicujus, qui
marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui si-
gnis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Co-
rinthis operibus abundant ; an C. Fabricii, qui nihil
eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse ma-
lint. Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc
transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis
esse negent : illud tamen arctè tenent, accuratèq; de-
fendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ
quidem mihi vox pecudum videtur esse, non homi-
num. Tu, cum tibi, sive Deus, sive mater (ut ita
dicam) rerum omnium natura dedit animum, quo
nihil est præstantius neque divinius ; sic te ipse abji-
cias, atque prosternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
drupedem putes interesse ? Quicquàmne bonum est,
quod non eum, qui possidet meliorem facit ? ut enim
quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis
maximè : neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id
habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum
in voluptate ? Melioremne efficit, aut laudabiliorem
virum ?

* aliàs, An pu-
tabimus quen-
quam horum
cogitasse
quicquam in
vita sibi ex-
petendum.

*Voluptas non
est summum bo-
num.*

*Repugnat bono,
meliorem non
facere.*

* extollit.

Conclusio.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaq; quò est maior, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

* *Ὅτι αὐτάρκεια ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, i. e.*

Quod seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantòque comitatu circumseptus, cum corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil pòtest. Nescis, insane, nescis quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverint curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperì tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demi-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant malefactorum tuorum: & metus exanimant iudiciorum atque legum. Quocumque aspexisti, ut furis, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus morisque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fugienda vita est, quæ laudanda est; esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & experendum videri debet.

Mors terribilis malis tantum, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα, id est,

Quod equalia peccata.

Parva, inquis, res est: atqui mea culpa. Nec enim Peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquo te verteris, unum est. Auri navem evehat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris incertitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet quam si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: si quidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quam longe progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil perti-

Equalia peccata esse declarat à simili.

A definitione.

*Probat peccata
æqualia. A
contrario.*

A conjugatis.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiore posse fieri, faciliè potest perspicci. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil demì, ut virtutis nomén relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest, Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus profisciscuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene herculè narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus non pugnis) utrùm potius de bonis est querendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi, senserint: præsertim cum hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla posset. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si

senser-

tulerint, nullum in delictis esse discrimen? & æque
 peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus infe-
 rant? quæcunque in domum stuprum intulerint,
 eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest
 (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an servum,
 Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile
 possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Sa-
 guttini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos
 vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & pater
 nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo
 sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non
 natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit
 propensius, si utrique adjuncta sit, paria fiant neces-
 se est. Illud tamen interest, quod in servo necando,
 si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda,
 multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui
 aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque
 in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præ-
 stat, eoque poenâ majore dignus est. Sed nos in vita,
 non quæ cuiq; peccato poena sit, sed quantum cuique
 liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet,
 scelus esse; quicquid non licet, nefas putare debemus.
 Etiamne in minimis rebus? Etsiam. Siquidem rerum
 modum * fingere non possumus, animorum tenere
 possumus, Histrio, si paulò se movit extra numerum,
 aut si versus pronunciatus est syllabâ unâ brevior aut
 longior, exhibetur & exploditur: Id vita, quæ omni
 gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in
 syllaba te peccare dices! Poetam non audio in nu-
 gis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata
 dimetientem sua? quæ si visa sint breviora, leviora
 quàm possint videri? cum, quicquid peccatur, perturba-
 tione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ au-
 tem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quod
 magis peccari posse videatur.

* fingere.

Ab exemplo:

*Οτι πάντες οἱ μαγοὶ μαίνονται, id est,
Quod omnes stulti insaniunt.

*Invehitur in
 P. Claudium
 * Vide num
 rationibus sit
 legendum.
 * id est, proba-
 bo, vincam.*

EGO verò te non stultum, ut sæpe; non improbum
 ut semper; sed dementem & insanum * rebus * ad-
 dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
 concilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
 ne fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, & mœnibus
 septus, vincetur, & expugnabitur, qui ne civitate qui-
 dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
 conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
 fugitivorum ac latronum congregata unum in lo-
 cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat il-
 la tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum ju-
 dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro
 pulsus magistratibus, senatus nomen in repub. non
 erat. Prædonum ille concursus, et te duce latrocinii-
 um in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
 Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ,
 non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum,
 quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
 esset in republica consul, qui tum nullus fuerat: esset
 senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
 beri; cum esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
 civitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui
 latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam
 à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse
 tamen ad me nunquam putavi: nisi forte cum parie-
 tes disturbabas, aut cum testis sceleratas facies intere-
 bas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbi-
 trabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam,
 quod auferri, eripi, quod amitti potest. Si mi-
 hi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas
 curas, vigilias, consilia, * quibus repub. invicta stat;
 si hujus æterni beneficii, immortalis memoriam de-
 levisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde

hæc

* diurnam.
 * quibus te in-
 victissimo stat
 repub.

hæc consilia manarunt, mihi eripuisses : tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc non fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maximè, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis : nisi fortè idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisque distinguis. Cædem in foro fecisti : armatis latronibus templa tenuisti : privatorum domos, ædésq; sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis ? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit ? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse rempub. putent : nunquàmne homo amentissime, te circumspicies ? nunquàmne, quid facias considerabis, nec quid loquare ? nescis exilium scelerum esse poenam : meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum ? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutant. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul ? Non appellatur inimicus. *Qui cum telo fuerit ?* ante senatum tua sica deprehensa est. *Qui hominem occiderit ?* Tu plurimos occidisti : *Qui incendium fecerit ?* ædes Nympharum manu tuâ deflagraverunt : *Qui templa deorum occupaverit ?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero quibus omnibus es exul ? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium, tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exultares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis ? Romæ sum, inquis : & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci justenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Conclusio à contrario.
* potes.

Argumentum à definitione exulis & à legum autoritate.

* alias, portu :
alias, ponto.
* esse subje-
ctum non.

ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ
δούλοι, id, est.

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti servi.

*Incipit in
M. Antonium
Nemo liber, qui
suis cupiditati-
bus non impe-
rat.*

*Nemo liber nisi
sapiens.*

*Prov. Confi-
ciendum est.*

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat
avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat
aliis imperare, cum ipse improbiſſimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini parere desierit. Dum quidem his
obediet, non modò imperator, sed liber habendus
omnino non erit. Præclarum est enim hoc usurpatum
à doctissimis, quorum auctoritate non uteretur, si mihi
apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum
verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita
non sunt; cur ego similem me, si quid in his studiis
operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eru-
ditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem.
Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis
igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur,
qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque
provisæ est; qui legibus quidem non propter metum
paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare
maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil
cogitat denique nisi libenter, ac liberè? cujus omnia
consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiſcuntur,
eodemq; referuntur: nec est ulla res, quæ plus apud
eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui
quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur)
fortuna ipsa credit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis
cuique fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapi-
enti, ut faciat nihil invitus, nihil dolens, nihil co-
actus. Quod etsi ita esse pluribus verbis disserendum
est: illud tamen brevi consistendum est, nisi qui ita sit
asse-

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo juri civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto: Atque, ut in magna familia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos sigla, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos edificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinet. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycreti. Omitto, unde sustuleris & quomodo habeas; intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur illa sunt festiva? Sunt; nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censet? si

*Epiphonema
quo claudet
sententiam.
Similitudo.
* servorum.*

* captantem.
*Murenam,
 Lampredam vo-
 cavit.*

*Servius quid
 sit.*

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cum ipse totam Corinthum contempnisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos nullulos * exceptantem de piscina, & pertractantem, & muneratum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate pecuniæ nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberi, or, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa, quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura, servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitari,

billitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. Nolite sinere nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vult? Minimè. Quid enim adjungit? * Nisi vobis universis. Dominum mutare, non liber esse, vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos verò, siquidem animo excelsos, & altos, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit, cum, eum nè liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic forte melius: Nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus. Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

* Ὅτι μὲν ὁ σοφὸς πλούσιος, i. e.

Quod solus sapiens dives.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nè dives quidem, Quid, si pauper etiam? Quem enim Intellegimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optat, ampliùs. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satietas est, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini nè honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, possedis, pacifceris, auferis, eripis; si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrùm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum

Contra M. Crassum omnium Romanorum ditissimum.

* Ὁ πλούσιος ἐν τοῖς βαλάντιοις ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

* satis.

Conclusio.

Quis dives
Crasso iudice.

* intercisas;
* coitionibus.
Dimissiones, in
diversum mis-
siones.

te inanem video, divitem non parabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiâ. Si ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filiae; tot dotes magnam quaerunt pecuniam. Quantum enim quique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures; sed innumera- biles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaustire possint; hunc quomodo ego appel- labo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierent, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod popu- lus Romanus ex tantis vestigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum refici- atur, ut ex eo tneri sex legiones, & magna equi- tum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exopras. Itaque istam pauperatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam ob- scurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis lumen- dis, intelligimus opus esse quaesito: sic qui videt do- mi tux pariter accusatorum atque judicum conso- ciatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum passionem in patrociniis, intercessionem pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimis- siones libertorum ad tenerandas, diripiendâsq; pro- vincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscrip- tiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines; qui denique om-
nia

nia venalia, delectum, decretumq; alienam suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contempnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat; an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curi? hæreditatem L. Pauli an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ità ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola maritima facienti, & signa, tabulas, suppellectilem & vestem infinite concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scæpus, exiguus; ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui* superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam, an quæ suis me viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parsimonia.

* pro superest.

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nomina- vit.

Τὸ μὴ εὖ δεῖν
δοῦν, ἐμοὶ
Λυσία καὶ τὸ
Παύλου
παύ.

Apollon. apud Philost.

Virtus inex- pugnabilis.

Quod satis est
cui contingit.
hic nihil am- plius optat.

Horat.

morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore verset? Marcus Manilius patrem nostrorum memoriâ (nè semper Curios. & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Uti- nam quidem essemus! Sed non æstimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem; vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & arcas quasdam magni æstiment; quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam: neq; naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in calu positas possessiones habent, & plus semper appetunt: nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis: non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum

FINIS.

M. T. Ciceronis De Somnio

Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

Cum in Africam venissem * M. Manilio * à Manilo
 consule, ad quartam legionem tribunus consule doctus
 (ut scitis) militum, nihil mihi potius ad q.
 fuit, quam ut * Masinissam convenire, * Masinissam!
 Regem familiæ nostræ justis de causis
 amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex
 collacrimavit: aliquantôq; post suspexit in cœlum, &
 Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq; reliqui cœ-
 lites, quod antequam ex hac vita migro, conspicio in
 meo regno & his rectis P. Cornel. Scipionem, cu-
 jus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam ex animo
 meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memo-
 ria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra
 rep. percontatus est: multisq; verbis ultro citôq; ha-
 bitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio
 apparatu accepti, sermonem in multam noctem pro-
 duximus: cùm senex nihil nisi de Africano loquere-
 tur, omniâq; ejus non solum facta sed etiam dicta me-
 minisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum
 de via, & qui ad multam noctem vigilâssem, arctior,
 quàm solebar, somnus complexus est. Hic mihi (credo
 equidem ex hoc, quod eramus locuti: sic enim ferè, ut
 cogitationes sermonesq; nostri pariant aliquid in som-
 no tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo vi-
 delicet sæpissimè vigilans solebar cogitare, & loqui)
 Africanus se ostendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine
 ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi equi-
 dem cohorrui: Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte
 timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vi-
 desne illam urbem, quæ parère pop. Rom. coacta per
 me, renovat pristina bella, nec potest quiescere?
 (ostende-

(ostendebat autem Carthaginem de excello, & pleno
 stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam
 tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc
 biennio consul evertes, eritq; cognomen id tibi per te
 patrum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium.
 Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum ege-
 ris, censörq; fueris, & abieris legatus Ægyptum, Syri-
 am, Asiam, Græciam deligere iterum absens consul,
 bellumq; maximum conficies, Numantiámque excin-
 des. Sed cum eris curru in capitolium inductus, of-
 fendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic
 tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi,
 ingenii, consiliisq; tui. Sed ejus temporis ancipitem vi-
 deo quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos
 octies solis anfractus, reditusq; converterit: duoque hi
 numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de causa,
 habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem con-
 fecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota con-
 vertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te
 Latini intuebuntur: Tu eris unus in quo nitatur ci-
 vitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas
 oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic
 cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri vehe-
 mentiùs, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, nè me
 è somno excitetis, & pax sit rebus: audite cætera. Sed,
 quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam,
 sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, ad-
 juverint, auxerint, certum esse in coelo ad definendum
 locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est
 enim illi principi Deo qui omnem hunc mundum re-
 git, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia,
 cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates ap-
 pellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti,
 huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non
 tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiivi tamen,
 viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos
 extin-

extinctos arbitramur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt : vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat : Atq; ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi ; Quæso, inquam, pater sanctissime atq; optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris ? quin huc ad vos venire præpero ? Non est ira, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hæc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis ; quæ globosæ, & rotundæ, divinis animarum mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus ex hominum vita migrandum est ; nè manus humanum assignarum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem ; quæ cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est : quia ea vita, via est in cœlum, ut in hunc coetum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis : ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus : & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicari sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima ter-

ris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facillè vincebant. Jam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, poeniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis, extrinsecus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contraria motu atque cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionem Sol obrinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimôq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera. Quæ cum intuerer stupens ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rara portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extréma ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* nutu.

* conficitur.

Qua
cuj
veru
mus
sem
aut
Mer
terv
* ac
can
alii
stuc
rum
Nil
ex
col
can
con
non
eju
ad
de
nu
pa
to
se
co
sti
st
ra
al
P
q
n
s

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus ;
 cujus conversio est concitator acuto & excitato mo-
 vetur sono ; gravissimo autem hic lunaris, atque infi-
 mus. Nam, terra nova, immobilis manens, inâ sede
 semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi
 autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum,
 Mercurii, & Veneris, semper efficiunt distinctos in-
 intervallis sonos : qui numerus rerum omnium ferè
 * nodus est. Quod docti homines nervis imitari, atq; * *al. modus*
 cantibus, operuere sibi reditum ad hunc locum : sicut
 alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina
 studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurdue-
 runt ; (nec est ullus hebetior sensus in vobis), sicut ubi
 Nilus ad illa, quæ Caradupa nominantur, præcipitat
 ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum ac-
 colit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi
 caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ
 conversione sonitus, ut eum aures hominum capere
 non possint : sicut intueri solem nequitis adversum,
 ejusque radiis acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego
 admirans referebam tamen oculos ad terram identi-
 dem, Tum Africanus, Sentio, inquit te sedem etiam
 nunc hominum contemplari, ac donum, quæ si tibi
 parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper specta-
 to, illa humana contemnito. Tu enim quâ celebritatē
 sermonis hominum, aut quam expectendam gloriam
 consequi potes ? Vides habitari in terra raris & angu-
 stis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, va-
 stas solitudines interjectas : hosque, qui incolunt ter-
 ram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos
 ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos,
 partim * averfos, partim etiam adversos stare vobis ; a * *tranversos*
 quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cer-
 nis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam
 & circumdatam cingulis ; è quibus duos maximè inter
 se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte
 sub-

subnixos, obriguiffe pruina vides : medium autem illum, & maximum Solis ardore torrerī. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistant adversa vobis urgent ventigia, nihil ad vestrum genus : hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerna, quā vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris ; qui tamen, tanto nomine, quā sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris nūm aut tuum, aut cuiusquam nostrū nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare ? Quis in reliquis orientis aut * obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austri-ve partibus tuum nomen audiet ? Quibus amputatis ? cernis profectō quantis in angustiis vestra gloria se dilatarī velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, quamdiu loquuntur ? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps landes uniuscuiusque nostrū à patribus acceptas, posteris prodere ; tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint ? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri : cum presertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrū potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditus metiuntur : re ipsā autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint ; tum ille verè vertens annus appellari potest : in quo, vix dicere audeo, quā multa secula hominum teneantur.

* abeuntis.

* nobis.

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cum Rotuli animus hæc ipsa in templa penetravit : ita quandocumq; eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; revocatis expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris : quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest ! Igitur altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domum contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis sperni posueris rerum tuarum : suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant : sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustius cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset. Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet : quanquam à pueritiâ vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui : nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, tu verò enitere : & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc : Nec enim is es, quem forma ista declarat : sed mens cuiusq; is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse : siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus cui præpositus est, quam hunc mandum princeps ille Deus : ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est : quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quan-

quando finem habet motus, vivendi finem habeat
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet, via nun-
 quam deferitur à se, nunquam nè moveri quidem de-
 finit quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est
 origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest: nec esset enim hoc prin-
 cipium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia
 oriri. Ità fit ut motus principium ex eo sit, quod ipsum
 à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concideret omne cælum, omnisq; natura consistat, ne-
 cesse est; nec vim ullam nanciscatur, quā à primo im-
 pulsū moveatur. Cū pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget? Inanimatum est enim
 omne, quod impulsū agitur externo. Quod autem
 * animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese movent: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & ex-
 ercitatus animus velocius in hanc sedem & domum
 suam pervolabit: idque ocius faciet, si jam tum, cū
 erit inclusus in corpore, eminebit foras: & ea, quæ
 extra erunt, contemplans, quā maximè se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis volu-
 ptatibus dederunt, earūque se quasi ministros
 præbuerunt: impulsūque libidinum, voluptatibus
 obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt:
 corporibus, elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec
 in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertun-
 tur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

* anima.

Index rerum & verborum.

Abstinentia *Africani* p. 95.
 1. 10. abstinentia benevo-
 lentiam multitudinis conciliat
 95. 34.
Academie ratio quid à ceteri-
differrat 68. 7.
Accusatio multos illustravit
 84. 4. accusatoris nomen fu-
 giendum 84. 17. accusare
 innocentes, impium 84. 22.
accusatio laudem peperit L.
Crasso adolescenti 83. (7.
accusatio quibus de causis fu-
scipienda 84. 7.
Acta agere 173. 33.
Actio cognitioni anteponenda
 72. 27. *Actione in omni sus-*
cipienda, considerata sunt
honestas & efficiendi facul-
tas 31. 15. & *modus* 57.
 14.
Adjuvare operâ præstantius quàm
pecuniâ 85. 12.
Admirabilitas quibus rebus com-
paretur 78. 30.
Adolescentes quibus è rebus
commendationem prætere de-
bant 82. 35. *adolescens a-*

liquid senile habere debet
 194. 34. *adolescencie vitu-*
peratio 188. 32. *adolescen-*
tie ver comparatur 207.
 21. *adulescentum petulan-*
tia magis est quàm senum
 194. 20. *adolescencia mul-*
tò plures, quàm senectus
mortis casus habet 236. 19.
adulescentum imbecillitas con-
silii propria 48. 25.
Adulari, passivè 38. 6. *ab adu-*
latoribus facillè falluntur om-
nes ibid. adulator oscul-
tus 178. 13.
Ædes ruinosæ & malè materia-
tæ 119. 19.
Æginetis pollices præfisi 116.
 29.
Ægina propinqua Piræo ibid.
 31.
Æquitas lucet ipsa per se 13.
 33.
Ætate ut quisque antecellit,
ita sententiæ principatum
tenet in augurum collegio
 205. 12. *ætati cuique sua*
tempèstivitas data est 193.

Index rerum & verborum.

13. etati cuique sua sunt fludia 209. 18. etatibus corroboratis amicitia iudicande sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. Africanus prior, anno ante censorem M. Catonem, mortuus est 188.
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Ages rex occisus. 96. 22.
Agraria lex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 28. 32.
Agricultura laus 61. 24.
Agricolarum voluptates 208.
Agri bene culti laus 293. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 22.
Alexander Pherens ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36.
II.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium 38. 3. amicitia maxime perturbat officia 115. 19. amicitia praestat iustitia ibid. amicitia prima lex, ut neque rogemus, res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

um vite diem permanere, cur difficile sit 157. 32. amicitias qui magnus querant 161. 24. amici qui diligendi 165. 36. amicitia vera difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publicâ versantur 167. 19. amicas certus in re incertâ cernitur ibid. 26. amicitia fines ac termini, deque iis varie sententiae 169. 31. amicitia quae minus probantur, dissuenda magis, quam disciendae sunt 171. 17. amicitia inter aequales magis elucet 179. 6. amicitia vera sempiterna sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 32. amicorum bene suadentium auctoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 162. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 30.
Amorum natura cur mortalis esse non possit 210. animo nihil praestantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 223. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vitâ, re. 118. 9. anima generi hominum decorum munere dari 234. 24. ani-

Index rerum & verborum

animi opera majora, quam corporis 82. 28. animorum vis duplex 42. 10.
Annulus Gygis 113. 9.
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236.
Appellus Venus 103. 24.
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege natura subiectus est 42. 19.
Aqua hæret 143. 3.
Aquilius de dolo malo 121. 7.
Aratus Sicyonis Niccolem tyrannum occidit 96. 35.
Arbitrorum formule 125. 4.
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 207. 5.
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117. 28.
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3.
ejus opinio de honesto 112. 17.
Artificia que liberalia, que sordida 61. 18.
Assentatio ab amicitia remouenda 175. 27.
Assutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128. 16.
Atilius vigilando necatus 136. 24.
Atilius I. Cur sapiens habitus 147. 4.

Avaritia senili nihil absurdius 16. 4. *avaritia nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populos omnes perdit* 95. 11. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injurie præcipua causa* 11. 26.
Auspicia que sunt optima. 185. 19.

B.

B*ella cur suscipienda* 16. 9. *bella iusta que* 17. 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33. 15. *belli gloria adolescentibus querenda* 82. 15.
Bene agere quid sit 125. 6.
Bene & beate vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218. 6.
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89. 13.
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quas conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in reipub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *que beneficia omnibus communenda* 23. 18.

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligende praecepta

77. 13.

Benignitas quas cautiones habeat

19. 30. benignitas quae sit
utilis reipublicae 28. 20. benigni-
tate nihil hominis naturae ac-
commodatius 19. 29.

Boni viri qui sint 125. 6. boni

nemo miser esse potest 219.

15. boni viri definitio 127.

6. bonum summum, conve-

nienter naturae vivere, &

Stoicorum sententia 104. 18.

bona ea omnia sunt habenda,

quae secundum naturam fiunt

207. 26. bonorum aequatio

non laudanda 94. 6. bonum

solum honestum 215. 13. bona

adversa & incerta 152. 20.

C.

Cicili versus contra senectu-
tem 190. 11

Cesaris largitiones, non liberales,
sed injustae 20. 13.

Castigatio omnis vacare contumeli-
a debet.

Catonis senis praecepta quatuor
ad utilitatem rei familiaris

99. ult. Catonis facta, So-
cratis dicta laudantur 148

11. Cato Censorius Græca-
rum literarum perstudiosus

in senectute 182. 17. Cato

uticensis, cur se interficere

debuerit 46. 32. Cato cur

sapiens habitus 147. 5. Cato

& vita discedit tanquam ex

hospitio, non tanquam ex do-

mo 212. 26.

Cicero, stante repub. plus tem-

poris in agendo, quam in

scribendo ponebat 66. 18.

Ciceronis filii laus in re mi-

litari 82. 20. Ciceroni redi-

tum gloriosum inimicorum dedit

injuria, non exitum calami-

tosum 223. 3.

Civitas quae dici possit 222. 9.

Civis quis sit 223. 4.

Civitatum rectoribus & conser-

vatoribus patet in caelum adi-

tus 232. 26.

Clementia & placabilitas magnis

viris dignissima 36. 21.

Colendi qui 60. 24.

Communia civibus inter se quae

sint 23. 5.

Concordia fundamentum r. ipub.

69. 3.

Conjugia, societas prima 24. 5.

Consideratio temporis & diligenti-

am postulat 9. 23.

Consuetudinis maxima vis est

168. 35.

Contemptus quos homines sequa-

tur 78. 35.

Contentio plus ad gloriam va-

let quam sermo 83. 14.

Convivium melius Latini, quam

Græci nominantur 198. 10.

Corporis

Index rerum & verborum!

Corporis bona externis anteponen-
da 99. 23.

Cruditās inimica naturae 116.

33.

Cura optima de salute patriae
218. 24.

Cyrsilus quidam lapidibus obru-
tus 117. 15.

Cyrus Persarum rex agri cultura
maximè oblectatus 203. 17.

D.

Damon & Pythias 116. 8.

Decorum ab honesto quid dif-
ferat 39. 18. Decorum quid

fit 40. 20. Decorum tribus in
rebus positum est 52. 1. Dede-

rum ab honesto separari non po-
test 40. 11.

Defensio accusatione laudabilior
84. 1. Defendendi interdum

etiam nocentes 84. 27. defi-
nitio necessaria prae ipso dispu-

tationis 4. 15.

Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa delibe-

ratio 113. 2.

Deos non nocere 69. 25.

Deposita non semper reddenda
124. 22.

Dissimilitudo dissociat amicitias
170. 39.

Divitias amare, parvi angustias
animi est 29. 19. iis iis tur
expetantur 11. 26. dives quis

fit 227. 21.

Dolus malus quid 121. 30.

Duodecim tabula de tutela 122. 5.

Dolor, contra naturam 107. 14.

E.

Eloquentia laus 63. 22. elo-

quentia quid 83. 15.

Ennius censet non lugendam esse
mortem, quam immortalitas

consequatur 208. 25.

Epicureorum sententia de Deo

137. 5. Epicuri de bono &

malo sententia 216. & 217.

Eunastia 58. 14.

Eutaxia 58. 6.

Exercitatio in omni re necessa-

ria 29. 33. exercitatio in

senibus quid efficiat 139. 24.

Exilium quibus terribile 219. 3.

exules qui sint 223. 19.

F.

Fabula Platonis utiissima 113.

10.

Falsum jurare, pejerare non est

138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fidei

ut nobis habeatur, quid fa-

ciendum 77. 29. fides vel bo-

sti data servanda 16. 27. fi-

des & constantia in amicitia

desiderantur 167. 33.

Fini bonorum & malorum sim-

plex esse debet 143. 30.

Q 3

Forme

Index rerum & verborum.

Forme dignitas quomodo luen-
da 53. 24.

Fortis animus duobus in rebus
cernitur 28. 25. fortissimus
quisque imperandi cupidissi-
mus 27. 34. forti viro vis
adhiberi non potest 130. 30.
fortitudo sine iustitia in vi-
ro 27. 13. fortitudinem quo-
modo definiant Stoici. ibid.
16.

Fortuna magna vis in utramque
partem 72. 13.

Frans odio digna maiore, quam
vis 19. 7. frans vulpeculae pro-
pria, vis leonis ibid. 61.

8.
- - - - - G

Gemma in partibus 201. 7.
Glorie cupidi homines fa-
cile ad res injustas impellun-
tur 28. 16. gloriam qui con-
temnant, non reprehendendi
30. 24. gloria tribus e re-
bus constat 77. 3. gloria con-
sequenda vitam Socrates tra-
didit 81. 16. gloriam e re-
bus bellicis petere adolescen-
tes debent 82. 15. gloria ho-
minum augustis finibus termi-
natur sua diuturna esse potest
236. 17.

Gnatiorum nulli similes 176. 26.

Græca cum Latinis coniungenda
1. u. l.

H.

Hæreditas optima que 50.
15. hæreditatis spes quid
efficiat 226. 14.

Hercules in coelestium numero
collocatus, propter beneficentia
in humanum genus collata 108.
18.

Homo ceteris animantibus, quan-
tum & in quo præstat 6. 32.
homo solus ordinem sentit 7.
31. homines quidam non re,
sed nomine 44. 9. dii homi-
nibus maxime utiles 69. 22.
hominum studia in nos quomo-
do excitentur 72. 11.

Honestum laudabile naturâ 8.
8. honestum quibus ex rebus
constat ibid. 6. honestum è
quatuor veluti fontibus ma-
nat ibid. 16. honestum ni-
hil, quod iustitiâ vacat 27.
19. honestas à partibus quatu-
or manat 62. 1. honestas per
se animos omnium movet 77.
22. honestum quid sit, è Stoi-
corum, Peripateticorum, So-
cratis sententiâ 103. 32. ho-
nestum verum in sapientibus
solis 104. 26. honesti vis
117. 10. honesta naturâ, tem-
poribus sunt non honesta 134.
26.

Hostis ælim peregrinus 17. 15.

Humana res fragilis & caduca
179. 17.

Imperia

Index rerum & verborum.

I.

Imperia non semper expetenda 29. 25.
 Imperator quis sit 224. 4.
 Impii adversus Deos qui sint 109.
 23.
 Improbi servi sunt 125. 1.
 Injuria fit duobus modis 19. 5.
 Injustitia duo genera 11. 12.
 Insuperante fortunato nihil est intolerabilius 164. 15.
 Invidia Minervā nihil debet 46.
 16.
 Jocandi genus quale esse debeat 43. 23.
 Irasci graviter inimicis non oportet 39. 29.
 Ira nihil recti fieri patitur 56. 6.
 Judiciorum ratio duplex 83. ult.
 Jura belli 16. 4.
 Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. 14.
 vis fons natura 125. 20. ius-jurandum ad astringendum fidem vinculum arctissimum 149.
 13. justitiae fundamentum fides 11. 5. justitia servanda etiam adversus infimos 19. 1. justitiā nullum tempus vacare debet 28. 80. justitiā soli viri boni nominantur 72. 22. justitia fruenda causa reges olim constituti 80. 29.

Justitia; fundamentum est fides 93. 16. Justitia omnium domina & regina virtutum 109. 29.

L.

Argorum duo genera 86. 21.
 largitio 92. ult.
 Latronum leges quaedam sunt 80. 15.
 Leges cur constitutae 80. 35. leges civium incolumitatem spectant 107. ult. lex natura communem utilitatem spectat 109. 9. 100. 13. 118. 32.
 Liberalitatis duo sunt genera 22. 3. liberalitatis ratio duplex 85. 9. liberales qui 86. 27.
 Libertas quid sit 224. 20.
 Liber nemo nisi sapiens ibid. 19.
 Libidinosi & intemperantes adolescentia effatum corpus tradit senectuti 191. ult. libidinosorum animi 238. 29.
 Licet valde vitandae 90. 1.
 Loci & temporis vis quanta sit 59. 4.
 Ludo & joco quatenus utendum 43. 5.

M.

Mendacium omne in cor-
 trabendis rebus tollendum 122. 14.

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115.34.

Mercari quod statim vendas, for-
didum 61.5.

Mercatura que probanda 61.

19.

Mercede ad amandum adduci, for-
didissimum 73.8.

Metus omnis, servitus est 226.

33-

Miscare in tenebris 127. ult.

Miles semel dimissus, nisi se-
cundo sacramento obligetur,
pugnare jure contra hostem
non potest 17.3.

Modestia quid 58.8.

Mores corrumpuntur divitiis 63.

Mors servituti, & turpitudi-
ni anteponenda 33. ult. mors
seni aut plane negligenda,
aut etiam optanda est 206.

11. mors longè abesse à se-
nectute non potest ibid. 8.

mors omni ætati communis
ibid. 29. mortis adolescen-
tum & senum discrimen 207.

29. morti nihil tam simile,
quàm somnus 211. 13. mor-
tuis religiosa jura tribuantur

149. 31. mors quibus terri-
bilis 219.1.

Munus perinde est ut accipitur
144.7.

Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 149.

31.

N.

Naturam quisque suam po-
tius quàm alienam inse-
qui debet 46. 11. natura
quas partes corporis taxit,
eas tegere omnes debent 52.
14. natura non patitur, ut
alteri detrahamus nostri com-
modi causâ 107. 12. na-
tura est jus gentium ibid.
32. natura est lex divina &
humana 108. 3. natura le-
ge unâ & eadem omnes con-
tinemur 109. 9. natura de-
siderat recta & convenien-
tia 112. 10. natura princi-
pia 118. 32. natura fons
juris 125. 27. natura muta-
ri non potest 157. 14. natura
similium sui appetens est 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit ali-
qua significatio virtutis 21.6.

O.

Omnigatonum qui modus 56. 7.
Odisse aperte magis ingenuum
est, quàm fronte occultare sen-
tentiam 168.12.

Officina nihil habet ingenuum
61. 9. officii amplitudo &
laus 3. 13. de officio questio
duplex 5. 1. officii diversio
ibid. 12. officii deferendi
causa 12. 13. officia aliis
alia

Index rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
 officiorum boni ratiocinantes
 esse debemus ibid. ult. offi-
 cia splendidissima, quæ ab
 animi magnitudine oriun-
 tur 26. 25. officium adole-
 scentis 50. 23. officia senum
 51. 2. officium magistratus
 ibid. 16. officium privati
 ibid. 20. officium peregrini
 ibid. 24. officii persequendi
 rationes quinque 68. 18. of-
 ficiarum tractatio in philoso-
 phia uberrima 101. 35. de-
 liberatio triplex 102. 31. of-
 ficia media 104. 31. officia
 à quatuor fontibus honestatis
 ducta 134. 32.
 Onera maxima, senectus & pau-
 pertas 187. 1.
 Opes cum infamia non utiles
 131. 18.
 Opinionem hominum de se negli-
 gere, arrogantis est 41. 21.
 Orationis vis 214. 18. oratio-
 nis duplex ratio 83. 12. ora-
 tionis vis duplex 54. 13.
 Oratoris proprium quid 2. 18.
 Oratoris munus, ingenii non
 solum est, sed laterum etiam
 & virium 191. 17.
 Orbium celestium ordo 234. 7.
 concentus 234. 34. ab ho-
 minibus non percipitur
 18.
 Ordo quilibet 53. 11.

Otium longiorem affert 100. 27.

P.

Pascere bene, prima utilitas
 in re familiari 19. ult.
 Patris vita cum violatis,
 quam multa peccantur 221.
 15.
 Pro patria mors oppetenda, si
 ita res ferat 25. 4. pa-
 tria parentibus anteponenda
 132. ult.
 Patroni civitatum & nationum
 qui esse debeant 16. 26.
 Πάθη 71. 2.
 Paupertas contra naturam 107.
 14.
 Peccare, nunquam utile 123. 8.
 peccandum non est amici
 causa 198. 10. peccata esse
 equalia 219. 23. peccata
 non rerum eventu, sed viri
 hominum metienda sunt 219.
 24. peccare, est tanquam li-
 neas transire 219. 33. pec-
 catorum conscientia, dura ser-
 vitus 226. 28.
 Pecunie cupiditas unde 12. 2.
 pecuniam contemnere ma-
 gnificum est 29. 28. pecunia
 corrupti, fideles esse non pos-
 sunt 85. 27. pecunia non
 querenda solum, sed etiam
 collocanda 81. 13. pecunie
 cupiditas in plerisque summa
 ami-

Index rerum & verborum

- amicitiæ pestis 158. 2. pecu-
niæ & gratiæ corporatio 92.
13.
Perduellis 17. 13.
Peregrinos usû urbis prohibere, in-
humanum 117. 3.
Periculorum actionum multi-
plex ratio 34. 25. periculis
sine causâ offerre se, stultum
est 34. 15.
Personis veluti duabus natura
numquamque nostram induit
44. 29.
Perjurium quid sit 139. 1.
Phaethon solis filius actu fulminis
deslagravit 134. 8.
Philosophi in quo peccent 13. 9.
philosophorum vita minus car-
pestra fortune telis, quam eo-
rum qui rempublicam tractant
31. 6. philosophiæ, quando
& quibus orationibus addu-
ctus operam dare coepit
Cicero 66. philosophia na-
men quibusdam invisum ibid.
5. philosophi qui ibid. 2.
philosophia quid ibid. 3. phi-
losophiæ defensio ibid. 13.
philosophia tota frugifera &
fructuosa 101. 35. philoso-
phiæ pars de officiis uberrima
102. 1. philosophia libe-
ralitatem, iustitia continen-
tiam docet 108. 9. philo-
sophia vitam tranquillam præ-
stat 182. 6. philosophorum
principes 189. 26.
Pietas in patriam, in cælum via
est 233. 27.
Piratis data fides non servanda
138. 31.
Plato anno & octogesimo anno scri-
bens mortuus est 186. 19.
Poemata vel minùs præclara do-
lectant imperitos, & laudan-
tur 105. 6.
Poeta iners extremum actum ne-
gligit 183. 19.
Præclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis
proprium 7. 25.
Privata nulla, naturâ: sed oc-
cupatione, victoriâ, lege, pa-
tione, conditione, sorte 10.
18. privata vita otiosior,
publica fructuosior 30. 10.
privata vita quibus conce-
denda, quibus minùs ibid.
14.
Prodiçi qui 86. 23.
Promissis quando standum no-
sit 14. 32. 134. 27. promissa
non servanda 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. pruden-
tiæ & sapientiæ discrimen
ibid. prudentia sine iustitiâ
nocet 78. 11. prudentia ve-
ra & maximè utilis quæ 75.
38. prudentia senectutis est
188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53.
16. 2

Pythag.

Pytha-
mon

Q
fci
27

R
Ref
ci
Ref
n
Reg
Reg
f

Re

R

F

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda
memoria 195. 9.

Q.

Quaestio de honesto & utili
116. 16. Quaestiones de of-
ficio 132. 6. Quaestus turpes
218. 24.

R.

Rectum ita iustum, si volun-
tarium 13. 12.
Recte facta à virtutibus profici-
untur, peccata à vitiis 220. 23.
Referenda gratia nullum officium
magis necessarium est 21. 33.
Reges cur instituti 30. 29.
Regnandi cupiditates unde exi-
stant 112. 26. regni fides nul-
la 12. 8. regno iniqui atq; in-
fideles multi 130. 21.
Rei familiaris augendae qui mo-
dus 38. 27. res familiaris
queri debet iis rebus, a qui-
bus abest turpitudine 99. 12.
res magnae non corporum vi-
ribus, sed animi geruntur
188. 1.
Reipub. praefuturis duo Platonis
praecepta necessaria 35. 18.
respublicae maxime per adole-
scentulos labefactae, senibus
sustentatae 188. 26.
Romani viri illustres bellicam lau-

de 27. 6. Romanorum mos
verecundus 33. 9.

S.

Sanguinis conjunctio, vinculum
charitatis 24. 14.
Sapientiae amor ex cognitione ho-
nesti 8. 10. sapientia in quo
sita ibid. 28. sapientia quid
a prudentia differat 62. 14.
sapientia princeps virtutum
ibid. 13. sapientia quid 67. 5.
sapientiae laus ibid. 13. sa-
pientes septem, non tamen
omnino sapientes 105. 24. sa-
pientis est, habere rationem rei
familiaris 122. 30. sapiens,
qui sibi non prodest, ne quid-
quam sapit 112. 25. sapientis
cum histrione comparatio 207.
16. sapientissimus quisque
aequissimo anima moritur, stul-
tissimus iniquissimo 212. 6. sapi-
entum quorundam de amicitia
opinio 161. 9. sapientis animus
quibus rebus munitus 225.
securitas caput est ad beatè vi-
vendum 161. 18.
Seditionum origo quae 35. 16.
Senator non est, qui iurejurando
hostium tenetur 136. 15.
Senex nemo tam est, qui se an-
imum non putet posse vivere
190. 1. senis sermo quietus &
remissus decorus est 191. 22.
senibus

Index rerum & verborum.

- senibus conceditur, ut de se
dicant 192. 11. senem ma-
ture fieri, si vis diu esse se-
nex, proverb. 191. 33. senex
is probatur, in quo est ali-
quid adolescentis 194. 35.
senis avaritiâ nihil absur-
dus 266. 3. senectus opta-
tur eademque accusatur, 183.
9. senectutis arma sunt ex-
ercitationes virtutum ibid.
29. senectus accusatur, non
propter etatem, sed propter
mores 184. 6. 186. 15. 225
27. senectus quatuor de cau-
sis misera videtur 187. 3.
senectus maximum onus pu-
tatur 186. 1. senectus vi-
tia diligentius compensanda
sunt 194. 6. senectutis vi-
superatio 195. 20. senectus
naturâ loquacior 201. 35.
senectutis modica severitas
probatur 206. 1. senectutis fru-
ctus est, ante partorum bono-
rum memoria & copia 207.
24. senectus peractio etatis
est, tanquam fabula 213.
15.
Sepulchra communia propinquis
inter se 18. 16.
Sermo qualis esse debeat 55. 6.
sermonum suavitas, amicitie
condimentum 168. 19.
Servorum infima conditio 19.
2. servis quomodo utendum
ibid. 3.
Severitate sublata administrari
civitas non potest 36. 29.
Similitudo ad amicitiam allicit
162. 35.
Simulatum nihil diuturnum 81.
24. simulatio, perfidi, impro-
bi, malitiosi hominis est 121.
33. simulatum nihil in amicitia
85. 8.
Societatis humane vinculum o-
ratio 22. 29. societas hu-
mana gradus 23. 28. socie-
tas praestantissima, bonorum
virorum familiaritas 24. 18.
societas inter omnes, major
autem ut quisque proxime ac-
cedit 151. 35.
Solitarium nihil natura amat
175. 4. solitudo languorem
affert 100. 28.
Stoicorum oratio 214. 21.
Stulto nemini bene esse potest 219.
14. stultos omnes insanire 214.
25.
Summum jus, summa injuria
15. 5.
Superbia in prosperis rebus fugi-
enda 37. 17.
Syllae largitiones non liberales, sed
injustae 20. 12.
T.
Tabula novae injusta 98. 4.
Temperantia 39. 12.
Turpe

Turpe
IS
na
ut
Tyra

V.
Veti
pe
Ven
3
Ven
b
8
Ver
3
Ver

V.
Ve
Ve
Ve
V
V

UM

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
15. turpitudine maximè contra naturam 112. *turpe nunquam utile* 117. 35.
Tyrannorum ferè violenta mors 73. 34.

V.

V*alitudinis tuendæ ratio* 99. 7.
Vestigalia urbana rusticis anteponenda 99. 31.
Venandi studium honestum 43. 30.
Venditor lege 12. tab. præstabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata essent 123. 13.
Veri adolescentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. verecundiâ sublatâ nihil rectum aut honestum est 60. 20. *verecundia maximum amicitie ornamentum* 7. 18.
Viri investigatio, hominis propria 7. 18.
Veritas molesta est 175. 17.
Vestitus quæ ratio 53. 28.
Veterrima quæque debent esse suavissima 198. 29.
Vetuius hosti deditus 139. 9.
Viam erranti non monstrare Athenis execrationibus publicis sancitum 119. 25.

Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle 202. 30.
Vires celeritati anteponendæ 99. 30.
Virgula divina 64. 6.
Virtutes, ut quæque leniores, ita amabiliore 21. 9. *virtutum quarundam simulachra in beluis* 23. ult. *virtus omnibus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 162. 52. *virtute nihil amabilius* 155. 22. *virtus tenera & tractabilis est* 162. 17. *virtutis opinio, amicitie conciliatrix* 159. 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constanti* ibid. 15. *virtus pluris æstimanda, quàm ullæ possessio, aut ulla vis auris & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230. 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vite finis optimus* 208. 11.
Vita deserta ab amicis, jucunda esse non potest 164. 29.
Vitia

Index rerum & verborum.

vicia animi graviora, quam
corporis ac fortunæ 108. ult.
Vitis naturâ caduca 200. ult.
veliscendi modus 15. 24. 45. 23.
Voluptatis appetitum omnes fe-
re propter verecundiam oc-
cultant 44. 11. *voluptates*
blandissimæ domine 79. 11.
voluptas omnis honestati con-
traria 143. 23. *voluptate*
nulla pestis capitalior 195.

27. voluptates agricolarum
200. 10. voluptas plurimo-
rum patrociniis defenditur
218. 3.
Vox clara & suavis esse debet 54.
26.
utile ab honesto sperari non
debet 68. 27. *utilitatum*
comparatio 99. 21. *utilitas*
communis secundum naturam
109. 7. 112. 12.

F I N I S.

78
—
ST.
4.
97L
97L
35
100
2.